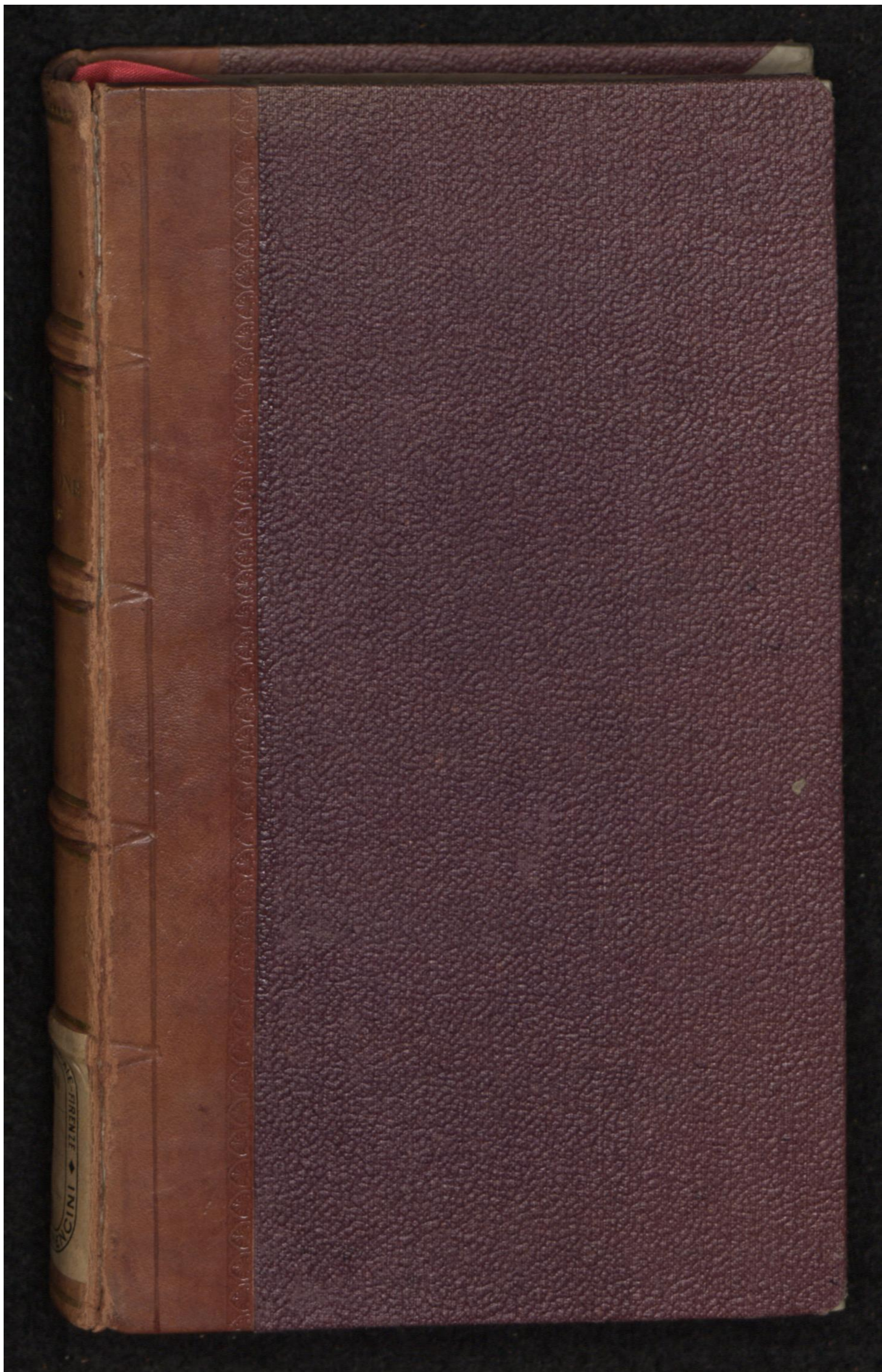
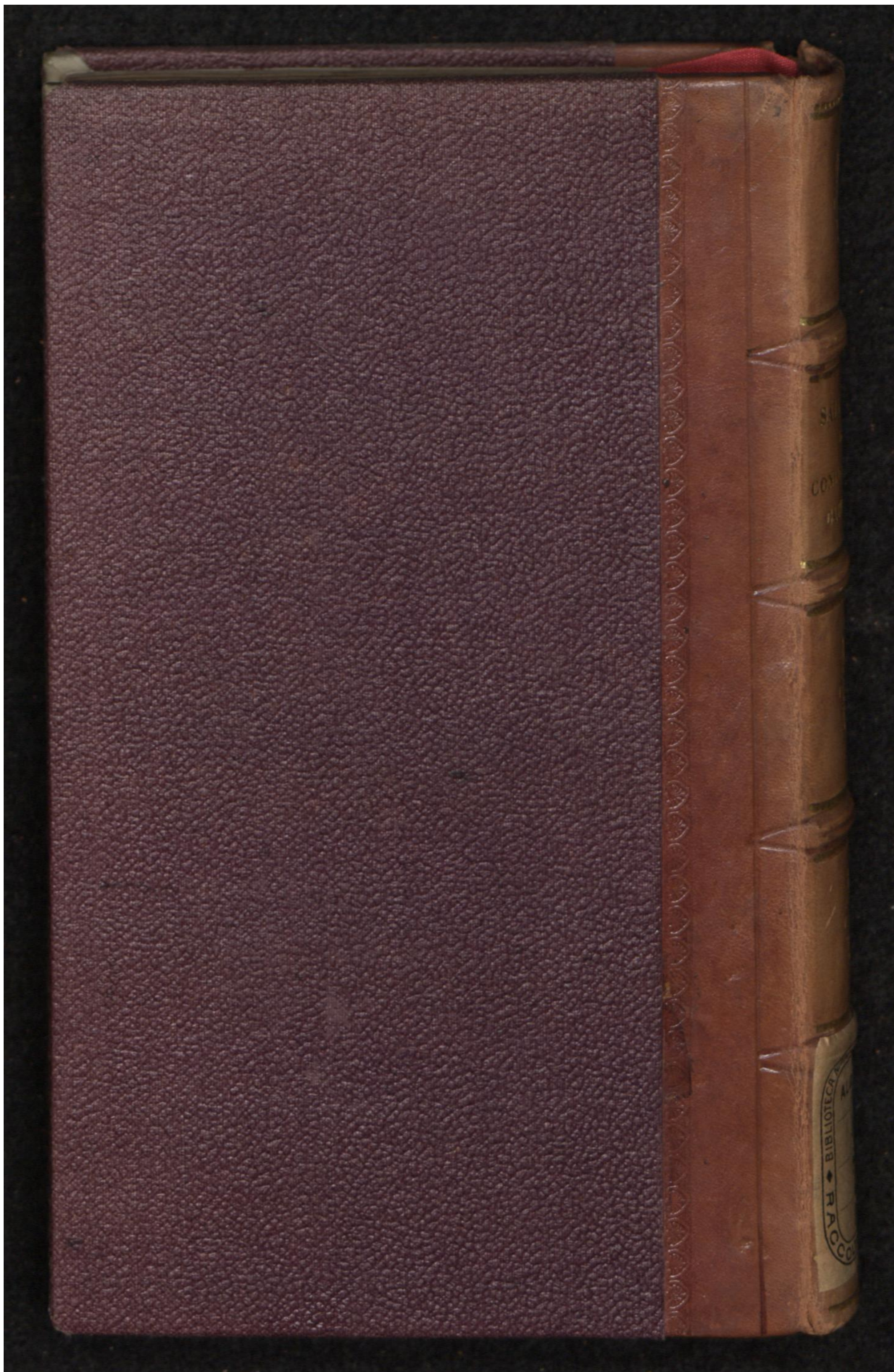

SALLVSTII
DE
CONIVRATIONE
CATILINÆ
ALDINI
I
2
33
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE - FIRENZE
RACCOLTA NENCINI
1521

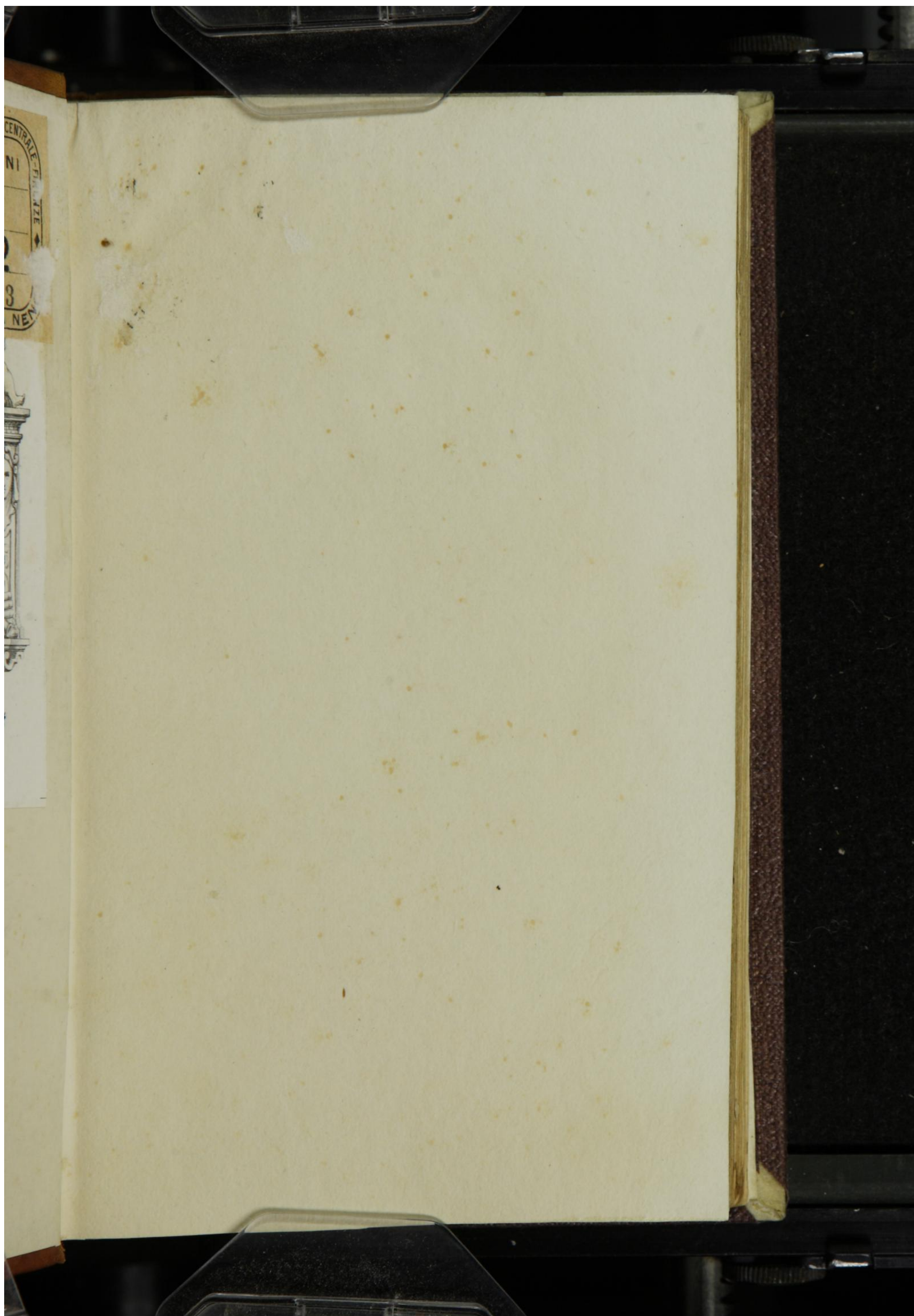

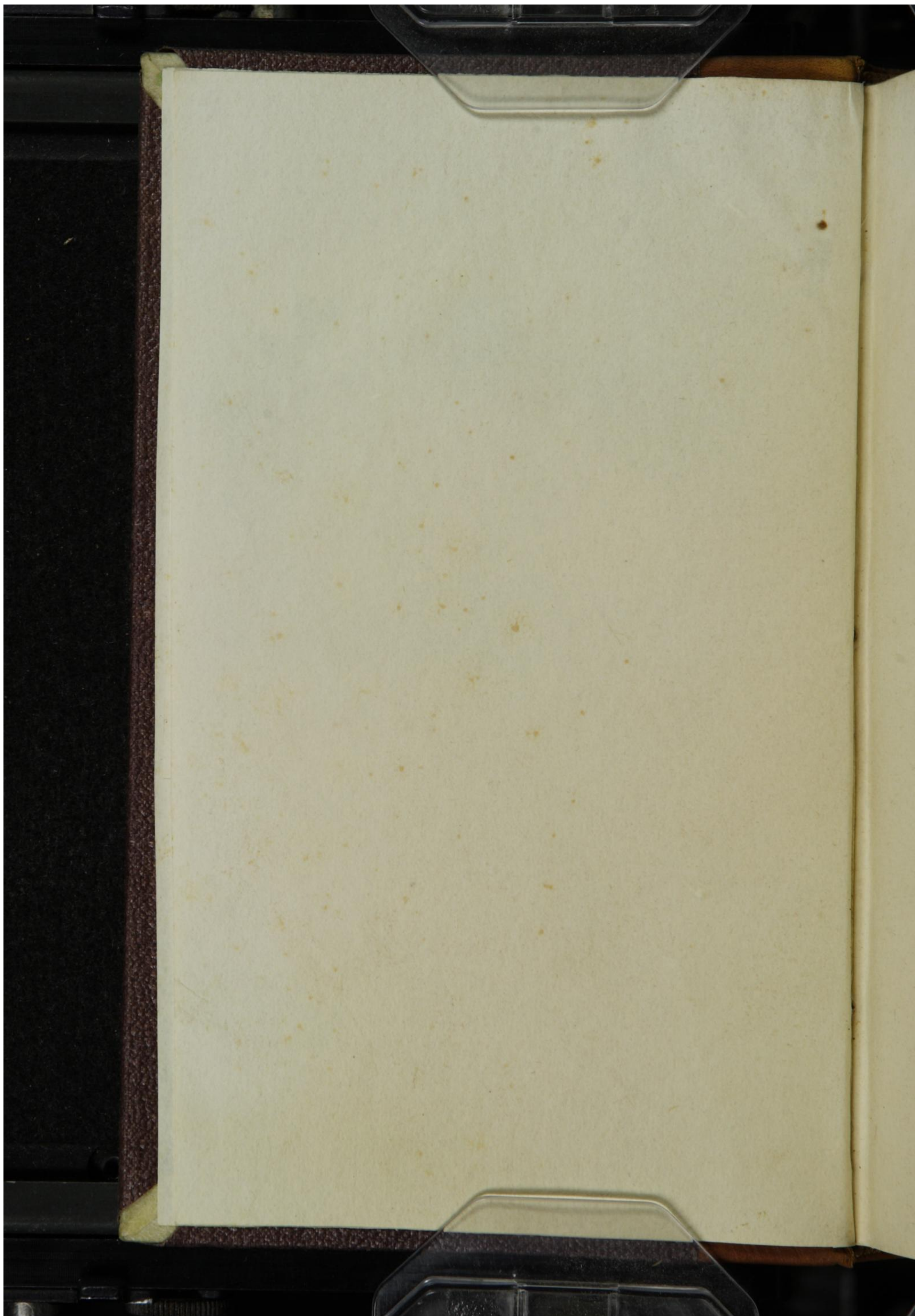

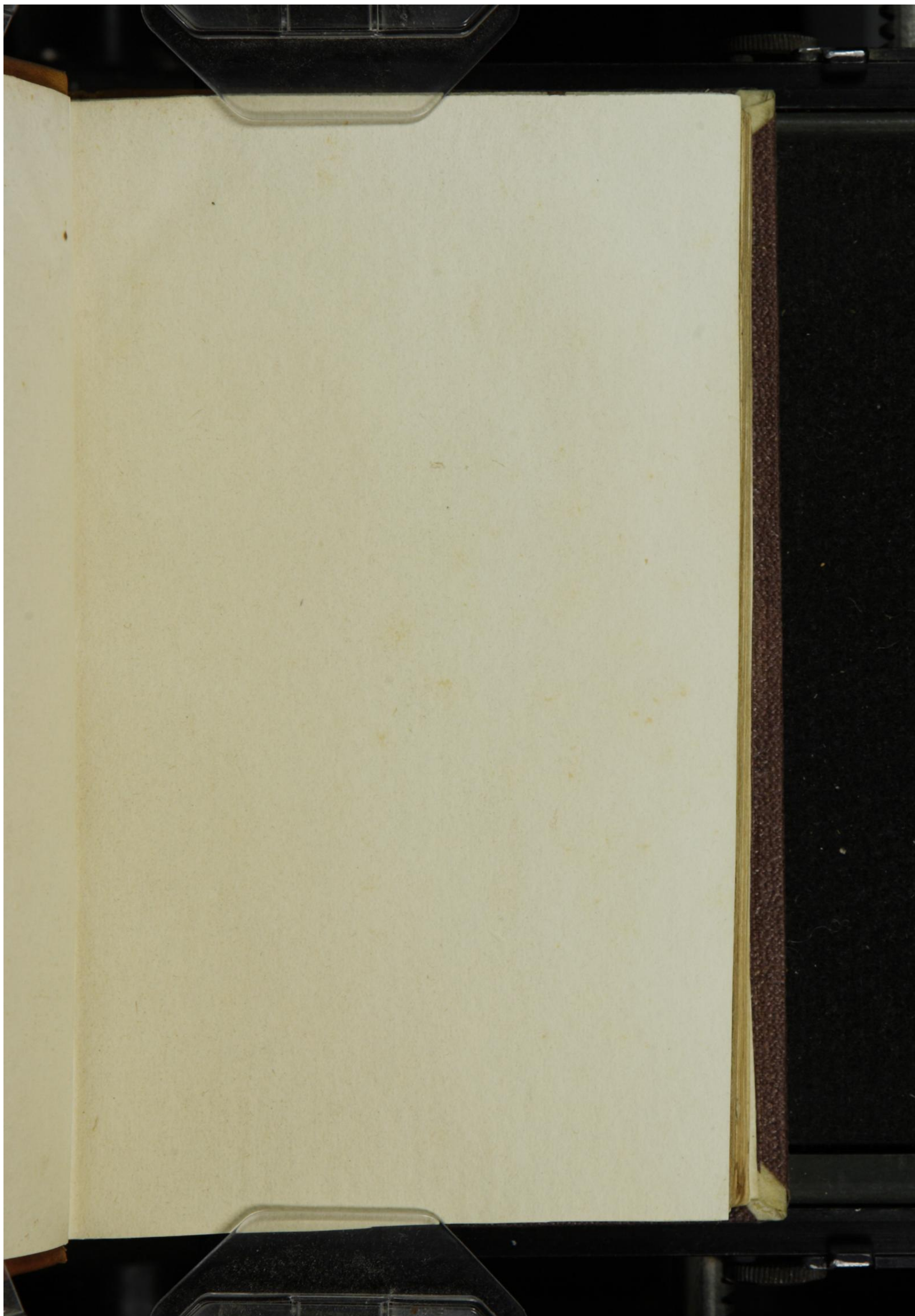

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE-FIRENZE
ALDINI
I
2
33
RACCOLTA NENCINI

OTIVM
SINE LITERIS
MORS EST
Seneca
Ex Libris Joannis Nencini
1874

C. CRISPI SALLVSTII DE CONIVRATIONE CATILINAE.

Eiusdem de bello Iugurthino.

Orationes quædam ex libris historiarum C. Crispi Sallustij.

Eiusdem oratio contra M. T. Ciceronem.

M. T. Ciceronis oratio contra C. Crispũ Sallustium.

Eiusdem orationes quatuor contra Lucium Catilinã.

Porcij Latronis declamatio contra Lucium Catilinã.

Quæ omnia solerti nuper cura repurgata sunt, ac suo quæq; ordine optime digesta.

FRANCISCVS ASVLANVS LECTORI. S.

Quem tibi post Ciceronem, quem unum semper excipio, uel laudata dicendi facultate præstantiorem, uel grauibus uehementiorem sententijs, legendum darem lector studiose, quàm Sallustium, habui neminem. hic hercle ille est, quem tanto fuisse præditum ingenio certo scimus, ut cum Tullio ipso, hoc in dicendi munere, congredi, ac strenuo dimicare certamine sit ausus. qua ex re tam sibi celebre & nomen, & decus comparauit, ut facile secundus à Cicerone, alterum romanæ eloquentiæ ardens lumen, mortalibus eluxerit. Hic igitur olim iam ab Aldo nostro excusus, nunc à nobis summa recognitus cura, omniq; prorsus, qua plurima marcescebat, expurgatus labe, ac suo deinum restitutus candori, in tuas bone lector uenit manus. hunc libens accipe, hunc miti lege animo: nam, quanto melior sit, quantum mutatus ab illo, quem habuisti hactenus: ipsemet tibi optime liber testabitur. Id autem scito, me & optimis, & uetustissimis hoc in faciendo opere, usum esse exemplaribus: quibus grato Dei Opt. munere iam tandem præclarum hunc Authorem, nitidum, emaculatum, ac omnibus elustratum erroribus, in lucem damus. Ex quo lector amate, si nos tibi non parum prodesse sentis, aliquas tantis pro laboribus habe gratias. Sis felix.

ALDVS PIVS Man. Bartholomaeo Liuiano Venetarum Copiarum Gubernatori, Romanaeq; militiae instauratori.

S. P. D.

C. Crispi Sallustij de coniuratione Catilinae, & de bello Iugurthino, duo antiquiss. exemplaria è Lutetia Parisiorum Ioannes Lascaris, qui superioribus annis egit apud Venetos legatum Regium, & Iocundus Veronensis uiri bonarum literarum studiosissimi in Italiam attulerunt, mihiq;, quae utriusq; est liberalitas, excudenda dederunt, quae quam sint correcta, & emendata statim in principio de coniuratione Catilinae licet cognoscere. Nam quod ferè in alijs legitur. Nam imperium facile his artibus retinetur, quibus in initio partum est. Verum ubi pro labore desidia, pro continentia, & aequitate libido, atque superbia inuasere, fortuna simul cõmutatur cum moribus. Ita imperium semper ab optimo quoq; ad minus bonum transfertur, in his sic habetur, Ita imperium semper ad optimum quenq; à minus bono transfertur. quae uera est lectio. Est enim sensus. Imperium in initio uirtute ab optimus partum, eadem uirtute facile retinetur. Prauis autem rectoribus factis, immutatur fortuna cum moribus, et imperium rursus ad optimos redit. Hos libros Liuiane tibi dicauimus, tum quia te ducibus ijs, quorum his libris gesta traduntur, fortitudine, & rei Militaris scientia iam ad-

æquasti, tum etiam, quod paucis admodũ datur; & legis facta, et facis legenda. Deinde quia sæpe me hortatus es, ut encheiridiȷ forma, libros, quibus clarorum uirorum gesta continentur, excudendos curarem, quo belli eos tecum commodius habere posses. Accipe igitur nunc, quæ Sallustiȷ ad nostrã ætatem Historiæ peruenere. sint'q; apud te longa monimenta mutuæ beneuolentiæ nostræ.

EX LIBRIS PETRI CRINITI DE HISTORICIS AC ORATORIBVS LATINIS.

C. Crispus Sallustius Amiterni natus traditur in agro Sabino, quo anno Atheniensium urbs, à L. Sylla deuicta, atque uastata est, ut Romani annales referũt, ex nobili Sallustiorũ familia ortus est, quæ diu in secũdo ordine dignitatem seruauit. Idem in urbe educatus creditur, & à teneris annis operam, ac studiũ impendisse optimis disciplinis. Sed cum in ea tempora incidisset, quibus corrupti ciuium mores, uarijs partibus, atque factionibus forent, neque uirtuti præmia, aut bonis ingenijs adessent, in tam deprauata ciuitate, quod idem Sallustius fatetur, uictum eius ingenium uoluptatibus, facile suauibuit. Itaq; cum ad Rempu. pro ætate foret delatus, propter ciuium improbitatem et factiones, multa aduersa pertulit. nam tum præcipue Syllanis partibus infecta ciuitas æstuabat, cõstat ex ueterum commentarijs, Sallustium ipsum ingenio fuisse acri, et in studijs literarum accurato, tum maxime in scribenda historia. Præceptorẽ habuit inter alios Atteium prætextatum, qui Philologum se appellauit, et ab eo edoctus est de ratione recte scribendi, ut à Suetonio Tranquillo traditur, qui & Asiniũ quoque Pollionem scribit ab eodem Prætextato eruditum, atque instructum. maxime autem M. Catonis studiosus fuit, ex cuius commentarijs uerba excerpsit, et uelut breuiarium ad usum proprium habuit quod

Octauius quoque Aug. in epistola ad M. Antonium refert, in qua ipsum Antonium, ceu insanientem increpat, quod ea scribere uellet, quæ mirentur potius homines, quam quæ intelligant, sed interim ad Sallustij commentarios. Historiam cōposuit de L. Catilinæ cōiuratione contra Rom. Senatū et item de bello Iugurthæ, qui Numidiæ Rex factus, diu contra Romanos strenue rem gessit. Historiam præterea de Romanorum gestis, ut de Mario, et Sylla, necnon de Pompeio contra Regem Mithridatem, quod opus libris aliquot à Sallustio absolutum traditur. Et adhuc supersunt quædam, ueluti absolutissimi operis reliquiæ, in quibus Sallustij diligentia in historia describenda, atque grauitas appareat. In parte operis de rebus punicis, tanto animi studio incubuit, ut à quibusdam scriptū sit, eum regionem adijsse, ac maxima solertia perlustrasse, quo maiore fide atque officio ueritatem exploraret. Auienus certe Rufus plurimum Sallustij diligentiam, atque studium commendauit. Sed et Gellius uir Romanus, qui ueterum eruditionis Aristarchus habetur, ita de Sallustij oratione disserit. Elegantia inquit Sallustij uerborumq; facundia, & nouandi studium, cum multa prorsus inuidia fuit. plures non mediocri ingenio uiri conati sunt reprehendere pleraque et obtrectare, in quibus plura inscite, aut maligne uellicant. Quin & hūc proprietatis seruātissimum uocat. T. autem Liuius tam iniquus Sallustio fuit, sicuti ab Anneo Seneca scribitur, ut quædam ex historia Thucydidis trāslata, et eleganter assumpta, uelut deprauata, & corrupta illi obiecat, Idq; ipsum

non in Thucydidis gratiam effecit, ut Arellius Fuscus dicebat, uerum putauit se facilius Sallustium uincere, si prius Thucydidem ipsum praeferret. Asinius quoque Pollio librum scripsit, quos Sallustij scripta reprehenderet, quod in ijs nimia quidem affectatione antiquitatem sequeretur. Fabius uero Quintilianus, uir maturo et graui iudicio, asseruit, oratione Sallustij, atque breuitate nihil fieri posse perfectius, praesertim apud uacuas & eruditas aures. neque ueritus est idem Fabius, authori Thucydidi in scribēda historia apud Graecos principi, Sallustium ipsum opponere, sicuti T. Liuium Herodoto, quo factum est, ut cum plures uoluerint dicendi genus Sallustianum sequi, minime sint assecuti. est enim eius oratio tam absoluta, tam casta & innocens, ut merito ab eruditis diuina breuitas censeatur. nam et Aruntius, qui belli punici historiam scripsit, Sallustio tantum concessit, ut eius orationem maximo studio sequeretur, quod alibi diximus. Nec illud ignoratur, consueuisse Sallustiū magno labore ac studio scribere, ut nihil non absolutum, atque perfectum uideri posset. quod ex ipsa lectione facile colligitur. Amicos in primis habuit doctrina, et ingenio nobiles, ut Cor. nepotem, Messalam et Nigidium Figulum, qui perijsse in exilio traditur, Iulium praeterea Caesarem magno studio dilexit, à quo etiam, ut creditur, dignitate praefecturae honestatus est. Illud item à Suetonio refertur, Lenaeum grāmaticum Pompei libertum, satyras contra Sallustium composuisse, eumq; mordaci et uirulento carmine lacerasse, ut qui Lurconem illum, popinionemq;, et ne-

bulonem ac lastaurum appellarit, tū uita scriptisq; monstrosum, ac M. Catonis furem ineruditissimum, quod ipsum nō alia ratione à Lenæo factum creditur, quàm ut studium suum, atque officium erga patronum Pompeium probaret, quem uirum Cris. Sallustius ore probo, animo autem inuerecundo esse scripserat. Itaq; mirandum non est, si tam acerbe, atque satyricæ libertus Lenæus contra Sallustium aciem stili exacuit. Quantum odij, atq; inimicitiæ inter hūc et M. Ciceronem extiterit, notissimum est, quod utriusq; uiolentæ, atque acerrimæ orationes ita demonstrant, ut neuter uideri possit satis sui rationem habuisse, dum alteri male diceret. Qua in re non sunt multa referenda, cum ex Hieronymi, ac Fabij authorītate constet, eos homines longe aberrasse, qui confictas magis orationes ab alijs, quam à Sallustio & Cicerone habitas crediderint. Et sanè tam corruptis moribus Sallustius, ingenio tam procliui ad luxum fuit, ut paternam domum uiuente adhuc patre, turpissima ratione uenalem haberet, quod illi inter alia uitia à M. Cicerone exprobatur. Sed à Varrone etiā et Gellio traditum est, eundem fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone, lorisq; cæsum, ac data pecunia dimissum, qua ratione factum est, ut M. Cicero appellare illum nō dubitauerit, mensarum asseclam, cubiculorum pellicem, et adulterum. Dignitates publicas gessit, et quæsturæ, ac tribunatus honorem assecutus est. Sed nulla qdem laude, aut commendatione, adeo libidine magis, q̄ ratione et publicæ et priuatim uixisse. nam & bis uocatus est in iudiciū et ad iudiciū

subsellia abstractus, fortuna extrema (ut inquit Ci.) stetit. Scribunt autem grammatici ea causa de Senatu eiectum fuisse à censoribus, quod ingenti libidine matronas consectaretur. Illud quoque de Sallustio relatum est, patrocinio & fauore C. Cæsaris consecutum fuisse præturam Africæ interioris, ex qua diues factus, cum in urbem rediret, pretiosissimos, atq; amœnissimos hortos in regione ad malum punicum comparauit, ac Tiburti uillam, quæ à Cicerone itidem illi obijciuntur. neque desunt qui scribant Terentiam M. Ciceronis uxorem ab eo repudiatam, Sallustio nupsisse, ac deinceps Messalæ Coruino, uiro in eloquentia clarissimo, quod etiam suo loco scripsimus. Sciendum est fuisse plures Sallustios, nam & Gneus à M. Tullio celebratur in Sallustiorum familia insignis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maxime familiaris, quod ex his epistolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium Atticum scribit. qua in re imprudenter quędam decepti sunt, cum Sallustij Empedoclea ignorarent, ut alibi demonstraui. Sunt qui tradant, ad annum secundum & LX. eum uixisse, et in patria annis aliquot post obitum C. Cæsaris diem extremum obijsse, quod ex ueterum commentarijs colligitur. Illud præterea de hoc ipso Crispo Romæ circumlatum est, ut multi testantur.

Hic erit, ut perhibent doctorum corda uirorum,
Crispus Romana primus in historia.

CRISPI SALLVSTII ORATORIS CLARISSIMI VITA.

CRispus Sallustius uir patritius ab ineunte ætate bonis artibus imbutus, ad Rēp. gerendam animum applicuit, in qua nō paucæ aduersa passus prudentia sua superauit. Et Resp. iam Carthagine, atque numantia euersa, Asiáq; domita, ut nec nobilitati, nec uirtuti sua redderentur præmia, atque impudenti, atque audacissimo cuiq; plebs obsequerentur. Hinc dominatus L. Syllæ & proscriptionis tabula Romanis ciuibus prius ignota, prolata est. hinc flagitiosa Catilinæ coniuratio. Hinc bellum ciuile inter Cæsarem & Pompeium exortum libertatem ciuitati ademit. His igitur hominum moribus conflictatum Crispi ingeniū suapte natura integrum iuuenili, ac flagranti ætate procliuem ad adulteria libido rapuit, atque corrupit, neq; id impune diu admisit. Nam, ut Varro tradit, ab Annio Milone domi deprehensus & grandi pecunia mulctatus est, bis ad subsellia accusatus, atque absolutus à iudicibus non sine pecunia, ut fertur discessit domum auitam tanto patris dolore iam ætate confecti uendidit, ut uita decedere cogeretur. Consumptis igitur opibus patrijs, et quæstura prius functus, deinde tribunus plebis creatus est. Ac postremo prætorem ulterioris Africæ designatum eum proconsulem cum exercitu regno Iubæ Rege necato Cæsar præfecit, atq; in prouinciā redegit. Quæ sanè Crispus mutatis mo-

vribus iam grauescente ætate per libidinem, atq; flagitia prodegisset, non modo recuperauit, sed pretiosissimos in urbe hortos, tiburtinamq; uillam ab ipso Iulio emit. Cuius nutu bello ciuili iam peracto omnia regebantur. nec leges maiorum amplius in Rep. administranda seruabâtur. Si externo, atq; barbaro cuique si Cæsari iubebat in Senatum aditus patebat, ac sententiam nõ consularis, sed Gallus aut ignobilis, ac sordidus quisque dicebat. Quibus rebus indignatus Sallustius Remp. deseruit, atque ad intermissa studia rediens, quæq; à populo Romano præclare gesta fuissent, scribere decreuit, ne id ipsum otij quod elegerat, ignauia, atq; desidia tereret, Aut illiberalibus officijs intentus, minus utilis Reip. foret, quã antehac extitisset. Aggressus igitur bellum contra Catilinæ cõiurationem, atque Iugurtham Numidarum potentissimum, ac prudentissimum gestum, tanta cura, atque diligentia perscripsit, ut non annales Romanos modo, sed Punicos et Afros, ac peritos illius linguæ Romanorum gesta diligenter euolueret, atq; in Africam traiecit, ne quæ legerat tantum, sed uisu certiora etiam facta posteris narraret. In hoc autem genere scribendĩ tantum laudis assecutus, ut Quintilianus grauis, atq; seuerus iudex Thucydidi græco historiarũ scriptorĩ adæquet, quem Cicero tantopere laudat, atq; sententijs crebrum autumat, ut penè uerborum copiam sententiarum frequentia consequatur. Amicos habuit Cornelium nepotem eodem scribendæ historiæ studio delectatum. ac P. Nigidium figulum, ac omniũ doctrinarum genere nõ inferiorem Varroni. Cicero uero

ex familiari inimicus factus, nescio qua de causa Terentiam uxorem ab eodem Cicerone repudiatam in uxore duxit, ut ab ea quandiu summa beneuolentia cum Cicerone uixerit, atque suorum consiliorum non ignara aliquid turpe eliceret, quo acrius, atque turpius in eum inueheretur, cuius in Ciceronem extat inuectiua, quàm frequenti Senatu habuisse fertur. Natus Amiterni in sabinis bello Iugurthino Romae educatus. Crispus habitauit iuxta Mineruam, ubi nunc templum Diuae Mariae ueneratur. Atque in hunc usque diem Sallustiana domus uocatur. Vixit usque ad sexagesimum secundum annum, septimum post Caesaris obitum. Cuius Terentia uxor postea Messalae Coruino praestantissimo sua aetate oratori nupsit.

EX PLINIO DE VIRIS ILLVSTRIBVS.

q Vintus Caecilius Metellus Numidicus, qui de Iugurtha rege triũphauit, Censor Quintium, qui se Tiberij Gracchi filium mentiebatur, in censum non recepit. Idem in legem Apuleiam per uim latam iurare noluit. Quare in exilium actus Smyrnae exulauit. Claudia deinde rogatione reuocatus, cum ludis forte literas in theatro accepisset, non prius eas legere dignatus est, quàm spectaculum finiretur. Metellum sororis suae uirum laudare noluit, quod is olim suum iudicium, & leges detrectarat.

EX EODEM PLINIO.

CAius Marius septies consul Arpinas humili loco natus, primis honoribus per ordinē functus, legatus Metello in Numidia criminando consulatum adeptus. Iugurtham captum ante currum egit. In proximum annum consul ultro factus, Cymbros in Gallia apud aquas Sextias, Theutonas in Italia in campo Caudio uicit, deq; his triūphauit. Vsq; ad sextum consulatum per ordinem factus Apuleium Saturninum. TR. PL. et Glauciam prætorem seditiosos ex senatus consulto interemit. et cum Sulpicia rogatione prouinciam Syllæ eriperet, armis ab eo uictus, Minturnis in Palude latuit. Inuentus et in carcerē coniectus, immissum percussorē Gallū uultus authoritate deteterruit. Acceptaq; nauicula in Africā traiecit. ibi diu exulauit. Mox Cinana domnatione reuocatus, ruptis ergastulis, exercitū fecit, cæsisq; inimicis iniuriam ultus septimo consulatu, ut qdā ferūt, uoluntaria morte decessit.

EX EODEM PLINIO.

COrnelius Sylla in fortuna felix dictus, cum paruulus à nutrice ferretur, mulier obuia, salue, inquit, puer tibi, & Reip. tuæ felix. Et statim quæsita, quæ hæc dixisset, non potuit inueniri. Hic quæstor Marij Iugurthā à Boccho in deditionē accepit. Bello Cymbrico, et Theutonico legatus bonā operā nauauit. Prætor inter ciueis ius dixit. prætor Ciliciam prouinciam habuit. Bello sociali Samniteis, Hir-

pinosq; superauit. Ne monimenta Bocchi tollerentur, Mario restitit. Consul Asiam sortitus. Mithridatem apud Orchomenū, et Chæroneam prælio fudit. Archelaum prælio præfectum eius Athenis uicit. portū Peræum recepit, Medos, Dardanos in itinere superauit. Mox cum rogatione Sulpicia imperium eius transferretur, ad Marium in Italiam regressus corruptis aduersariorum exercitibus, Carbonem Italia expulit. Marium apud Sacri portum, Telesinū apud portam Collinam uicit. Mario Præneste interfecto, felicem se edicto appellauit, Proscriptionis tabulas primus proposuit. Nouem millia deditorum in uilla publica cecidit. Numerum sacerdotum auxit. Tribunitiam potestatem minuit. Rep. ordinata dictaturam deposuit. Vnde spe deceptus Puteolos concessit, & morbo, qui Phthеiriasis, uocatur, interijt.

EX GELLIO. LIB. XIIII. CAPITE. XIII.

u Tor, & uereor, & hortor, & consolor cōmunia uerba sunt, Ac dici utroq; uersus possunt, uereor te, & uereor abs te, idest tu me uereris, utor te, utor abs te. i. tu me uteris, hortor te, & hortor abs te, idest tu me hortaris. consolor te, & consolor abs te, idest tu me consolaris. testor quoq;, & interpretor significatione reciproca dicuntur. Sunt autem uerba hæc omnia ex altera parte inusitata, Et an dicta sint in eā quoq; partē quæri solet. Afranius in consobrinis. Hem

iste parentum est uitabilis liberis, ubi malunt metui, quam uereri se à suis. Hic uereri ex ea parte dictum est, qua est non usitatior. Nouius in ligararia, uerbum, quod est utitur, ex contraria parte dicit. Quia supellex multa, quae non utitur, emitur tamen, idest quae usui non est. M. Cato in quinta origine, exercitum, inquit, suum pransum paratum cohortatus eduxit foras, atque instruxit. consolor quoque in partem alterá, praeterquam dici solitum est in epistola Q. Metelli, quam cum in exilio esset ad Gn. & ad L. Domitios dedit. Ac cum animum, inquit, uestrum erga me uideo uehementer consolor, & fides, uirtusque uestra, mihi ante oculos uersatur. Testata itidem, & interpretata eadem ratione dixit M. Tullius in primo libro de diuinatione, ut testor, interpretorque uerba communia uideri debeant. Sallustius quoque eodem modo dilargitus pro scriptorum bonis dicit, tanquam uerbum largior sit ex uerbis communibus. Veritum autem, sicut puditum, & pigitum, non personaliter per infinitum modum dictum esse, non à uetustioribus tantum uidemus, sed à M. quoque Tullio in secundo de finibus, Primum inquit Aristippi, Cirenaicorumque omnium, quos non est ueritum in ea uoluptate, quae maxima dulcedine sensum moueret summum bonum ponere. Dignor quoque et ueneror, & confiteor, et testor, habita sunt in uerbis communibus. sicuti in Vergilio illa dicta sunt. Coniugio anchisa Veneris dignate superbo. & Cursusque dabit ueneratta sacerdos. Confessio autem aeris de quo facta concessio est, in XII tabulis scriptum est his uerbis. Aeris confessi, rebusque iudicatis. XXX.

dies iusti sunt. Item ex iisdem tabulis id quoque est. Quæ si erit testatior, libri pens'ue fuerit in testimoniũ feriatur, improbus, intestabilisq; esto.

EX EODEM LIBRO CAPITE. XIII.

Apud Q. Metellum Numidicum in libro accusationis in Valerium Messalam tertio noue dictum esse annotauimus. Verba ex oratione eius hæc sunt. Cum sese sciret in tantum crimen uenisse, atq; socios ad Senatum quæstum flentes uenisse, sese maximas pecunias exactos esse. pecunias se maximas exactos id nobis uidebatur græca figura dictũ. Græci.n.dicunt εἰσεπράξατό με ἀργύριον, idest exigit à me argentum. Id significat exegit me pecuniam. quod si id dici potest, etiam exactus esse aliquis pecuniam dici potest. Cæcilius quoq; eadem figura in Hypobolimæo æschino usus uidetur. Ego illud minus nihilo exigor portorium. i. nihilo minus exigitur de me portorium.

C. CRISPI SALLVSTII LIBER DE CONIVRATIONE CATILINAE.

OMnes Homines, qui sese student præstare cæteris animantibus: summa ope niti decet, ne uitam silentio transeant, ueluti pecora: quæ natura prona, atque uentri obedientia finxit. Sed nostra omnis uis in animo, & corpore sita est. animi imperio, corporis seruitio magis utimur. alterum nobis cum dis, alterum cum belluis commune est. quo mihi rectius esse uidetur, ingenij, quàm uirium opibus gloriam quærere: & quoniam uita ipsa, qua fruimur, breuis est: memoriam nostri quammaxime longam efficere. nam diuitiarum & formæ gloria, fluxa, atq; fragilis est. uirtus clara, æternaq; habetur. Sed diu magnum inter mortaleis certamen fuit: ui ne corporis, an uirtute animi res magis militaris procederet. nam & priusquam incipias, consulto, & ubi consulueris, mature facto opus est. ita utrunq; per se indigens, alterum alterius auxilio eget. Igitur initio Reges (nam in terris nomen imperij id primum fuit) diuersi, pars ingenium, alij corpus exercebant. etiam tum uita hominum sine cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant. postea uero quam in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonij, & Athenienses, cœpere urbeis, atq; nationes subigere: libidinem dominandi causam belli habere: ma-

ximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo atque negocijs compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum, atq; imperatorum animi uirtus, in pace ita, ut in bello ualeret: æquabilius, atque constantius sese res humanæ haberent: neque aliud aliò ferri, neq; mutari, ac misceri omnia cerneres. nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum est. uerum ubi pro labore, desidia, pro continentia et æquitate, libido atque superbia inuasere: fortuna simul cum moribus immutatur. ita imperium semper ad optimum quenque à minus bono transfertur. quæ homines arant, nauigant, ædificant, uirtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti uentri, atq; somno, indocti, incultiq;, uitã sicuti peregrinantes transegere. quibus profecto contra naturam corpus uoluptati, anima oneri fuit. eorum ego uitam mortemq; iuxta æstimo: quoniam de utraq; siletur. Verum enimuero is mihi uiuere demum, atq; frui anima uidetur: qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. Sed in magna copia rerum, aliud alij natura iter ostendit. pulchrum est benefacere reipublicæ. etiam bene dicere haud absurdum est. uel pace, uel bello clarum fieri licet. & qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem, et auctorem rerũ: tamen in primis arduum uidetur res gestas scribere. primũ, quod facta dictis sunt exæquanda: dehinc, quia pleriq; quæ delicta reprehenderis, maleuolentia, & inuidia dicta putant. ubi de magna uirtute,

atque gloria bonorum memores: quæ sibi quisq; facilia factu putat, æquo animo accipit: supra ea, ueluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti pleriq;, à studio ad Rempu. latus sum: ibique mihi multa aduersa fuere. nam pro pudore, pro abstinentia, pro uirtute, audacia, largitio, auaritia, uigebant. quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium: tamen inter tanta uitia imbecilla ætas ambitione corrupta tenebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus dissentirem: nihilo minus honoris cupido eadem, quæ cæteros, fama, atque inuidia uexabat. Igitur ubi animus ex multis miserijs, atque periculis requieuit: & mihi reliquam ætatem à Rep. procul habendam decreui: non fuit consilium socordia, atque desidia bonum otium conterere: neque uero agrum colendo, aut uenando, seruilibus officijs intentum ætatem agere. sed à quo incœpto, studioq; me ambitio mala detinuerat: eodem regressus, statui res gestas populi Romani carptim, ut quæque memoria digna uidebantur: perscribere. eo magis, quod mihi à spe, metu, partibus Reip. animus liber erat. Igitur de Catilinæ coniuratione, quam uerissime potero, paucis absoluam. nam id facinus in primis ego memorabile existimo, sceleris, atq; periculi nouitate. de cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, q̃ initium narrãdi faciã. Lucius Catilina nobili genere natus, fuit magna ui & animi, et corporis, sed ingenio malo, prauoq;. Huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia ciuilis grata fuere: ibiq; iuuentutem suã exercuit. corpus patiẽs inediæ,

algoris, uigiliæ, supra quam cuiquam credibile est. animus audax, subdolus, uarius, cuiuslibet rei simulator, ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus. satis loquentiæ, sapientiæ parum. uastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. hunc post dominationem L. Syllæ libido maxima inuaserat Reip. capiundæ: neq; id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat. agitabatur magis, magisq; in dies animus ferox, inopia rei familiaris, & conscientia scelerum: quæ utraque his artibus auxerat, quas supra memoraui. incitabant præterea corrupti ciuitatis mores: quos pessima ac diuersa inter se mala, luxuria atque auaritia uexabant. Res ipsa hortari uidetur, quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit: supra repetere: ac paucis instituta maiorum domi, militiæq;, quo modo Remp. habuerint, quantamq; reliquerint, utq; paulatim immutata, ex pulcherrima pessima, ac flagitiosissima facta sit, disserere. Vrbem Romã, sicuti ego accepi, condidere, atq; habuere initio Troiani: qui Aenea duce, profugi, incertis sedibus uagabantur: cumq; his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. hi postquam in una mœnia conuenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more uiuentes: incredible memoratu est, quam facile coaluerint. Sed postquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satisq; pollens uidebatur: sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. igitur re-

ges, populique finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. nam cæteri metu perculsi a periculis aberant. At Romani domi, militiæq; intenti, festinare: parare: alius alium hortari: hostibus obuiam ire: libertatem, patriam, parenteisq; armis protegere. post ubi pericula uirtute propulerant: sociis atq; amicis auxilia portabant: magisq; dandis, quam accipiendis beneficijs amicitias parabant. imperiũ legitimũ, nomen imperij regium habebant. delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia ualidũ erat, Reip. consultabant. hi uel ætate, uel curæ similitudine, patres appellabãtur. post ubi regium imperium, quod initio conseruandæ libertatis, atque augendæ Reip. fuerat: in superbiã, dominationemq; se conuertit: immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecere. eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate cœpere se quisque magis extollere: magisq; ingenium in promptu habere. nam regibus, boni, quàm mali suspectiores sunt: semperq; his aliena uirtus formidolosa est. Sed ciuitas incredibile memoratu est, adepta libertate, quantũ breui creuerit. tanta cupido gloriæ incesserat. Iamprimum iuuentus, simul ac belli patiens erat: in castris per laborẽ usu militiam discebat: magisq; in decoris armis, & militaribus equis, quàm in scortis, atq; conuiuijs libidinem habebant. igitur talibus uiris non labor insolitus, non locus ullus asper, aut arduus erat: non armatus hostis formidolosus. uirtus omnia domuerat. sed gloriæ maximum certamen inter ipsos erat. sic se quisque hostem ferire, murum

ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. eas diuitias, eam bonam famam, magnamq; nobilitatem putabant. laudis auidi, pecuniae liberales erant. gloriam ingentem, diuitias honestas uolebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus Romanus parua manu fuderit: quas urbes natura munitas pugnando coeperit: ni ea res longius nos ab incepto traheret. Sed profecto Fortuna in omni re dominatur. ea, res cunctas ex libidine magis, q̃ ex uero celebrat: obscuratq;. Atheniensium res gestae, sicuti ego existimo, satis amplae, magnificaeq; fuere. uerum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia prouenere ibi scriptorũ magna ingenia: per terrarum orbem Atheniẽsium facta pro maximis celebrantur. ita eorum qui ea fecere uirtus tanta habetur: quantum uerbis ea potuere extollere praeclara ingenia. At populo Ro. nunquam ea copia fuit. quia prudẽtissimus quisq;, negociosus maxime erat. ingenium nemo sine corpore exercebat. optimus quisque facere, quàm dicere, sua ab aliis bene facta laudari, quàm ipse aliorum narrare malebat. Igitur domi, militiaeq; boni mores colebantur. cõcordia maxima, minima auaritia erat. ius bonumq; apud eos non legibus magis, quam natura ualebat. iurgia, discordias, iras, simultates cũ hostibus exercebãt. ciues cum ciuibus de uirtute certabãt. in suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax euenerat, aequitate, seq;, remq; publicam curabant. Quarũ rerum maxima documenta haec habeo: quod in bel-

lo sæpius uindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant: quiq; tardius reuocati prælio excesserant: quàm qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant. In pace uero, quod beneficijs magis, quàm metu, imperium agitabant: et accepta iniuria, ignoscere, quã persequi malebant. Sed ubi labore atq; iustitia Resp. creuit: reges magni bello domiti: nationes feræ, & populi ingentes ui subacti: Carthago æmula imperij Romani à stirpe interijt: cuncta maria, terræq; patebant: sæuire fortuna ac miscere oĩa cœpit. qui labores, pericula, dubias, atq; asperas res facile tolerauerant: ijs otiũ, diuitiæ, optandæ alijs, oneri miseriæq; fuere. Igitur primo pecuniæ, deinde imperij cupido creuit. ea quasi materies omniũ malorum fuere. nanque Auaritia fidem, probitatem, cæterasq; artes bonas subuertit: pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia uenalia habere edocuit. Ambitio multos mortales falsos fieri subegit: aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere: amicitias, inimicitiasq; non ex re, sed ex commodo æstimare: magisq; uultum, q̃ ingenium bonum habere. hæc primo paulatim crescere: interdum uindicari. post, ubi contagio quasi pestilentia inuasit: ciuitas immutata: imperium ex iustissimo, atque optimo, crudele, intolerandumq; factum. Sed primo magis ambitio, quàm auaritia animos hominum exercebat: quod tamen uitium propius uirtuti erat. nam gloriam, honorem, imperium, bonus, & ignauus æque sibi exoptant. sed ille uera uia nititur. huic quia bonæ artes desunt: dolis atque fallacijs

contendit. auaritia pecuniæ studium habet: quam nemo sapiens concupiuit. ea quasi uenenis malis imbuta, corpus animumq; uirilem effœminat: semper infinita, insatiabilis est: neq; copia, neq; inopia minuitur. Sed postquã L. Sylla, armis recepta Rep. bonis initijs malos euentus habuit: rapere omnes: trahere: domum alius, alius agros cupere: neque modum, neq; modestiam uictores habere: fœda, crudeliáq; in ciueis facinora facere. huc accedebat quod L. Sylla exercitum, quem in Asia ductauerat, quo sibi fidũ faceret, contra morem maiorum, luxuriose, nimisq; liberaliter habuerat. loca amœna, uoluptaria, facile in otio feroces militum animos molliuerant. ibi primum insueuit exercitus populi Romani amare: potare: signa, tabulas pictas, uasa cœlata mirari: ea priuatim ac publice rapere: delubra spoliare: sacra, profanáq; omnia polluere. Igitur hi milites, post quam uictoriam adepti sunt: nihil reliqui uictis fecere. quippe secundæ res sapientium animos fatigant: nedum illi corruptis moribus uictoriæ temperarent. Postquam diuitiæ honori esse cœperunt: et eas gloria, imperiũ, potentia sequebatur: hebescere uirtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maleuolentia duci cœpit. igitur ex diuitijs iuuentutem luxuria, atq; auaritia cum superbia inuasere. rapere: consumere: sua paruipendere: aliena cupere: pudorem, pudicitiam, diuina, atq; humana promiscua, nil pensi, neq; moderati habere. Operæpretiũ est, cũ domos atq; uillas cognoueris, in urbium modum ædificatas: uisere templa deorum: quæ nostri maiores religiosissimi mortales fecere. ne-

rum illi delubra deorũ, pietate, domos ſuas, gloria decorabant: neq; uictis qdq̃, præter iniuriæ licentiã eripiebant. at hi contra ignauiſſimi homines, per ſummũ ſcelus omnia ea ſocijs adimere: quæ fortiſſimi uiri uictores reliquerunt. proínde quaſi iniuriam facere, id demum eſſet imperio uti. Nam quid ea memorem? quæ niſi ijs, qui uidere, nemini credibilia ſunt. à priuatis compluribus ſubuerſos montes, maria conſtructa eſſe. quibus mihi ludibrio uidentur fuiſſe diuitiæ. quippe quas honeſte habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed libido ſtupri, ganeæ, cæteríq; cultus non minor inceſſerat. uiri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: ueſcendi cauſa terra, maríq; omnia exquirere: dormire prius, quam ſomni cupido eſſet: non famẽ, non ſitim, neq; frigus, neq; laſſitudinem opperiri: ſed ea omnia luxu ante capere. hæc iuuentutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. animus imbutus malis artibus, haud facile libidinibus carebat. eò profuſius omnibus modis quæſtui, atque ſumptui deditus erat. In tanta tamq; corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum, atq; facinorum circum ſe, tanquam ſtipatorum cateruas habebat. nam quicunque impudicus, adulter, ganeo, uentre, manu, pene bona patria diſſipauerat: quíq; alienum æs grande conflauerat: quo flagitium aut facinus redimeret: præterea omnes undique parricidæ, ſacrilegi, conuicti iudicijs, aut pro factis iudicium timentes, ad hoc quos manus atq; lingua, periurio, aut ciuili ſanguine alebat: poſtremo o-

mnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat: hi Catilinae proximi, familiaresq; erant. quod siquis etiam à culpa uacuus in amicitiam eius inciderat: quotidiano usu, atque illecebris, facile par, similisq; caeteris efficiebatur. Sed maxime adolescentium familiaritates appetebat. eorum animi molles & aetate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam ut cuiusq; studium ex aetate flagrabat: alijs scorta praebere: alijs canes, atque equos mercari: postremo neque sumptui, neque modestiae suae parcere: dum illos obnoxios, fidosq; sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existimarent: iuuentutem, quae domum Catilinae frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. sed ex alijs rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, haec fama ualebat. Iam primum adolescens Catilina, multa nefanda stupra fecerat cum uirgine nobili, cum sacerdote Vestae, & alia huiuscemodi contra ius, fasq;. postremo captus amore Aureliae Orestillae, cuius praeter formam nihil unquam bonus laudauit: quod ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adultum aetate: pro certo creditur necato filio, uacuam domũ scelestis nuptijs fecisse. Quae quidẽ res mihi in primis uidetur causa fuisse facinoris maturandi. nanque animus impurus, dijs, hominibusq; infestus, neq; uigilijs, neq; quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam uastabat. igitur color eius exsanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus incessus, prorsus ĩ facie, uultuq; uecordia ĩerat. Sed iuuẽtutem, quam (ut supra diximus) illexerat: multis modis mala facinora edocebat. ex illis testes, signatores

falsos, commodare: fidem, fortunas, pericula uilia habere. post, ubi eorum famam, atque pudorem attriuerat: maiora alia imperabat. si causa peccandi in praesens minus suppetebat: nihilominus insontes, sicuti sontes circuuenire: iugulare. scilicet ne per otiũ torpescerent manus, aut animus: gratuito potius malus, atq; crudelis erat. His amicis, socijsq; confisus Catilina, simul, quod aes alienum per omnes terras ingens erat: & quod pleriq; Syllani milites largius suo usi, rapinarum & uictoriae ueteris memores, ciuile bellũ exoptabant: opprimendae Reip. consilium coepit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petendi magna spes: Senatus nihil sanè intentus: tutae, tranquillaeq; res omnes. sed ea prorsus opportuna Catilinae erant. Igitur circiter calendas Iunias, L. Caesare, & G. Figulo consulibus, primo singulos appellare: hortari alios: alios tentare: opes suas, imparatam Remp. magna praemia coniurationis docere. ubi satis explorata sunt, quae uoluit: in unum omnes conuocat, quibus maxima necessitudo & plurimum audaciae inerat. eò conuenere senatorij ordinis P. Lentulus Sura, P. Antronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. & Seruius Syllae Seruij filij, L. Varginteius, Q. Annius, M. Porcius Leca, L. Bestia, Q. Curius. praeterea ex Equestri ordine, M. Fuluius nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius. ad hoc multi ex colonijs & municipijs domi nobiles. erant praeterea complures paulo occultius consilij huisce participes nobiles: quos magis dominationis spes hor-

tabatur: quàm inopia aut alia necessitudo. cæterum iuuentus pleraq;, sed maxime nobilium, Catilinæ inceptis fauebat. quibus in otio uel magnificæ, uel molliter uiuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quàm pacem malebant. Fuere item ea tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum non ignarũ eius cõsilij fuisse. quia Cn. Pompeius inuisus ipsi, magnum exercitum ductabat: cuiusuis opes uoluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si coniuratio ualuisset: facile apud eos se principem fore. Sed antea item coniurauere pauci contra Remp. in quibus Catilina fuit. de qua q̃uerissime potero, dicam. L. Tullio, M. Lepido consulibus, P. Antronius, et P. Sylla designati consules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. post paulo Catilina pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum: quod intra legitimos dies profiteri nequiuerit. Erat eodem tempore Cn. Piso adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus: quem ad perturbãdam Rẽp. inopia, atq; mali mores stimulabant. cum hoc Catilina, et Antronius, circiter nonas decembris consilio cõmunicato parabãt ĩ capitolio calẽdis Ianuarij L. Torquatum, & L. Cottam consules interficere: ipsi fascibus correptis Pisonem cum exercitu ad optinendas duas Hispanias mittere. ea re cognita rursus in nonas Februarias consilium cædis transtulerunt. iam tum non consulibus modo, sed plerisq; senatoribus perniciem machinabantur. quod ni Catilina maturasset pro curia signum socijs dare: eo die post conditum urbem Romam pessimum facinus patratum foret. quia

nondum frequentes armati conuenerant: ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est, adnitente Crasso: quod eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. neque tamen Senatus prouinciam inuitus dederat. quippe fœdum hominem à Rep. procul esse uolebat. simul quia boni complures præsidium in eo putabant. & iam tum potentia Cn. Pompeij formidolosa erat. Sed is Piso in prouinciam ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicunt imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati. alij autem equites illos Cn. Pompeij ueteres, fidosq; clientes uoluntate eius Pisonem aggressos. nunquam Hispanos præterea tale facinus fecisse: sed imperia sæua multa antea perpessos. nos eam rem in medio relinquemus. De superiori coniuratione satis est dictum. Catilina ubi eos, quos pauloante memoraui conuenisse uidet: tametsi cum singulis multa sæpe egerat: tamen in rem fore credens uniuersos appellare, & cohortari, in abditam partem ædium secedit: atq; ibi omnibus arbitris procul amotis, orationem huiuscemodi habuit. Nisi uirtus atq; fides uestra satis spectata mihi foret: nequicquam opportuna res cecidisset: spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent: neque ego per ignauiam, aut uana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed quia multis, & magnis tempestatibus uos cognoui fortes, fidosq; mihi: eo animus ausus est maximum, atque pulcherrimum facinus incipere. simul quia uobis eadem, quæ mihi bona,

malaq; esse intellexi. Nam idem uelle atq; idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego, quæ mente agitaui, omnes iam antea diuersi audistis. cæterum mihi in dies magis animus accenditur: cum considero quæ conditio uitæ futura sit: nisi nosmetipsos uindicamus in libertatem. nam postquam Resp. in paucorum potẽtium ius, atq; ditionem concessit: semper illis Reges, Tetrarchæ, uectigales esse: populi, nationes, stipendia pendere: cæteri omnes, strenui, boni, nobiles, atq; ignobiles, uulgus fuimus, sine gratia, sine autoritate, his obnoxij, quibus, si Resp. ualeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, diuitiæ apud illos sunt: aut ubi illi uolunt. nobis reliquerunt pericula, repulsas, iudicia, egestatem. Quæ quousq; tandem patiemini o fortissimi uiri? non'ne emori per uirtutem præstat: quàm uitam miseram, atque inhonestam, ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris: per dedecus amittere? Verum enimuero proh Deum atq; hominum fidem, uictoria in manu nobis est. uiget ætas: animus ualet. contra illis annis atque diuitijs, omnia consenuerunt. tantummodo incepto opus est: cætera res expediet. etenim quis mortalium, cui uirile ingenium est: tolerare potest illis diuitias superare: quas profundant in extruendo mari, & montibus coæquandis: nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas aut amplius domos continuare: nobis larem familiarem nusquam ullum esse? cum tabulas, signa, toreumata emunt: noua diruunt: alia ædificant: postremo omnibus modis pecuniam trahunt: uexant: tamen summa libidine diuitias suas

uincere nequeunt. at nobis est domi inopia: foris æs alienum: mala res: spes multo asperior. deniq; quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? en illa, illa quam sæpe optastis, libertas, præterea diuitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt. fortuna ea omnia uictoribus præmia posuit. res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis quàm oratio mea uos hortentur. uel imperatore, uel milite me utimini: neq; animus, neque corpus à uobis aberit. hæc ipsa, ut spero, uobiscum unà consul agam: nisi forte me animus fallit: & uos seruire magis, quàm imperare parati estis. Postq̃ accepere ea homines, quibus mala omnia abunde erant: sed neque res, neque spes bona ulla: tametsi illis quieta mouere magna merces uidebatur: tamen postulauere plerique, ut proponeret, quæ conditio belli foret: quæ præmia armis peterent: quid ubique opis aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletũ, magistratus, sacerdotia, rapinas, aliáq; omnia, quæ bellum, atque libido uictorum fert. præterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum consilij sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumuentum. cum eo consule se initium agẽdi belli facturum. Ad hæc maledictis increpabat omneis bonos: suorum unũquenq; nominans laudare. admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suæ, compluresi periculi aut ignominiæ, multos Syllanæ uictoriæ, quibus ea præ-

dæ fuerat. Postquam omnium animos alacreis uidet: cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conuentum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent Catilinã oratione habita, cum ad iusiurandum populares sceleris sui addiceret: humani corporis sanguinem uino permistum in pateris circuntulisse. inde cum post exe crationem omnes degustauissent: sicuti in solennibus sacris fieri consueuit: aperuisse consilium suum: atq; eo dictare fecisse: quo inter se magis fidi forent, alius alij tanti facinoris conscij. nonnulli ficta et hæc, & multa præterea existimabant ab his, qui Ciceronis inuidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius natus haud obscuro loco, flagitijs atq; facinoribus coopertus: quem Senatu censores probri gratia amouerant. huic homini non minor uanitas, quàm audacia inerat: neque reti cere, quæ audierat: neq; sua met ipse scelera occultare: prorsus neque dicere, neque facere, quidquam pensi habebat. Erat ei cum Fuluia muliere nobili stupri uetus consuetudo. cui cum minus gratus esset: quod inopia minus largiri poterat: repente glorians maria, monteisq; polliceri cœpit: & minari interdum ferro: nisi obnoxia foret. postremo ferocius agitare, quàm solitus erat. At Fuluia ex insolentia Curij causa cognita, tale periculum Reip. haud occultum habuit: sed sublato authore, de Catilinæ coniuratione, quæ & quomodo audierat compluribus narrauit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum

mandandum.

mandandum M. Tullio Ciceroni. nanque antea pleraque nobilitas inuidia æstuabat: & quasi pollui consulatum credebat: si eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. Sed ubi periculum aduenit: inuidia, atque superbia post fuere. Igitur comitijs habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. quod factum primo populares coniurationis concusserat. neque tamen Catilinæ furor minuebatur: sed in dies plura agitare: arma per Italiam locis opportunis parare: pecuniam sua aut amicorum fide sumptam mutuam, Fesulas ad Manlium quendam portare: qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cuiusq; generis homines asciuisse sibi dicitur. mulieres aliquot etiam: quæ primo ingentes sumptus, stupro corporis tolerauerant: post, ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat: æs alienum grande conflauerant. per eas se Catilina credebat posse seruitia urbana solicitare: Vrbem incendere: uiros earum uel adiungere sibi, uel interficere. Sed in his erat Sempronia: quæ multa sæpe uirilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque forma, præterea uiro, ac liberis, satis fortunata fuit: literis græcis & latinis docta: psallere et saltare elegantius, quàm necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt. Sed ei semper cariora omnia, quàm decus, atque pudicitia fuit. Pecuniæ an famæ minus parceret, haud facile discerneres. libidine sic accensa ut sæpius peteret uiros, quàm peteretur. sed ea sæpe ante hac fidem prodiderat: creditum abiurauerat: cædis conscia fuerat: luxuria atque ino-

pia præceps abierat. uerum ingenium eius haud absurdum: posse uersus facere: iocum mouere: sermone uti uel modesto, uel molli, uel procaci. prorsus multæ facetiæ, multusq; lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proximum annum consulatum petebat, sperans si designatus foret, facile se ex uoluntate Antonio usurum. neque interea quietus erat: sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neque illi tamen ad cauendum dolus, aut astutiæ deerant. nanq; à principio consulatus sui multa per Fuluiam pollicendo, effecerat ut Q. Curius, de quo paulo ante memoraui, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc collegam suum Antonium pactione prouinciæ perpulerat, ne contra Remp. sentiret: circum se præsidia amicorum, atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum uenit: & Catilinæ neque petitio, neq; insidiæ, quas consuli fecerat, prospere cessere: constituit bellum facere: & extrema omnia experiri: quoniam quæ occulte tentauerat, aspera, fœdaq; euenerant. Igitur C. Manlium Fesulas, atq; in eam partem Hetruriæ, Septimium quendam Camertem in agrũ Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit: præterea aliũ aliò, quem ubique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse: item alios iubere: hortari uti semper intenti, paratiq; essent: dies, noctesq; festinare: uigilare: neque insomnia, neque labore fatigari. postremo ubi multa agitanti nihil procedit: rursus intempesta nocte coniurationis principes

conuocat per M. Porcium Leccam: ibiq; multa de igna
uia eorum questus, docet se Manlium præmisisse ad
eam multitudinem, quam ad capienda arma paraue
rat. item alios in alia loca opportuna: qui initium belli
facerent: séq; ad exercitum proficisci cupere: si prius
Ciceronem oppressisset. eum suis consilijs multum offi-
cere. Igitur perterritis ac dubitantibus cæteris C. Cor-
nelius eques Romanus operam suam pollicitus, & cum
eo L. Vargunteius Senator, constituere ea nocte paulo
post cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire
ad Ciceronem: ac de improuiso domi suæ imparatum
confodere. Curius, ubi intelligit, quantum periculum
consuli impendeat: propere per Fuluiam Ciceroni do
lum, qui parabatur, enuntiat. Ita illi ianua prohi-
biti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Man
lius in Hetruria plebem solicitare, egestate simul ac
dolore iniuriæ nouarum rerum cupidam: quod Syl-
læ dominatione, agros, bonáq; omnia amiserat. Præ-
terea latrones cuiusque generis, quorum in ea regio-
ne magna copia erat, nonnullos ex Syllanis colonis,
quibus libido, atque luxuria ex magnis rapinis ni-
hil reliqui fecerant. Ea, cum Ciceroni nuntiarentur:
ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insi-
dijs priuato consilio longius tueri poterat: neq; exerci-
tus Manlij quantus, aut quo consilio foret, satis com-
pertum habebat: Rem ad Senatum refert, iam an-
tea uulgi rumoribus exagitatam. Itaq; (quod plerunq;
in atroci negotio solet) senatus decreuit: ut darent
operam consules, nequid Resp. detrimenti caperet.
ea potestas per Senatum more Romano magistratui

maxima permittitur: exercitum parare: bellum gerere: coercere omnibus modis socios, atq; ciues: domi, militiæq; imperium, atque iudicium summum habere. aliter sine Populi iussu nulli earum rerum consuli ius est. Post paucos dies L. Senius Senator, in senatu literas recitauit, quas Fesulis allatas sibi dicebat: in quibus scriptum erat C. Manlium arma cœpisse, cum magna multitudine ante diem VI. Cal. Nouembris. simul (id quod in tali re solet) alij portenta, atque prodigia nuntiabant: alij conuentus fieri: arma portari: Capuæ, atq; in Apulia seruile bellū moueri. igitur Senatus decreto Q. Martius Rex Fesulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumq; ea loca missi sunt. Hi utriq; ad urbem imperatores erant impediti, ne triumpharent calumnia, paucorum: quibus omnia honesta, atque inhonesta uendere mos erat. Sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam: Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisq; permissum, uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent. Ad hoc siquis indicasset de coniuratione, quæ contra Rempub. facta erat; præmium, seruo libertatem, & sestertia centum, libero impunitatem eius rei, & sestertiorum ducenta millia. itemq; decreuere, uti gladiatoriæ familiæ Capuam, & in cætera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus: Romæ per totam urbem uigiliæ haberentur: hisq; minores magistratus præessent. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata facies urbis erat: ex summa lætitia, atque lasciuia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia inuasit: festinare: trepidare: neq; loco, neq; homini cui=

quã satis credere: neq; bellum gerere: neq; pacem habe re: suo quisq; metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, quibus pro Reip. magnitudine belli timor insolitus in cesserat: afflictare sese: manus supplices ad coelum tendere: miserari paruos liberos: rogitare: omnia pauere: superbia atque delitijs omissis, sibi, patriaeq; diffidere. At Catilinae crudelis animus eadem illa mouebat: tametsi praesidia parabantur: & ipse lege plautia interrogatus erat ab L. Paulo. Postremo dissimulandi causa, & quasi sui expurgandi, sicuti iurgio lacessitus foret, in Senatum uenit. Tum Marcus Tullius consul, siue praesentiam eius timens, siue ira commotus, orationem habuit luculentam, atque utilem Reipublicae: quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille assedit: Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso uultu, uoce supplici, postulare à Patribus coepit, nequid de se temere crederent: ea familia ortum: ita se ab adolescentia uitam instituisse: ut omnia bona in spe haberet: neque existimarent sibi patritio homini, cuius ipsius atque maiorum plurima beneficia in plebem Ro. essent: perdita Rep. opus esse: cum eam seruaret M. Tullius inquilinus ciuis urbis Romae. Ad haec maledicta alia cum adderet: obstrepere omnes: hostem, atque parricidam uocare. Tum ille furibundus, quoniam quidem circunuentus, inquit, ab inimicis praeceps agor: incendium meum ruina restinguam. Deinde se ex curia domum proripuit. Ibi multa secũ ipse uoluens, quod neque insidiae consuli procedebant: & ab incendio intelligebat urbem uigilijs munitam: optimum factu credens exercitum augere, ac pri-

usquam legiones scriberentur, multa ante capere, quæ bello usui forent: nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego, atque Lentulo, cæterisq́;, quorum cognouerat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment: insidias consuli maturent: cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur C. Manlius ex suo numero legatos ad Q. Martium Regem mittit cum mandatis huiuscemodi.

Deos, hominesq́; testamur Imperator, nos arma neq; contra Patriam cœpisse: neq; quo periculum alijs faceremus: sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forẽt: q miseri, egentes, uiolentia, atq; crudelitate fœneratorũ pleriq; patria, sed omnes fama, atq; fortunis expertes sumus. Neq; cuiquam nostrum licuit, more maiorum legẽ uti: neq; amisso patrimonio corpus liberum habere, tanta sæuitia fœneratorum, atq; prætoris fuit. Sæpe maiores nostri miserti plebis Romanæ, decretis suis, inopiæ eius opitulati sunt. ac nouissime memoria nostra propter magnitudinem æris alieni, uolentibus oĩbus bonis, argentũ ære solutum est. sæpe ipsa plebs aut dominãdĩ studio permota, aut sup̃bia magistratuũ armata, à Patribus secessit. at nos non Imperium, neq; diuitias petimus: quarum rerum causa, bella, atque certamina omnia inter mortales sunt: sed libertatem quam nemo bonus, nisi cum anima simul amittit. Te atque Senatum obtestamur, consulatis miseris ciuibus: legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis: neue nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæra-

mus, quo nam modo maxime ulti sanguinem nostrum, pereamus. Ad hæc Q. Martius respondit, siquid à Senatu petere uellent, ab armis discedant: Romam supplices proficiscantur. ea misericordia, ac mansuetudine Senatum, & Populum Romanum semper fuisse: ut nemo unquam ab eo frustra auxilium petiuerit. At Catilina ex itinere plerisque consularibus, præterea optimo cuique literas mittit: se falsis criminibus circunuentum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiuerit, fortunæ cedere: Massiliam in exilium proficisci: non quo sibi tanti sceleris conscius esset: sed uti Resp. quieta foret: ne'ue ex sua contentione seditio oriretur. Ab his longe diuersas literas Q. Cátulus in Senatu recitauit: quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum exemplum infra scriptum est.

L. CATILINA, QVINTO CATVLO SALVTEM.

Egregia tua fides, re cognita, grata mihi magnis in meis periculis fiduciam commendationi meæ tribuit. quamobrem defensionem in nouo consilio non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decreui. quam medius fidius, licet ueram cognoscas. Iniurijs contumelijs'q; concitatus, quod fructu laboris, industriæ'q; meæ priuatus, statum dignitatis non optinebam: publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi. Non quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus soluere possem: cum & alienis nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ, suis, filiæ'que copijs persolue-

ret . sed quod non dignos homines honore honestatos uidebam: méque falsa suspitione alienatum esse sentiebam . hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conseruandæ sum secutus. Plura cum scribere uellem: nuntiatum est mihi uim parari. Nūc Orestillam tibi commendo: tuæq; fidei trado . eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus, aueto.

Sed ipse paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Rheatino, dum ciuitatem antea solicitatam armis exornat: cum fascibus atque alijs Imperij insignibus, in castra ad Manlium contendit . Hæc ubi Romæ comperta sunt: Senatus Catilinam & Manlium hostes iudicat: cæteræ multitudini diem statuit: ante quam liceret sine fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis . Præterea decernit, uti consules delectum habeant: Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet: Cicero Vrbi præsidio sit. Ea tempestate mihi Imperium populi Romani multo maxime miserabile uisum est: cui cum ad occasum ab ortu solis, omnia domita armis parerent: domi otium, atque diuitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent: fuere, tamen ciues: qui seque, Remq; publicam, obstinatis animis, perditum irent. nanque duobus Senatus Decretis, ex tanta multitudine neque præmio inductus, coniurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat. Tanta uis morbi, atque uti tabes, plerosque ciuium animos inuaserat. Neque solum illis aliena mens erat, qui conscii coniurationis fuerant: Sed omnino cuncta plebs nouarum rerū studio Catilinæ incepta probabat.

Id adeo more suo uidebatur facere. nam semper in ciuitate, quibus opes nullæ sunt, bonis inuident: malos extollunt: uetera odere: noua exoptant: odio suarum rerũ mutari omnia student: turba atque seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebs, ea uero præceps erat multis de causis. primum omnium, qui ubique probro, atq; petulantia maxime præstabant, item alij, qui per dedecora, patrimonijs amissis, postremo omnes, quos flagitium, aut facinus, domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Deinde multi memores Syllanæ uictoriæ, quod ex gregarijs militibus alios Senatores uidebant, alios ita diuites, ut regio uictu, atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si uictoria in armis foret, talia sperabat. Præterea iuuentus, quæ in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis, atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat. Eos atque alios omnes malum publicum alebat. quo minus mirandum est homines egentes, malis moribus, maxima spe, Reipu. iuxta ac sibi consuluisse. Præterea, quorum uictoria, Syllæ parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat: haud sanè alio animo belli euentum expectabant. Ad hoc quicunque aliarum, atque Senatus partium erant, conturbari Remp. quam minus ualere ipsi malebant. id adeo malum multos post annos in ciuitatem reuerterat. nam postquam Cn. Pompeio, & M. Crasso consulibus, tribunitia potestas restituta est: homines adolescentes summam potestatem nacti, quibus ætas, animusq; ferox erat, cœpere Sena

tum criminando plebem exagitare: Deinde largiendo, atque pollicitando magis incendere. Ita ipsi clari, potentesq; fieri. contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas Senatus, sub specie reip. pro sua magnitudine. Nanq;, uti paucis uerum absoluam: post illa tempora quicunq; Remp. agitauere, honestis nominibus, alij sicuti iura Populi defenderent, pars quo Senatus authoritas maxima foret, bonum publicum simulãtes, pro sua quisque potentia certabat: neque illis modestia, neque modus contentionis erat. utrique uictoriam crudeliter exercebant. Sed postquam Cn. Pompeius ad bellum Maritimum, atque Mithridaticum missus est: plebis opes immunutæ: paucorum potentia creuit. Hi, magistratus, prouincias, aliaq; omnia tenere. ipsi innoxij, florentes, sine metu ætatem agere: cæterosq; iudicijs terrere: quo plebem in magistratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubijs rebus nouandis spes oblata est: uetus certamen animos eorũ arrexit. Quod si primo prælio Catilina superior, aut æqua manu discessisset: profecto magna clades, atque calamitas Rẽp. oppressisset: neque illis, qui uictoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset: quin defessis & exanguibus, qui plus posset imperium, atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures: qui ad Catilinam initio profecti sunt. In his erat Fuluius Senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus, aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios solicitabat: neque solum ciues, sed cuiusque

modi genus hominum: quod modo usui bello foret. Igitur P. Vmbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat: eosq; si possit, impellat ad societatem belli, existimans publice, priuatimq; aere alieno oppressos. Praeterea quod natura Gallica gens, bellicosa esset: facile eos ad tale consilium adduci posse. Vmbrenus quod in Gallia negociatus erat, plerisque principibus ciuitatum notus erat: atque eos nouerat. Itaque sine mora ubi primum legatos in foro conspexit: percontatus pauca de statu ciuitatis, & quasi dolens eius casum, requirere coepit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam illos uidet queri de auaritia magistratuum: accusare Senatum: quod in eo auxilij nihil esset: miserijs suis remediū, mortē expectare. At ego, inquit, uobis, si modo uiri esse uultis, rationem ostendam, qua tanta mala ista effugiatis. Haec ubi dixit, Allobroges in maximam spem adducti Vmbrenum orare, ut sui misereretur: nihil tam asperum, neq; tam difficile esse: quod non cupidissime facturi essent: dum ea res ciuitatem aere alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit: quod foro propinqua erat: neque aliena consilij propter Semproniam. nam tum Brutus Roma aberat. Praeterea Gabinium accersit: quo maior authoritas sermoni inesset. Eo praesente coniurationem aperit: nominat socios. praeterea multos cuiusque generis innoxios: quo legatis animus amplior esset. deinde eos pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilij caperent. in altera parte erat aes alienum, studium belli, magna merces in spe uictoriae. at in altera

maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa præmia. Hæc illis uoluentibus, tandem uicit fortuna Reipublicæ. Itaq; Q. Fabio Sangæ, cuius patrocinio plurimum ciuitas utebatur: rem omnem uti cognouerant, aperiunt. Cicero per Sangam consilio cognito, legatis præcepit, ut studium coniurationis uehementer simulent: cæteros adeant: bene polliceantur: dentq; operam, uti eos quammaxime manifestos habeant. iisdem ferè temporibus. in Gallia citeriore, atque ulteriore, item in agro Piceno, Brutio, Apulia motus erat. nanque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac ueluti per dementiam, cuncta simul agebant: nocturnis consiliis, armorum, atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quàm periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex S. consulto, causa cognita, in uincula coniecerat. Item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes coniurationis erant, paratis, ut uidebatur, magnis copiis, constituerat, uti cum Catilina in agrum Fesulanum cum exercitu uenisset. L. Bestia Tri. plebis, contione habita, quereretur de actionibus Ciceronis: bellique grauissimi inuidia, optimo consuli imponeret. eo signo, proxima nocte cætera multitudo cõiurationis suum quisque negotium exequeretur. sed ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius & Gabinius uti cum magna manu, duodecim simul opportuna loca urbis incenderent: quo tumultu facilior aditus ad consulem, cæterosq;, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obsideret: cumq; ui-

aggrederetur. alius autem alium. sed filij familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent: simul caede, & incendio, perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter haec parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum: illos dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto in tali periculo opus esse: seq; , si pauci adiuuarent, languentibus alijs, impetum in curiam facturum. natura ferox, uehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium caeteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusiurandum: quod signatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Caeteri nihil suspicantes dant. Cassius semet eò breui uenturum pollicetur: ac pauloante legatos, ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his Titum Vulturtium quendam Crotoniensem mittit: ut Allobroges, priusquam domum pergerent, cum Catilina, data, atque accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Vulturtio literas ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum est. Qui sim ex eo, quem ad te misi, cognosces. fac cogites in quanta calamitate sis: & memineris te uirum esse. consideres quid tuae rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad haec mandata uerbis dat. cum ab Senatu hostis iudicatus sit: quo consilio seruitia repudiet. in Vrbe parata esse quae iusserat: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua

proficiſcerentur: Cicero per legatos cuncta edoctus L. Valerio Flacco, & C. Promptinio prætoribus imperat: ut in ponte Miluio per inſidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur: cætera uti facto opus ſit, ita agant, permittit illis. homines militares ſine tumultu præſidijs collocatis, ſicuti præceptum erat, occulte pontem obſident. Poſtquam ad id loci legati cum Vulturtio uenerunt: & ſimul utrinq; clamor exortus eſt: Galli cito cognito conſilio, ſine mora prætoribus ſe tradunt. Vulturtius primo cohortatus cæteros, gladio ſe à multitudine defendit. deinde ubi à legatis deſertus eſt: multa prius de ſalute ſua Promptinium obteſtatus, quod ei notus erat, poſtremo timidus, ac uitæ diffidens uelut hoſtibus ſeſe prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuntios conſuli declarantur. At illũ ingens cura, atque lætitia ſimul occupauere. nam lætabatur intelligens, coniuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam eſſe. porrò autem anxius erat, dubitans in maximo ſcelere tantis ciuibus deprehenſis, quid facto opus eſſet: pœnam illorum ſibi oneri, impunitatem perdundæ Reip. fore credebat. Igitur confirmato animo uocari ad ſeſe iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemq; Ceparium terracinenſem, qui in Apuliam ad concitanda ſeruitia proficiſci parabat. Cæteri ſine mora ueniunt. Ceparius paulo ante domo egreſſus, cognito indicio, ex urbe profugerat. Conſul Lentulum, quod prætor erat, ipſe manu tenens in Senatum perducit: reliquos cum cuſtodibus in ædem Concordiæ uenire iubet. Eò Se-

natum aduocat: magnaq; frequentia eius ordinis, Vulturtium cum legatis introducit: Flaccum Prætorem scrinium cum literis, quas à legatis acceperat, eodem afferre iubet. Vulturtius interrogatus de itinere, de literis, postremo quid, aut qua de causa consilij habuisset. Primo fingere: alia dissimulare de coniuratione. Post, ubi fide publica dicere iussus est: omnia uti gesta erant, aperit: docetq; se paucis ante diebus à Gabinio, & Cepario socium ascitum, nihil amplius scire, quàm legatos: tantummodo audire solitum, ex Gabinio P. Antonium, Seruium Syllam, L. Vargunteium, multos præterea in ea coniuratione esse. Eadem Galli fatentur. At Lentulum dissimulantem coarguunt, præter literas sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sybillinis, regnum Romæ tribus Cornelijs portendi: Cinnam atque Syllam antea, se tertium esse: cui fatum foret urbis potiri. præterea ab incenso Capitolio, illum esse uigesimum annum: quem sæpe ex prodigijs Aruspices respondissent bello ciuili cruentum fore. Igitur perlectis literis, cum prius omnes signa sua cognouissent: Senatus decernit, uti abdicato magistratu Lentulus, itéq; cæteri in liberis custodijs habeantur. Itaq; Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Quinto Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Cæparius (nam is paulo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio Senatori traduntur. Interea plebs, coniuratione patefacta, quæ primo cupida nouarum rerum nimis bello fauebat: mutata mente Catilinæ consilia execrari: Ciceronem ad cœlum tollere: ueluti ex seruitute erepta, gaudium, atque lætitiam agitabat.

nanque alia belli facinora praede magis, quam detrimento fore: incendium uero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat. quippe cui omnes copiae inusu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam Lucius Tarquinius ad Senatum adductus erat: quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum aiebant. Is cum se diceret indicaturũ de coniuratione, si fides publica data esset: iussus à consule, quae sciret, edicere: eadem ferè, quae Vulturtius, de paratis incendijs, de caede bonorum, de itinere hostium Senatum docet: praeterea se missum à M. Crasso, qui Catilinae nuntiaret: ne eum Lentulus, & Cethegus, alijq; ex coniuratione deprehensi terrerent. eóq; magis properaret ad urbem accedere: quo & caeterorum animos reficeret: & illi facilius è periculo eriperentur. Sed ubi Tarquinius Crassum nominauit hominem nobilem, maximis diuitijs, summa potentia: alij rem incredibilem rati: pars, tametsi uerum, existimabant, tamen quia in tali tempore tanta uis hominis magis leniunda, quàm exagitanda uidebatur: plerique Crasso ex priuatis negocijs obnoxij, conclamant indicem falsum esse: déq; ea re postulant, uti referatur. Itaque, consulente Cicerone, frequens Senatus decreuit, Tarquinij indicium falsum uideri: eúmq; in uinculis retinendum: neque amplius potestatem faciundam: nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore qui existimarent indicium illud à P. Antronio machinatum: quo facilius appellato Crasso per societatem periculi, reliquos illius potentia tegeret. alij Tarquinium im-

missum

missum à Cicerone aiebant: ne Crassus more suo su-
scepto malorum patrocinio Remp. conturbaret. Ipsum
Crassum ego postea prædicantem audiui, tantum il-
lam contumeliam sibi à Cicerone paratam. Sed ijsdem
temporibus. Q. Catulus, & Cn. Piso, neque preci-
bus, neque gratia, neque pretio, Ciceronem impellere
potuere, uti per Allobroges, aut per alium indicem
C. Cæsar falsò nominaretur. nam uterque cum illo
graues inimicitias exercebant: Piso oppugnatus in iu-
dicio pecuniarum repetundarum, propter cuiusdam
transpadani supplicium iniustum: Catulus ex petitione
pontificatus odio incensus, quod extrema ætate maxi-
mis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare uictus
discesserat. Res autem opportuna uidebatur: quod is
priuatim egregia liberalitate, publice maximis mu-
neribus grãdem pecuniam debebat. Sed ubi consulem
ad tantum facinus impellere nequeunt: ipsi singilla-
tim circueundo, atque ementiendo, quæ se ex Vultur-
tio, aut Allobrogibus audisse dicerent: magnam illi
inuidiam conflauerant, usqueadeo, ut nonnulli equi-
tes Ro. qui præsidij causa cum telis erant circum ædem
concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi mo-
bilitate impulsi, quo studium suum in remp. cla-
rius esset, egredienti ex Senatu Cæsari, gladio mini-
tarentur. Dum hæc in Senatu aguntur: & dum le-
gatis allobrogum, & Tito Vulturtio, comprobato eo-
rum indicio, præmia decernuntur: Libertini & pau-
ci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus opifices,
atque seruitia in uicis ad eum eripiendum solicitabant.
Partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio

Remp. uexare soliti erant. Cethegus autem per nuntios, familiam, atque libertos suos electos, & exercitatos in audaciam orabat, ut grege facto cum telis ad se se irrumperent. Consul, ubi ea parari cognouit: dispositis præsidijs, uti res, atque tempus monebat: conuocato Senatu refert, quid de ijs fieri placeat, qui in custodijs traditi erant. Sed eos pauloante frequens Senatus iudicauerat contra Remp. fecisse. Tum D. Iunius Syllanus, primus sententiam rogatus (quod eo tempore consul designatus erat) de ijs, qui in custodijs tenebantur, & præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat: isq; postea permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Tiberij Neronis iturum se dixerat, quod de ea re, præsidijs additis, referendum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum uentum est: rogatus sententiam à consule, huiuscemodi uerba locutus est. Omnes homines P. C. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia uacuos esse decet: haud facile animus uerum prouidet: ubi illa officiunt: neque quisquam omnium libidini simul & usui paruit. ubi intenderis ingenium: ualet. si libido possidet: ea dominatur: animus nihil ualet. Magna mihi copia est memorandi P. C. qui reges, atque populi, ira aut misericordia impulsi male consuluerint. sed ea malo dicere, quæ maiores nostri contra libidinem animi sui recte, atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum Rege Perse gessimus, Rhodiorum ciuitas magna, atque magnifica, quæ populi Romani opibus creue-

rat: infida, atque aduersa nobis fuit. sed postquam bello confecto de Rhodijs consultum est: maiores nostri nequis diuitiarum magis, quàm iniuriæ causa bellum inceptum diceret: impunitos eos dimisere. Item bellis punicis omnibus, cum sæpe Carthaginenses & in pace, & per inducias multa nefaria facinora fecissent: nunquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quàm quod in illos iure fieri posset, quærebant. Hoc item uobis prouidendum est P. C. ne plus apud uos ualeat P. Lentuli, & cæterorum scelus, quàm uestra dignitas: ne'ue magis iræ uestræ quam famæ consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur: nouum consilium adprobo. sin magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat: his utendum censeo: quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite, atque magnifice casum Reip. miserati sunt: quæ belli sæuitia esset, quæ uictis acciderent, enumerauere: rapi uirgines, pueros: diuelli liberos à parentum complexu: matres familiarum pati, quæ uictoribus collibuissent: fana, atque domos spoliari: cædem, incendia fieri: postremo armis, cadaueribus, cruore, atque luctu omnia compleri. Sed per Deos immortales, quo illa oratio pertinuit? an uti uos infestos coniurationi faceret? scilicet quem res tanta, & tam atrox non permouit: eum oratio accendet. non ita est. neque cuiquam mortalium iniuriæ suæ paruæ uidentur. multi eas grauius æquo habuere. sed alijs alia licentia est P. C. qui demissi in obscuro uitam agunt, siquid ira-

cundia deliquere: pauci sciunt: fama atque fortuna eorum pares sunt. qui magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt: eorum facta cuncti mortales nouere. Ita in maxima fortuna, minima licentia est. neq; studere, neq; odisse, sed minime irasci decet. quæ apud alios iracundia dicitur: ea in imperio superbia, atque crudelitas appellatur. equidem ego sic existimo P. C. omnes cruciatus minores, quam facinora illorum esse. Sed plerique mortales postrema meminere: & in hominibus impijs sceleris eorum obliti, de pœna disserunt: si ea paulo sæuior fuerit. D. Syllanum uirum fortem, atque strenuum certe scio, quæ dixerit, studio Reip. dixisse: neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eamq; modestiam uiri cognoui. Verum sententia eius mihi non crudelis (quid enim in tales homines crudele fieri potest?) Sed aliena à Rep. nostra uidetur. nam profecto aut metus, aut iniuria te subegit Syllane, consulem designatum genus pœnæ nouum decernere. De timore, superuacaneum est disserere: cum præsertim diligentia clarissimi uiri consulis tanta præsidia sint in armis. De pœna possum equidem dicere id quod res habet: in luctu, atque miserijs, mortem erumnarum requiem, non cruciatum esse: eam cuncta mortalium mala dissoluere: ultra neque curæ, neque gaudio locum esse. Sed per Deos immortales quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius uerberibus in eos animaduerteretur? An quia lex Porcia uetat? ad aliæ leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent. An quia grauius est

uerberari, quam necari? quid aut acerbum, aut nimus graue est in homines tanti facinoris conuictos? Sin quia leuius est: qui conuĕnit in minore negotio legem timere: cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas Reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna: cuius libido gentibus moderatur. Illis merito accidet, quidquid euenerit. Cæterum uos Patres C. quid in alios statuatis, considerate. omnia mala exempla, ex bonis initijs orta sunt. sed ubi imperium ad ignaros ciues, aut minus bonos peruenit: nouum illud exemplum ab dignis & idoneis, ad indignos & non idoneos transfertur. Lacedæmonij, deuictis Atheniensibus, triginta uiros imposuere: qui Remp. eorum tractarent, Hi primo cœpere pessimum quenque, & omnibus inuisum indemnatum necare. Ea populus lætari, & merito dicere fieri. post, ubi paulatim licentia creuit: iuxta bonos & malos libidinose interficere: cæteros metu terrere. ita ciuitas seruitute oppressa, stultæ lætitiæ graues pœnas dedit. Nostra memoria uictor Sylla, cum Damasippum, & alios eiusmodi, qui malo Reip. creuerant, iugulari iussit: quis non factum eius laudabat? homines scelestos & factiosos, qui seditionibus Remp. exagitauerant, merito necatos aiebant. sed ea res, magnæ initium cladis fuit. Nam uti quisque aut domum, aut uillam, postremo uas, aut uestimentum alicuius concupiuerat: dabat operam, ut is in proscriptorum numero esset. ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat: paulo post ipsi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit: quam Sylla o-

mnes suos diuitijs expleuit. Atque ego hoc non in M.
Tullio, neque his temporibus uereor. Sed in magna
ciuitate multa, & uaria ingenia sunt. potest alio tem
pore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, fal=
sum aliquid pro uero credi. ubi hoc exemplo per Se-
natus decretum, gladium consul eduxerit: quis illi
finem statuet? aut quis moderabitur? Maiores no-
stri P. C. neque consilij, neque audaciæ unquam egue
re: neque illis superbia obstabat, quo minus aliena
instituta, si modo proba erant, imitarentur. arma
atque tela militaria ab Sannitibus, insignia magistra
tuum ab Thuscis pleraq; sumpserunt. postremo quod
ubique apud socios, aut hostes idoneum uidebatur,
cum summo studio domi exequebantur. Imitari, quam
inuidere bonis malebant. Sed eodem illo tempore græ
ciæ morem imitati, uerberibus animaduertebant in
ciues: de condemnatis summum supplicium sumebant.
Postquam Resp. adoleuit: & multitudine ciuium fa-
ctiones ualuere: circumueniri innocentes, alia huiscemo
di fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæq; leges para-
tæ sunt: quibus legibus exilium damnatis permissum
est. Hanc ego causam P. C. quo minus nouum consilium
capiamus, in primis magnam puto. Profecto uirtus,
atque sapientia maior: in illis fuit: qui ex paruis opibus
tantum imperium fecere: quam in nobis qui ea bene
parta uix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & au
geri exercitum Catilinæ? minime. sed ita censeo. pu=
blicandas eorum pecunias: ipsos in uinculis haben-
dos per municipia, quæ maxime opibus ualent: neu
quis de his postea ad Senatum referat: ne'ue cum po-

pulo agat. qui aliter fecerit: Senatum existimare, eum contra Remp. & salutem omnium facturum. Postquam Cæsar dicendi finem fecit: cæteri uerbo, alius alij uarie assentiebantur. At M. Porcius Cato rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit.

Longe mihi alia mens est Patres Conscripti, cum res, atque pericula nostra consydero: & cum sententias nonnullorum ipse mecum re puto. illi mihi disseruisse uidentur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum parauere. res autem monet cauere ab illis magis: quàm quid in illos statuamus, consultare. nam cætera maleficia tum persequare: ubi facta sunt. hoc nisi prouideris, ne accidat: ubi euenit, frustra iudicia implores. Capta Vrbe, nihil reliqui fit uictis. Sed per Deos immortales, uos ego appello, qui semper domos, uillas, signa, tabulas uestras pluris, quam Remp. fecistis: si ista, cuiuscũq; modi sint, quæ amplexamini, retinere, si uoluptatibus uestris otium præbere uultis: expergiscimini aliquando: & capessite Rempublicam. non agitur de uectigalibus, neque de sociorum iniurijs. libertas & anima nostra in dubio est. Sæpenumero P. C. multa uerba in hoc ordine feci: sæpe de luxuria, atque auaritia nostrorum ciuium questus sum: multosq; mortales, ob eam causam aduersos habeo. qui mihi, atque animo meo nullius unquam delicti gratiam fecissem: haud facile alterius libidini malefacta condonabá. Sed ea tametsi uos paruipendebatis: tamen Resp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nunc uero nó id

agitur, bonis ne, an malis moribus uiuamus: neq; quãtum, aut quàm magnificum imperium populi Romani sit: sed hæc, cuiuscunque modi uidentur, nostra, an nobiscum unà hostium, futura sint. hic mihi quisquam mansuetudinem, & misericordiam nominat? iampridẽ equidem nos uera rerum uocabula amisimus: quia bona Aliena largiri liberalitas, malarum rerum audacia, fortitudo uocatur. eo Resp. in extremo sita est. sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus ærarij. ne illi sanguinem nostrum largiantur: & dũ paucis scælestis parcunt, bonos oẽs perditum eant. Bene & cõposite C. Cæsar paulo ante in hoc ordine de uita et morte disseruit: credo falsa existimans ea, quæ de inferis memorãtur: diuerso itinere malos à bonis, loca tetra, inculta, fœda, atque formidolosa habere. itaq; censuit pecunias eorum publicandas: ipsos per municipia in custodijs habendos: uidelicet timens, ne si Romæ sint, aut à popularibus coniurationis, aut à multitudine conducta, per uim eripiantur. quasi uero Mali atque scælesti tantum modo in Vrbe, & non per totam Italiam sint: aut non ibi plus possit audacia: ubi ad defendendum opes minores sunt. Quare uanum equidem hoc consilium est: si periculum ex illis metuit. si in tanto omniũ metu solus non timet: eo magis refert, me mihi, atque uobis timere. Quæ de P. Lentulo, cæterisq; statuetis: pro certo habetote, uos simul de exercitu Catilinæ, & de omnibus coniuratis decernere. quanto uos attentius ea agetis: tanto illis animus infirmior erit. si paululum

modo uos languere uiderint : iam omnes feroces aderunt . nolite existimare maiores nostros armis Rempu. ex parua magnam fecisse . si ita res esset: multo pulcherrimã eam nos haberemus. quippe sociorum atque ciuium, præterea armorum, atque equorum maior nobis copia, quàm illis est . Sed alia fuere : quæ illos magnos fecere: quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum Imperium , animus in consulendo liber, neque delicto , neque libidini obnoxius . pro his nos habemus luxuriam, atque auaritiam , publice egestatem, priuatim opulentiam : laudamus diuitias: sequimur inertiam: inter bonos & malos nullum discrimen est : omnia uirtutis præmia ambitio possidet . neq; mirum, ubi uos separatim sibi quisque consilium capitis : ubi domi uoluptatibus, hic pecuniæ , aut gratiæ seruitis . eo fit, ut impetus fiat in uacuam Rempublicam. Sed ego hæc omitto. coniurauere nobilissimi ciues patriam incendere: Gallorum gentem infestissimã Romano nomini ad bellum accersunt : dux hostium cum exercitu supra caput est : uos cunctamini , etiam nunc ? & dubitatis, quid intra mœnia deprehensis hostibus faciatis ? misereamini censeo. deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dĩmittatis. Næ ista uobis mansuetudo , & misericordia. si illi arma cœperint , in miseriam conuertetur. Scilicet res ipsa aspera est : sed uos non timetis eam. immo uero maxime. sed inertia & mollitia animi, alius alium expectantes cunctamini : uidelicet Dijs immortalibus confisi: qui hanc Remp . in maximis sæpe periculis seruauere . Non uotis neque supplicijs mulie-

bribus auxilia deorum parantur. uigilando, agen-
do, bene consulendo, prospere omnia cedunt. Vbi so-
cordiæ te, atque ignauiæ tradideris: nequidquam Deos
implores. irati, infestiq; sunt. Apud maiores nostros
Aulus Manlius Torquatus, bello gallico filium suum,
quod is contra Imperium in hostem pugnauerat: ne-
cari iussit. atque ille egregius adolescens, immodera-
tæ fortitudinis, morte pœnas dedit. uos de crudelis-
simis parricidis quid statuatis cunctamini? uidelicet cæ
tera uita eorum huic scœleri obstat. Verum parcite di
gnitati Lentuli: si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si Dijs,
aut hominibus unquam ullis pepercit. ignoscite Cethe
gi adolescentiæ: nisi iterum iam patriæ bellum fecit.
nam quid ego de Gabinio, Statilio. Cepario loquar? qui
bus si quidquam pensi unquam fuisset: non ea consi-
lia de Rep. habuissent. postremo P. C. si me her-
cle peccato locus esset: facile paterer uos ipsa re cor
rigi: quoniam uerba mea contemnitis. sed undique
circumuenti sumus. catilina cum exercitu in faucibus
urget: alij intra mœnia, atque in sinu urbis sunt ho
stes: neque parari, neque consuli quicquam potest oc-
culte. quo magis properandum est. Quare ita cen-
seo: cum nefario consilio scæleratorum ciuium Resp. in
maxima pericula uenerit: hiq; indicio T. Volturtij,
& legatorum Allobrogum conuicti, confessique sint,
cædem, incendia, aliaque se fœda, atque crudelia
facinora in ciues, patriamq; parauisse: de confessis si-
cuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum,
supplicium sumendum. Postquam Cato assedit: consu-
lares omnes, itemq; Senatus magna pars, sententiam

eius laudant: uirtutem animi ad cœlum ferunt. alij alios increpantes, timidos uocant. Cato magnus, atq; clarus habetur: senatus decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi multa legenti, multaq; audienti, quæ Populus ro. domi, militiæq;, mari, atque terra præclara facinora fecit: forte libuit attendere, quæ res maxime tanta negocia sustinuisset. sciebam sæpenumero Parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoueram paruis copijs bella gesta cum opulentis Regibus. ad hoc sæpe fortunæ uiolentiam tolerauisse: facundia Græcos, gloria belli Gallos, Romanos antefuisse. Ac mihi multa agitanti constabat, paucorum ciuium egregiam uirtutem cuncta patrauisse: eoq; factum, uti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu, atque desidia ciuitas corrupta est: rursus Resp. magnitudine sua imperatorum, atque magistratuum uitia sustentabat: ac ueluti effœta parentum multis tempestatibus, haud sane quisquam Romæ uirtute magnus fuit. Sed mea memoria ingenti uirtute, diuersis moribus fuere duo uiri M. Cato, & C. Cæsar: quos quoniam res obtulerat, silentio præterire, non fuit consilium: quin utriusque naturam & mores, quantum ingenio possem, aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere. magnitudo animi par: item gloria. sed alia alij. Cæsar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur: integritate uitæ Cato. ille mansuetudine, & misericordia clarus factus. huic seueritas dignitatem addiderat. Cæsar dando, subleuando, ignoscendo, Cato nihil largiendo glo-

riam adeptus est. in altero miseris profugium erat: in altero malis pernicies. illius facilitas, huius constantia laudabatur. postremo Cæsar in animum induxerat, laborare: uigilare: negotijs amicorum intentus, sua negligere: nihil denegare, quod dono dignum esset: sibi magnum Imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat: ubi uirtus eius enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, & decoris, sed maxime seueritatis erat. non diuitijs cum diuite, nec factione cum factioso, sed cum strenuo uirtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat. Esse quam uideri bonus malebat. Itaq; quo minus gloriam petebat: eo magis illam adsequebatur. Postquam uti dixi, Senatus in Catonis sententiam discessit: Consul optimum facturatus. noctem, quæ instabat, ante capere: nequid eo spatio nouaretur: Triumuiros quæ ad supplicium postulabat, parare iubet. Ipse dispositis præsidijs, Lentulum in carcerem deducit. cæteris idem fit per prætores. Est locus in carcere, quod Tullianum appellatur, ubi paululum ascenderis ad leuam, circiter XII pedes humi depressus. eum muniunt undiq; parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus iuncta: sed inculta tenebris, odore fœda, atque terribilis eius facies est. in eũ locum postquam demissus est Lẽtulus: iudices rerum capitalium, qbus præceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille Patritius ex gente clarissima Corneliorum, qui consulare Imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisq; suis exitium uitæ inuenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario eodem modo supplicium sumptum est. Dum

ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam & ipse adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones instituit: cohortes pro numero militum complet. deinde ut quisque uoluntarius, aut ex socijs in castra uenerat, æqualiter distribuerat: ac breui spatio legiones numero hominum expleuerat: cum initio non amplius duobus milibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: cæteri ut quenque casus armauerat, sparos, aut lanceas, alij præacutas sudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu aduentabat: Catilina per montes iter facere: modo ad urbem, modo Galliam uersus castra mouere: hostibus occasionem pugnandi non dare: sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ socij incepta patrauissent. Interea seruitia repudiabat, cuius initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus coniurationis fretus, simul alienum suis rationibus existimans, uideri causam ciuium cum seruis fugitiuis communicasse. Sed postquam in castra nuntius peruenit, Romæ coniurationem patefactam: de Lentulo & Cethego, cæterisq;, quos supra memoraui supplicium sumptum: plerique quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studium illexerat, dilabuntur: Reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem adducit, eo consilio: uti per tramites occulte perfugerent in Galliam transalpinam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existimans, quæ supra diximus, Catilinam agitare.

Igitur ubi iter eius ex perfugis cognouit: castra propere mouit: ac sub ipsis radicibus montium consedit: qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius procul aberat: utpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam uidet montibus, atque copijs hostium se clausum: in urbe res aduersas: neque fugæ, neque præsidij ullam spem: optimum factu ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quamprimum confligere. Itaque concione aduocata, huiuscemodi orationem habuit. Compertum habeo milites, uerba uirtutem non addere: neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione Imperatoris fieri. quanta cuiusque animo audacia natura, aut moribus inest: tanta in bello patere solet. quem neque gloria, neque pericula excitant: nequidquam hortere. timor animi auribus officit. Sed ego uos quo pauca monerem aduocaui, simul uti causam mei consilij aperirem. Scitis equidem milites socordia, atque ignauia Lentuli quantum ipsi, nobisq; cladis attulerit: quoque modo dum ex Vrbe præsidia operior: in Galliam proficisci nequiuerim. Nunc uero quo loco res nostræ sint, iuxta mecum omnes intelligitis. exercitus hostium duo, unus ab Vrbe, alter à Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxime animus ferat, frumenti atq; aliarum rerum egestas prohibet: quocunque ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter uos moneo, uti forti, atque parato animo sitis: & cum prælium inibitis, memineritis uos diuitias, decus glo-

riam, præterea libertatem, atque patriam in dextris uestris portare. si uincimus: omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, atque coloniæ patebunt. si metu cesserimus: eadem illa aduersa fient: neque locus, neque amicus quisquam teget: quem arma non texerint. præterea milites, non eadem nobis, & illis necessitudo impendet. nos pro patria, pro libertate, pro uita certamus. illis superuacaneum est pro potentia paucorum pugnare. quo audacius aggredimini, memores pristinæ uirtutis. licuit nobis cum summa turpitudine in exilio ætatem agere. potuistis nonnulli Romæ amissis bonis alienas opes expectare. quia illa fœda, atque intoleranda uiris uidebantur: hæc sequi decreuistis. si hæc relinquere uultis: audacia opus est. nemo nisi uictor pace bellum mutauit. nam in fuga salutem sperare. cum arma, quibus corpus tegitur, ab hostibus auerteris: ea uero dementia est. semper in prælio ijs maximum est periculum: qui maxime timent. audacia pro muro habetur. Cum uos consydero milites: & cum facta uestra æstimo: magna me spes uictoriæ tenet. animus, ætas, uirtus uestra me hortantur: præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortes facit. nam multitudo hostium ne nos circumuenire queat, prohibent angustiæ loci. quod si uirtuti uestræ fortuna inuiderit: cauete ne inulti animam amittatis: neu capti potius sicuti pecora trucidemini: quam uirorum more pugnātes, cruentam atq; luctuosam uictoriam hostibus relinquatis. Hæc ubi dixit: paululum commoratus, signa

canere iubet: atque instructos ordines in locum æquum deducit. dein remotis omnium equis, quo militibus exæquato periculo animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atque copijs instruit. nam uti planities erat inter sinistros montes, & ab dextera rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit: reliqua signa in subsidijs arctius collocat. ab his centuriones omneis lectos & euocatos, præterea ex gregarijs militibus optimum quenque armatum in primam aciem subducit: C. Manlium in dextra, Fesulanum quendam in sinistra parte curare iubet. ipse cum liberis, & colonis propter Aquilam adsistit: quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius pedibus æger quod prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. ille cohortes ueteranas, quas tumultus causa conscripserat in fonte, post eas cæterum exercitum in subsidijs locat. ipse equo circuiens ununquenque nominans, appellat: hortatur: rogat, ut meminerint se contra latrones inermeis, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis suis certare. Homo militaris, quod amplius annos XXX tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor, cum magna gloria in exercitu fuerat: plerosque ipsos, factaq; eorum fortia nouerat. ea commemorando militum animos accendebat. Sed ubi omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum dat: cohortes paulatim incedere iubet. Idem facit hostium exercitus. postquam eo uentum est: unde à ferentarijs prælium

committi

committi poſſet : maximo clamore infeſtis ſignis concurrunt: pila omittunt: res gladijs geritur . Veterani priſtinæ uirtutis memores, comminus acriter inſtare. illi haud timidi reſiſtunt. maxima ui certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie uerſari : laborantibus ſuccurrere: integros pro ſaucijs arceſſere: omnia prouidere : multum ipſe pugnare: ſæpe hoſtem ferire: ſtrenui militis, & boni Imperatoris officia ſimul exequebatur . Petreius, ubi uidet Catilinam contra, ac ratus erat, magna ui contendere: cohortem prætoriam in medios hoſtes inducit : eosq; perturbatos, atq; alios alibi reſiſtentes interficit. deinde utrinq; ex lateribus cæteros aggreditur. Manlius & Feſulanus in primis pugnantes cadunt. Poſtquam fuſas copias, ſeq; cum paucis relictum uidet : Catilina memor generis, atq; priſtinæ dignitatis ſuæ, in confertiſſimos hoſtes incurrit : ibiq; pugnans confoditur. Sed confecto prælio, tum uero cerneres quanta audacia, quantaq; animi uis fuiſſet in exercitu Catilinæ. nam ferè quem quiſq; pugnando uiuus locum cœperat : eum amiſſa anima corpore tegebat. pauci autem, quos medios cohors prætoria diſiecerat : paulo diuerſius, ſed omnes tamen aduerſis uulneribus conciderant. Catilina uero longe à ſuis inter hoſtium cadauera repertus eſt, paululum etiam adhuc ſpirans, ferociamq; animi, quam habuerat uiuus, in uultu retinens . Poſtremo ex omni copia , neque in prælio , neque in fuga quiſquam ciuis ingenuus captus eſt . ita cuncti ſuæ, hoſtiumq; uitæ iuxta pepercerant . Neque tamen exercitus Populi Romani lætam , aut incruentam

uictoriam adeptus erat. nam strenuissimus quisq; aut ociderat in prælio: aut grauiter uulneratus discesserat. multi autem, qui è castris uisendi, aut spoliandi gratia processerant: uoluentes hostilia cadauera, ami cum alij, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita uarie per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus, atque gaudium agitabantur.

FINIS.

C. CRISPI SALLVSTII DE BELLO IVGVRTHI NO LIBER.

f Also queritur de natura sua genus humanum: quod imbecilla, atque æui breuis, sorte potius, quàm uirtute regatur. nam contra reputando, neq; maius aliud, neque præstabilius inuenias: magisq; naturæ industriam hominum, quàm uim, aut tempus deesse. sed dux, atque imperator uitæ mortalium, animus est: qui ubi ad gloriam, uirtutis uia grassatur: abunde pollens, potensq;, & clarus est: neque fortunæ eget. quippe quæ probitatem, industriam, cæterasq; bonas artes, neque dare, neq; eripere cuiquam potest. Sin captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & uoluptates corporis pessundatus

est: pernitiosa libidine paulisper usus, ubi per socordiam uires, tempus, ætas, ingenium, defluxere: naturæ infirmitas accusatur. suam quique culpam authores, ad negotia transferunt. quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset: quanto studio aliena, ac nihil profutura, multumq; etiam periculosa petunt: neque regerentur magis casibus: quàm regerent casus: & eò magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus, gloria æterni fierent. nam uti genus hominum compositum è corpore & anima est: ita res cunctæ, studiáq; omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ diuitiæ, ad hoc uis corporis, & alia huiuscemodi omnia breui dilabuntur. At ingenij egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremo corporis & fortunæ bonorum, uti initium, sic finis est: omniaque orta occidunt: et aucta senescunt. Animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta: neque ipse habetur. quo magis prauitas eorum admiranda est: qui dediti corporis gaudijs, per luxum, atq; ignauiam ætatem agunt. cæterum ingenium, quo neq; melius, neq; amplius aliud in natura mortalium est, incultu, atq; socordia torpescere sinunt. cum præsertim tam multæ, uariæq; sint artes animi: quibus summa claritudo paratur. Verum ex his magistratus, & imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupienda uidentur: quoniam neq; uirtuti honos datur: neq; illi, quibus per fraudem ius fuit, uti tuti, aut eo magis honesti sunt.

nam ui quidem regere patriam, aut parentes, quanquam & possis: & delicta corrigas: tamen importunum est. cum præsertim omnes rerum mutationes, cædem, fugam, aliáq; hostilia portendant. frustra autem niti, neque aliud se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est. nisi forte quem inhonesta, & perniciosa libido tenet, potentiæ paucorum decus, atq; libertatem suam gratificari. Cæterum ex his negocijs, quæ ingenio exercentur: in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cuius de uirtute, quia multi dixere, prætereundum puto: simul ne per insolentiam quis existimet, memet studium meum laudando extollere. Atq; ego credo fore, qui, quia decreui procul à Rep. ætatem agere: tanto, tamq; utili labori meo nomen inertiæ imponant. certe, quibus maxima industria uidetur, salutare plebem: & conuiuijs gloriam quærere. qui si reputauerint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum: & quales uiri idem adsequi nequiuerint: & postea quæ genera hominum in Senatum peruenerint: profecto existimabunt me magis merito, quam ignauia iudicium animi mei mutauisse: maiusq; commodum ex otio meo, q̃ ex aliorum negotijs Reip. uenturum. Nam sæpe audiui Q. Maximum, P. Scipionem, præterea ciuitatis nostræ præclaros uiros solitos ita dicere: cum maiorum imagines intuerentur: uehementissime sibi animum ad uirtutem accendi, scilicet non ceram illam, neque figuram tantam uim in sese habere: sed memoria rerum gestarum eam flammam egregijs uiris in pectore crescere: neque prius se

dari, quam uirtus eorum famam, atque gloriam adæquauerit. At contra, quis est omnium his moribus, qui non diuitijs & sumptibus, non probitate, neque industria cum maioribus suis contendat? Etiam homines noui, qui antea per uirtutem soliti erant nobilitatem anteuenire: furtim & per latrocinia potius, quàm bonis artibus ad imperia, & honores nituntur. perinde quasi prætura & consulatus, atque alia omnia huiuscemodi per seipsa clara, & magnifica sint: ac non per inde habeantur: ut eorum, qui ea sustinent, uirtus est. Verum ego liberius, altiusq; processi, dum me ciuitatis morum piget, tædetq;. Nunc ad inceptum redeo. Bellum scripturus sum: quod Populus R. cum Iugurtha Rege Numidarum gessit: primum quia magnum & atrox, uariaq; uictoria fuit: Deinde quia tum primum superbiæ nobilitatis obuiam itum est: quæ contentio diuina & humana cuncta permiscuit: eoq; uecordiæ processit: ut studijs ciuilibus bellum, atque uastitas Italiæ finem faceret. Sed priusquam huiuscemodi rei initium expediam: pauca supra repetam: quo ad cognoscendum omnia, illustria magis, magisq; in aperto sint. Bello Punico secũdo, quo Dux Carthaginiensium Annibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxime attriuerat: Masinissa Rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui postea cognomen Africano ex uirtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat. ob quæ, uictis Carthaginiensibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atque late Imperium ualuit, Populus Ro. quascunque urbes, &

agros manu cœperat, Regi dono dedit. Igitur amicitia Masinißæ bona, atque honesta nobis permansit. sed imperij, uitæq; eius finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus optinuit, Manastabale, & Gulussa fratribus morbo absumptis. Is Adherbalē, & Hiempsalem ex sese genuit: Iugurthamq; Manastabalis fratris filium, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat: eodem cultu quo liberos suos domi habuit. Qui ubi primum adoleuit, pollens uiribus, decora facie, sed multo maxime ingenio ualidus, non se luxui, neque inertiæ corrumpendum dedit: sed (uti mos gentis illius est) equitare: iaculari: cursu cum æqualibus certare: & cum omnes gloria anteiret: omnibus tamen carus esse. Ad hoc pleraq; tempora in uenando agere: leonem, atq; alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere: & minimum ipse de se loqui. quibus rebus Micipsa, tametsi initio lætus fuerat, existimans Iugurthæ uirtutem regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adolescentem, exacta sua ætate, & paruis liberis, magis, magisq; crescere intelligit: uehementer eo negocio permotus, multa cum animo suo uoluebat. terrebat eum natura mortalium auida Imperij, & præceps ad explendam animi cupidinem. præterea opportunitas suæ liberorumq; ætatis: quæ etiam mediocres uiros spe prædæ transuersos agit. ad hoc studia Numidarum in Iugurtham accensa. ex quibus, si talem uirum dolis interfecisset, nequa seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumuentus, ubi uidet neque per uim, neque insidijs opprimi posse

hominem, tam acceptum popularibus: quod erat Iugurtha manu promptus, & appetens gloriæ militaris: statuit eum obiectare periculis: & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa cum populo R. equitum atque peditum auxilia mitteret: sperans uel ostentando uirtutem, uel hostium sæuitia facile eum occasurum: præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. nam Iugurtha, ut erat impigro, atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis Imperator erat, & morem hostium cognouit: multo labore, multáq; cura, præterea modestissime parendo, & sæpe obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat: ut nostris uehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. Ac sane, quod difficillimū in primis est: & prælio strenuus erat, & bonus consilio. quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerunq; afferre solet. Igitur Imperator omnes ferè res asperas per Iugurtham agere: in amicis habere: magis, magisq; eum in dies amplecti: quippe cuius neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. huc accedebat munificentia animi, & ingenij solertia. quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat. Ea tempestate fuere in exercitu nostro complures noui, atque nobiles: quibus diuitiæ bono, honestóq; potiores erant: factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Iugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant: si Micipsa Rex occidisset: fore uti solus regno Numidiæ po

tiretur: in ipso maximam uirtutem: Romæ omnia uenalia esse. Sed postquam Numantia deleta P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuerti domum decreuit: donatum, atque laudatum magnifice pro contione Iugurtham in prætorium adduxit: ibiq; secreto monuit, ut potius publice, quam priuatim amicitiam Populi R. coleret: neu quibus largiri insuesceret: periculose à paucis emi, quod multorum esset. si permanere uellet in suis artibus: ultro illi & gloriam, & regnum uenturum. sin properantius pergeret: pecuniam, & ipsum præcipitem casurum. Sic locutus, cum literis eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. earum sententia hæc erat. Iugurthæ tui bello Numantino longe maxima uirtus fuit. quam rē certo scio tibi gaudio esse. nobis ob merita sua carus est. ut idem Senatui, populoque Romano sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes uirum dignum te, atque auo suo Masinissa. Igitur Rex ubi ea, quæ fama acceperat, ex literis Imperatoris ita esse cognouit: cum uirtute, tum gratia uiri permotus, flexit animum suum: & Iugurtham beneficijs uincere aggressus est: statimq; eum adoptauit: & testamento pariter cum filijs hæredem instituit. Sed ipse paucos post annos morbo, atque ætate confectus, cum sibi finem uitæ adesse intelligeret: corām amicis et cognatis, itemq; Adherbale, & Hiempsale filijs, huiuscemodi uerba cum Iugurtha fertur habuisse. Paruum ego te Iugurtha amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans non minus me ti-

bi, quàm liberis si genuissem ob beneficia carum fore. neque ea res falsum me habuit. nam ut alia magna, & egregia tua facta omittam: nouissime rediens Numantia, meq;, regnumq; meum gloria decorasti: tuaq; uirtute nobis Romanos, ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania nomen familiæ nostræ renouatum est. postremo, quod difficillimum inter mortales est, gloria inuidiam uicisti. Nunc quoniam mihi natura finem uitæ facit: per hanc dexteram, per regni fidem moneo, obtestorq; te: uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt: caros habeas: neu malis alienos adiungere: quàm sanguine coniunctos retinere. Non exercitus, neq; thesauri præsidia regni sunt. uerum amici. quos neq; armis cogere, neque auro parare queas: officio & fide parantur. quis autem amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies: si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum uobis trado firmum: si boni eritis: sin mali: imbecillum. nam concordia paruæ res crescunt: discordia maximæ dilabuntur. Cæterum ante hos te Iugurtha, qui ætate & sapientia prior es: ne aliter quid eueniat, prouidere decet. nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam: tamen quia plus potest, facere uidetur. Vos autem Adherbal, & Hiempsal colite, & obseruate talem hunc uirum: imitamini uirtutem: & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse uidear, quàm genuisse. Ad ea Iugurtha, tametsi Regem ficta locutum intelligebat: & ipse longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne

respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquã illi more regio iusta magnifice fecerant: Reguli in unum conuenere: ut inter se de cunctis negocijs disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiã ante ignobilitatem Iugurthæ, quia materno genere impar erat: despiciens, dextra Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Deinde tamen, ut ætati concederet fatigatus à fratre, uix in alteram partem traductus est. Ibi cum multa de administrando imperio dissererent: Iugurtha inter alias res ait, oportere quinquennij consulta, & decreta omnia rescindi. nam per ea tempora confectũ annis Micipsam, parum animo ualuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit. nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum peruenisse. Quod uerbum in pectus Iugurthæ altius, quam quisque ratus erat, descendit. Itaq; ex eo tempore, ira & metu anxius, moliri, parare, atq; ea modo in animo habere, quibus per dolum Hiempsal caperetur. Quæ ubi tardius procedunt: neque lenitur animus ferox: statuit quo uis modo inceptum perficere. primo conuentu, quem ab regulis factum supra memoraui propter dissensionem placuerat diuidi thesauros: finesq; imperij singulis constitui. Itaque tempus ad utranq; rem decernitur: sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris, alius aliò concessere. sed Hiempsal in oppido Thirmida. forte eius domo utebatur, qui proximus lictor Iugurthæ, carus, acceptusq; ei semper fuerat. quem ille casu ministrum obla

tum promissis onerat: impellitq; uti tanquam suam
domum uisens eat: portarum claues adulterinas pa
ret. nam ueræ ad Hiempsalem referebãtur. cæterum
ubi res postularet, seipsum cum magna manu uentu=
rum. Numida mandata breui conficit: atque uti do=
ctus erat, noctu Iugurthæ milites introducit. quĩ
postquam in ædes irrupere: diuersi Regem quærere:
dormientes alios, alios occursantes interficere: scrutarĩ
loca abdita: clausa effringere: strepitu, & tumultu
omnia miscere. cum interim Hiempsal reperitur, oc=
cultans se in tugurio mulieris ancillæ: quo initio pa-
uidus, et ignarus loci profugerat. Numidæ caput eius,
uti iussi erant, ad Iugurtham referunt. Cæterum fa
ma tanti facinoris, per omnem Africam breui diuul
gatur: Adherbalem, omnesq;, qui sub imperio Mĩ
cipsæ fuerant, metus inuadit. In duas partes discæ-
dunt Numidæ: plures Adherbalem sequuntur: sed
illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quàm
maximas potest copias armat: urbes partim ui, alias
uoluntate, imperio suo adiungit: omni Numidiæ im
perare parat. At Adherbal, tametsi Romam legatos
miserat: qui Senatum docerent de cæde fratris, &
fortunis suis: tamen fretus multitudine militum para-
bat armis contendere. Sed ubi res ad certamen ue-
nit: uictus, ex prælio profugit in prouinciam: ac
deinde Romã contendit. Tum Iugurtha patratis con
silijs, postquam omni Numidia potiebatur in otio,
facinus suum, cũ animo reputãs, timere populum ro=
manum: neque aduersus iram eius usquam, nisi in
auaritia nobilitatis, & pecunia sua spem habere.

Itaque paucis diebus cum argento & auro multo, legatos Romam mittit. quis præcipit, uti primum ueteres amicos magnis muneribus expleant: deinde nouos acquirant: postremo quencunque possint largiendo, parare ne cunctentur. Sed ubi Romam legati uenere: & ex præcepto regis, hospitibus, alijsq;, quorum ea tempestate in Senatu authoritas pollebat, magna munera misere: tanta commutatio incessit: ut ex maxima inuidia, in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha ueniret. Quorum pars spe, alij præmio inducti, singulos ex Senatu ambiendo nitebantur, ne grauius in eum consuleretur. Igitur ubi legati satis confidunt: die constituto Senatus utrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus. Patres C. Micipsa pater meus moriens mihi præcepit: uti regni Numidiæ tantummodo procurationem existimarem meam: cæterum ius & imperium eius penes uos esse. simul eniterer domi, militiæq;, quammaximo usui esse populo romano: uos mihi cognatorum, uos affinium loco ducerem. si ita fecissem: in uestra amicitia exercitum, diuitias, munimenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cum agitarem: Iugurtha homo omnium, quos terra sustinet scæleratissimus, contempto imperio uestro, Masinissæ me nepotem, etiam ab stirpe socium, atque amicum populi Romani, regno, fortunisq; omnibus expulit. Atque ego P.C. quoniam eò miseriarum uenturus erant: uellem potius ob mea, quam ob maiorum meorum beneficia posse mea uobis auxilium petere: ac maxime de-

beri mihi beneficia à populo romano: quibus non egerem: sed ea si desyderanda erant: uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per seipsa probitas est: neq; mihi in manu fuit Iugurtha qualis foret: ad uos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quam usui esse. Cæteri reges, aut bello uicti, in amicitiam à uobis recepti sunt: aut in suis dubijs rebus societatem uestram ad petiuerunt. familia nostra cum populo Romano bello Carthaginensi amicitiam instituit: quo tempore magis fides eius, quam fortuna petenda erat. quorum progeniem uos P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ, frustra à uobis auxilium petere. si ad impetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam: ꝗ paulo ante Rex, genere, fama, atq; copijs potens, nunc deformatus erumnis, inops, alienas opes expecto: tamen erat maiestatis populi Ro. prohibere iniuriam: neq; pati cuiusquam regnum per scelus crescere. uerum ego his finibus eiectus sum: quos maioribus meis populus Ro. dedit: unde pater, & auus meus una uobiscum expulere Syphacem, & Carthaginienses. uestra beneficia mihi erepta sunt P. conscripti: uos in mea iniuria despecti estis. Heu me miserũ. huccine Micipsa pater beneficia tua euasere? ut quem tu parem cum liberis tuis, regniq; participem fecisti: is potissimum stirpis tuæ extinctor sit? nunquam ne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga uersabitur? dum Carthaginienses incolumes fuere: iure omnia sæua patiebamur. hostes à latere: uos amici procul. spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ex Africa eiecta

est: læti pacem agitabamus. quippe quis hostis nullus erat: nisi forte quem uos iussissetis. Ecce autem ex improuiso Iugurtha intoleranda audacia, scelere, atq; superbia sese efferens, fratre meo, atq; eodem propinquo suo interfecto, primum regnum eius, sceleris sui prædam fecit: post, ubi me ijsdem dolis nequit capere: nihil minus, quam uim aut bellum expectantem, in imperio uestro, sicuti uidetis, extorrem patria, domo, inopem & coopertum miserijs effecit, ut ubiuis tutius, quàm in meo regno essem. Ego sic existimabam P. C. uti prædicantem audierã patrem meũ: qui uestram amicitiam diligenter colerent, eos multũ laborem suscipere: cæterum ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familia nostra fuit, præstitit: ut in omnibus bellis adesset uobis. nos uti per otium tuti simus, in manu uestra est. P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham beneficijs suis, ratus est nobis coniunctum fore. alter eorum necatus est: alter ipse ego manus impias uix effugi. Quid agam? aut quo potissimum infelix accedam? generis præsidia omnia exctincta sunt. pater, uti necesse erat, naturæ cõcessit. fratri, quem minime decuit, propinquus per scelus uitam eripuit. affines, amicos, propinquos, cæteros meos aliũ alia clades oppressit. capti à Iugurtha pars in crucem acti, pars bestijs obiecti sunt. pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris, cum mœrore et luctu, morte grauiorem uitam exigunt. Si omnia quæ aut amisi, aut ex necessarijs aduersa facta sunt, incolumia manerent: tamen siquid ex improuiso mali accidisset, uos implorarem. P. C. quibus, pro magnitu-

dine imperij, ius et iniurias omnes curæ esse decet. Nūc uero exul patria, domo, solus, atq; omnium honestarum rerum egens, quo accedam? aut quos appellem? nationes ne, an reges? q̃ omnes familiæ nostræ ob uestram amicitiam infesti sunt. an quoquam mihi adire licet? ubi non maiorum meorum hostilia monimenta plurima sint? aut quisquam nostri misereri potest, qui aliquando uobis hostis fuit? postremo Masinissa nos ita instituit. P. C. neq̄ coleremus nisi populū romanum: ne societates, ne fœdera noua acciperemus: abūde magna præsidia nobis in uestra amicitia fore. si huic imperio fortuna mutaretur: una occidendū nobis esse. uirtute, ac Dijs uolentibus, magni et opulenti estis: omnia secūda et obedientia sunt. quo facilius sociorum iniurias curare licet. tantum illud uereor: ne quos priuata amicitia Iugurthæ parum cognita transuersos agat: quos ego audio summa ope niti: ambire: fatigare uos singulos: ne quid de absente incognita causa statuatis. fingere me uerba: & fugam simulare: cui licuerit in regno manere. Quod utinam illum, cuius impio facinore in has miserias proiectus sum: eadem hæc simulantem uideam: et aliquando, aut apud uos, aut apud Deos immortales rerum humanarum cura oriatur: ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox, atq; præclarus est: omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumq; miseriarum graues pœnas reddat. Iamiam frater animo meo carissime, quanquam tibi immaturo, & unde minime decuit uita erepta est: tamen lætandū magis, quam dolendum puto casum tuum. non enim regnum, sed fu-

qam, exilium, egestatem, et omnes has, quæ me premunt erumnas, cum anima simul amisisti. at ego infelix in tanta mala præcipitatus ex patrio regno, rerũ humanarum spectaculum præbeo, incertus quid agã. tuas'ne iniurias persequar, ipse auxilij egens? an regno consulam? cuius uitæ, necisq; potestas ex alienis opibus pendet? utinam emori, fortunis meis honestus exitus esset: ne uiuere contemptus uiderer: si defessus malis iniuriæ concessissem. nunc neque uiuere libet: neq; mori licet sine dedecore. P. C. per uos, per liberos, atq; parentes uestros, per maiestatem populi Romani, subuenite mihi misero: ite obuiam iniuriæ: nolite pati regnum Numidiæ, quod uestrum est, per scelus et sanguinem familiæ nostræ tabescere. Postquam Rex finẽ loquendi fecit: legati Iugurthæ, largitione magis, quam causa freti, paucis respondent: Hiempsalem ob sæuitiam suam à Numidis interfectum: Adherbalem ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri quod iniuriam facere nequiuisset: Iugurtham ab Senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantiæ cognitus esset: neu uerba inimici, ante facta sua ponerent. Deinde utriq; curia egrediuntur. Senatus statim consulitur. fautores legatorum, præterea Senatus magna pars gratia deprauata, Adherbalis dicta contemnere: Iugurthæ uirtutem laudibus extollere: gratia, uoce, deniq; omnibus modis pro alieno scelere, & flagitio, sua quasi pro gloria nitebantur. At contra pauci, quibus bonum & æquum diuitijs carius erat: subueniendum Adherbali, et Hiempsalis mortem seuere uindicãdam censebãt. Sed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus,

homo

homo nobilis, impiger, factiosus, auidus potentiæ, honoris, diuitiarum, cæterum uitia sua callide occultans. Is postquam uidet Regis largitionem famosam, impudentemq́; ueritus (quod in tali re fieri solet) ne polluta licentia inuidiam accenderet: animum à consueta libidine continuit. uicit tamen in Senatu pars illa, quæ uero pretium aut gratiam anteferebat. decretum fit, uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham, & Adherbalem diuiderent. cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in Senatu potens: qui consul C. Graccho & M. Fuluio Flacco interfectis, acerrime uictoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Iugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat: tamen accuratissime accepit: dando, & pollicendo multa, perfecit, uti famæ, fidei, postremo omnibus suis rebus commodum Regis anteferret. reliquos legatos eadem uia aggressus, plerosq; capit. paucis carior fides, quam pecunia fuit. In diuisione regni, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agris, uirisq́; opulentior, Iugurthæ traditur. illam alteram specie, quàm usu potiorem, quæ portuosior, et ædificijs magis exornata erat: Adherbal possedit. Res postulare uidetur Africæ situm paucis exponere: & eas gentes quibus cum nobis bellum, aut amicitia fuit, attingere. sed quæ loca, & nationes ob calorē, aut asperitatem, item ob solitudines minus frequentata sunt: de his haud facile compertum narrauerim. cætera, quàm paucissimus absoluam.

In diuisione orbis terræ, plerique in parte tertia Africam posuere: pauci tantummodo Asiam, &

Europam esse, sed Africam in Europa. Ea fines habet ab occidente, fretum nostri maris, & Oceani, ab ortu solis decliuem latitudinem, quem locum Catabathmon incolæ appellant. mare sæuum, & importuosum, ager frugum fertilis, bonus pecori, arboribus infœcundus, cœlo, terráq; penuria aquarum, genus hominum salubri corpore, uelox, patiens laborum: plerosq; senectus dissoluit: nisi qui ferro, aut bestijs interiere. nam morbus haud sæpe quenquam superat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint: quiq; postea accesserint: aut quomodo inter se permisti sint: quanquam ab ea fama, quæ plerosq; obtinet, diuersum est: tamen uti ex libris Punicis, qui Regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est: utiq; rem sese habere cultores eius terræ putant: quàm paucissimus dicam. Cæterum fides eius rei, penes authores erit. Africam initio habuere Getuli, & Libyes, asperi, incultíq;: quis cibus erat caro ferina, atq; humi pabulum uti pecoribus. Hi neq; moribus, neq; lege, aut imperio cuiusquam regebantur. uagi, palantes, qua nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interijt: exercitus eius compositus ex uarijs gentibus, amisso duce, ac passim multis sibi imperium petentibus, breui dilabitur. Ex eo numero Medi & Persæ, & Armenij, nauibus in Africam transuecti, proximos nostro mari locos occupauere. Sed Persæ intra Oceanum magis. Hiq; Alueos nauium inuersos pro tugurijs habuere: quia neque materia in agris, neq; ab Hispanis emendi, aut mutuandi copia erat.

Mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim per connubia Getulos sibi miscuere. et quia sæpe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiuerant: semetipsi Numidas appellauere. cæterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ Mapalia illi uocant: oblonga incuruis lateribus tecta, quasi nauium carinæ sunt. Medis autem & Armenijs accesserunt Libyes. nam hi propius mare Africum agitabant. Getuli sub Sole magis, haud procul ab ardoribus. hiq; mature oppida habuere. nam freto diuisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant. nomen eorũ paulatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros, pro Medis appellantes. Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea Numidæ nomine propter multitudinem à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxime Carthaginẽ Numidia appellatur. Deinde utriq; alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegere: nomen, gloriamq; sibi addidere: magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Getuli minus bellicosi. denique Africæ pars inferior, pleraq; ab Numidis possessa est. uicti omnes, in gentem, nomenq; imperantium concessere. Postea Phœnices, alij multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperij cupidine sollicitata plebe, & alijs nouarum rerum auidis, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliasq; urbes in ora maritima condidere: hæque breui multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto: quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad

Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Thereon, ac deinceps duæ syrtes, interq; eas Leptis, deinde Aræ philenon, quem locum Aegyptum uersus finem imperij habuere Carthaginienses, post aliæ punicæ urbes. cætera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent. proxime Hispaniam Mauri sunt. super Numidiam Getulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultius uagos agitare. post eos Aethyopas esse. deinde loca exusta Solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino, pleraque ex Punicis oppida, & fines Carthaginiensium, quos nouissime habuerant: populus R. per magistratus administrabat. Getulorum magna pars, & Numidæ usque ad flumen Mulucham sub Iugurtha erant. Mauris omnibus Rex Bochus imperitabat, præter nomen, cætera ignarus populi Ro. itemq; nobis neque bello, neque pace antea cognitus. de Africa & eius incolis, ad necessitudinem rei, satis dictum.

Postquam diuiso regno legati Africa discessere: & Iugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese uidet: certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat: omnia Romæ uenalia esse: simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paulo ante muneribus expleuerat: in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus. at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriæ, metuens magis, quàm metuendus. Igitur ex improuiso fines eius cum magna manu inuadit: multos mortales cum pecore, atq; alia præda capit: ædificia incendit: pleraq; loca hosti

liter cum equitatu accedit. deinde cum omni multitudine in regnum suum se conuertit, existimans Adherbalem dolore permotum, iniurias suas manu uindicaturum: eamq; rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existimabat: & amicitia populi Ro. magis, quam Numidis fretus erat: legatos ad Iugurtham de iniuriis questum misit. qui tametsi contumeliosa dicta retulerant: prius tamen omnia pati decreuit: quàm bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Iugurthæ minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaserat. itaque non uti antea cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit: & aperte totius Numidiæ imperium petere. cæterũ qua pergebat, urbes, agros uastare: prædas agere: suis animum, hostibus terrorem augere. Adherbal ubi intelligit eò processum, uti regnum aut relinquendũ, aut retinendum armis esset: necessario copias parat: & Iugurthæ obuius procedit. interim haud longe à mari prope Cirtham oppidum, utriusque exercitus consedit: & quia diei extremum erat, prælium non est inceptum. Sed ubi plerunque noctis processit: obscuro etiam tum lumine milites Iugurthini signo dato, castra hostiũ inuadunt: semisomnos partim, alios arma sumentes, fugant: funduntq;. Adherbal cũ paucis equitibus Cirtham profugit: & ni multitudo togatorum fuisset: quæ Numidas insequentes à mœnibus prohibuit: uno die inter duos Reges cœptum, atq; patratum bellum foret. Iugurtha oppidum circunsedit: uineis, turribusq;, et machinis omnium generum ex-

pugnare aggreditur: maxime festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prælium factum, ab Adherbale Romam missos audiuerat. Sed postquam Senatus de bello eorum accepit: tres adolescentes in Africam leguntur: qui ambos Reges adeant: Senatus, populiq; Ro. uerbis nuntient, uelle & censere eos ab armis discedere: ita seq;, illisq; dignum esse. Legati in Africam maturantes ueniunt: eo magis, quod Romæ dum proficisci parant, de prælio facto, & oppugnatione Cirthæ audiebatur. sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: sibi neq; maius qdquam, neque carius authoritate Senatus esse: ab adolescentia ita se enisum: ut ab optimo quoq; probaretur: uirtute non malitia P. Scipioni summo uiro placuisse: ob easdem artes à Micipsa, non penuria liberorum in regnum adoptatum esse. cæterum quo plura bene, atque strenue fecisset: eo animum suum iniuriam minus tolerare. Adherbalem dolis uitæ suæ insidiatum. quod ubi comperisset: sceleri eius obuiam isse. populum Ro. neque recte, neque pro bono facturum: si ab iure gentium sese prohibuerit. postremo de omnibus rebus legatos Romam breui se missurum. Ita utrique digrediuntur. Adherbalis appellandi copia non fuit. Iugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est: neque propter loci naturam Cirtham armis expugnare potest: uallo atq; fossa mœnia circundat: turres extruit: easq; præsidijs firmat. præterea dies, noctesq; aut per uim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad uirtutem arrigere: prorsus intentus cuncta parare. Adher

bal ubi intelligit omnes ſuas fortunas in extremo ſi=
tas: hoſtem infeſtum: ſpem auxilij nullam: penu=
ria rerum neceſſariarū bellum non poſſe trahi: ex his,
qui una Cirtham profugerant, duos maxime impi=
gros delegit. eos multa pollicendo, ac miſerando caſum
ſuum, confirmat, uti per hoſtium munitiones no-
ctu ad proximum mare, dein Romam pergerent.
Numidæ paucis diebus iuſſa efficiunt. Literæ Ad-
herbalis in Senatu recitatæ. quarum ſententia hæc
fuit. Non mea culpa ſæpe ad uos oratum mit=
to P. Conſcripti. ſed uis Iugurthæ ſubigit. quem tan
ta libido extinguendi me inuaſit: ut neque uos, neque
deos immortales in animo habeat: ſanguinem meum,
quàm omnia malit. Itaque quintum iam menſem ſo=
cius, & amicus populi Ro. armis obſeſſus teneor: neq;
mihi Micipſæ patris mei beneficia, neque ueſtra de=
creta, auxiliantur. ferro, an fame acrius urgear, in-
certus ſum. plura de Iugurtha ſcribere dehortatur me
fortuna mea. etiam antea expertus ſum parum fidei
miſeris eſſe nisi tamen intelligo illū, ſupra quàm ego
ſum, petere: neq; ſimul amicitiam ueſtram, & regnum
meum ſperare. utrum grauius exiſtimet nemini occul=
tum eſt. nam initio occidit Hiempſalē fratrem meum.
deinde patrio regno me expulit. quæ ſanè fuerint no
ſtræ iniuriæ: nihil ad uos. uerum nunc regnum ue-
ſtrum armis tenet: me, quem uos imperatorem Numi=
dis impoſuiſtis, clauſum obſidet: legatorum uerba quan
ti fecerit, pericula mea declarant. quid eſt reliquum,
niſi uis ueſtra, qua moueri poſſit? nam ego quidem uel
lem, & hæc quæ ſcribo, & illa, quæ antea in Senatu

quæstus sum, uana forent potius, quàm miseria mea fidem uerbis faceret. Sed quoniam eo natus sum: ut Iugurthæ scelerum ostentui essem: non iam mortem, neque erumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod uestrum est, uti libet consulite: me ex manibus impijs eripite: per uos per maiestatem imperij, per amicitiæ fidem: si ulla apud uos memoria remanet aui mei Masinissæ. His literis recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent: et quãprimum Adherbali subueniendum: de Iugurtha uti interim consuleretur: quoniam legatis non paruisset. sed ab ijsdem illis Regis fautoribus summa ope enisum est, ne tale decretum fieret. ita bonum publicum, ut in plerisq; negocijs solet, priuata gratia deuictum. Legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus usi: in quis fuit M. Scaurus, de quo supra memorauimus: consularis, & tum in Senatu princeps. hi, quod in inuidia res erat: simul et à Numidis obsecrati, triduo nauim ascendere: deinde breui Vticam adpulsi, literas ad Iugurtham mittunt, quam ocyssime ad prouinciam accedat: séq; ad eum ab Senatu missos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum authoritatem Romæ pollere audierat, contra inceptum suum uenisse: primo commotus metu, atque libidine, diuersus agitabatur. timebat iram Senatus: ni paruisset legatis. porrò animus cupidine cæcus, ad inceptum scelus rapiebatur. uicit tamen in auido ingenio prauum consilium. Igitur exercitu circundato, summa ui Cirtham irrumpere nititur, maxime sperans didu-

cta manu hostium, aut ui, aut dolis sese casum uicto-
riæ inuenturum. quod ubi secus procedit: neq; quod
intenderat, efficere potest, ut prius, quam legatos
conueniret, Adherbalis potiretur: ne amplius mo-
rando Scaurum, quem plurimum metuebat, incen-
deret: cum paucis equitibus in prouinciam uenit. Ac
tametsi Senatus uerbis graues minæ nuntiabantur:
quod ab oppugnatione non desisteret: multa tamen
oratione consumpta, legati frustra discessere. Ea post
quam Cirthæ audita sunt: Italici, quorum uirtute
mœnia defensabantur: confisi, deditione facta pro-
pter magnitudinem populi Ro. inuiolatos sese fore:
Adherbali suadent, uti seq; & oppidum Iugurthæ
tradat: tantum ab eo uitam paciscatur: de cæteris
Senatui curæ fore. A ille, tametsi omnia potiora fi
de Iugurthæ rebatur: tamen quia penes eosdem, si
aduersaretur, cogendi potestas erat: ita uti censue-
rant Italici, deditionem facit. Iugurtha in
primis Adherbalẽ excruciatum necat: deinde oẽs pu
beres Numidas, atq; negociatores promiscue, uti quisq;
armatus obuius fuerat, interfecit. Quod postquam Ro
mæ cognitũ est: et res in Senatu agitari cœpit: iidẽ illi
ministri Regis interpellando, ac sæpe gratia, interdũ
iurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti lenibant.
Ac ni C. Memmius tribunus plebis designatus, uir
acer, & infestus potentiæ nobilitatis, populũ Ro. edo
cuisset id agi: ut per paucos factiosos Iugurthæ scelus
condonaretur: profecto omnis inuidia prolatandis
consultationibus dilapsa foret. tanta uis gratiæ atq;
pecuniæ Regis erat. Sed ubi Senatus delicti consciẽtia

populum timet: lege Sempronia, prouinciæ futuris consulibus Numidia, atque Italia decretæ sunt: Consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius. L. Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obuenit. Deinde exercitus, qui in Africam portaretur scribitur: stipendium, aliáq;, quæ usui bello forent, decernuntur. At Iugurtha contra spem nuntio accepto, quippe cui romæ omnia uenũire in animo hæserat: filium, & cum eo duos familiares ad Senatum Legatos mittit: hisque uti illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcepit: ut omneis mortaleis pecunia aggrediantur. qui postquam Romam aduentabant: Senatus à Bestia consultus est, placeret ne legatos Iugurthæ recipi mœnibus. Iique decreuere, nisi regnum, ipsumq́; deditum uenissent: uti diebus proximis decem, Italia excederent. Consul Numidis ex Senatus decreto nuntiari iubet. ita infectis rebus, illi domum discedunt. Interim Calpurnius parato exercitu, legit sibi homines nobileis, factiosos: quorum authoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat. in quis fuit Scaurus: cuius de natura & habitu supra memorauimus. Nam in consule nostro multæ bonæq; artes animi, & corporis erant: quas omnis auaritia præpediebat, patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula, et insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atq; inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam trãsuectæ sunt. Igitur Calpurnius initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est: multosq́; mortales, & urbes aliquot pugnan-

do cœpit. Sed ubi Iugurtha pecunia per legatos tenta
re, belliq; quod administrabat asperitatem ostendere
cœpit: animus æger, auaritia facile conuersus est. cæ
terum socius, & minister omnium consiliorum assumi
tur Scaurus, qui tametsi à principio plerisque ex fa
ctione eius corruptis, acerrime Regem impugnauerat:
tamen magnitudine pecuniæ à bono, honestóq; in pra
uum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummo
do belli moram redimebat: existimans sese aliquid
interim Romæ pretio, aut gratia effecturum. postea
uero quam, participem negocij Scaurum accepit: in ma
ximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cũ
eis de omnibus pactionibus præsens agere. cæterum
interea fidei causa, mittitur à consule Sextus quæ-
stor in oppidum Iugurthæ Vaccam. cuius rei species
erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palàm le-
gatis imperauerat: quoniam deditionis mora indu-
tiæ agitabantur. Igitur Rex uti constituerat in castra
uenit: ac pauca præsenti consilio locutus de inuidia
sui facti, atque uti in deditionem acciperetur, reliqua
cum Bestia & Scauro secreta transegit. Deinde po-
stero die, quasi per Satyram legem, sententijs exquisi-
tis, in deditionem accipitur. Sed uti pro consilio impe-
ratum erat, Elephanti XXX, pecus, atq; equi multi,
cum paruo argenti pondere Quæstori traduntur.
Calpurnius Romam ad magistratus rogandos profi-
ciscitur. In Numidia, & exercitu nostro pax agitaba
tur. Postquam res in Africa gestas, quóq; modo actæ
forent, fama diuulgauit: Romæ per omnes locos, et cõ
uentus, de facto consulis agitari: apud plebem grauis

inuidia: patres soliciti erant. probarent ne tantum flagitium, an decretum consulis subuerterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quod is author, & socius Bestiæ ferebatur, a uero, bonoq; impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiæ nobilitatis supra diximus: inter dubitationem, & moras Senatus, concionibus populum ad uindicandum hortari: monere, ne Remp. ne libertatem suam desererent: multa superba, & crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romæ Memmij facundia clara, pollensq; fuit: decere existimaui unam ex tam multis orationem eius perscribere. Ac potissimum eam dicam, quam in concione post reditum Bestiæ huiuscemodi uerbis disseruit.

Multa me dehortantur à uobis Quirites: ni studium Reip. omnia superet: opes factionis, uestra patientia, ius nullum, ac maxime quod innocentiæ plus periculi, quàm honoris est. Nam illa quidem piget dicere: his annis quindecim, quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum: quam fœde, quamq; multi perierint uestri defensores: ut uobis animus ab ignauia atque socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem obnoxij inimicis exsurgitis: atque etiam nunc timetis eos: quibus uos decet terrori esse. Sed quanquam hæc talia sunt: tamen obuiam ire factionis potentiæ animus subigit. Certe ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est, experiar. uerum id frustra, an ob rem faciá, in uestra manu situm est Qui-

rites. Neq; ego uos hortor, quod sæpe maiores uestri fecere: uti contra iniurias armati eatis. nihil ui, nihil secessione opus est. necesse est suometipsi more præcipites eant. occiso Tiberio Graccho, quem regnum sibi parare aiebant: in plebem Romanam quæstiones graues habitæ sunt. post C. Gracchi & M. Fuluij cædem, item uestri ordinis multi mortales in carcere necati sunt. utriusque cladis non lex, uerum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni reparatio, plebi sua iura restituere: quidquid sine sanguine ciuium ulcisci nequit, iure factum sit. superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari: Reges & populos liberos paucis nobilibus uectigal pendere: penes eosdem, & summam gloriam, & maximas diuitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere. Itaq; postremo leges, maiestas uestra, diuina, & humana omnia hostibus tradita sunt. neque eos, qui ea fecere pudet: aut pœnitet. sed incedunt per ora uestra magnifice, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes. perinde quasi ea honori, non prædæ habeant. serui ære parati, iniusta imperia dominorum non perferunt. uos Quirites in Imperio nati, æquo animo seruitutem tolerabitis? At qui sunt hi, qui Remp. occupauere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani auaritia, nocentissimi, & ijdem superbissimi: quibus fides, decus, pietas, postremo honesta atq; inhonesta omnia quæstui sunt. pars eorum occidisse Tribunos plebis, alij quæstiones iniustas, pleriq; cædem in uos fecisse pro munimento habent. ita

quam quisq; pessime fecit, tam maxime tutus est. metum à scelere suo ad ignauiam uestram transtulere: quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coegit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si tantam uos libertatis curam haberetis: quam illi ad dominationem accensi sunt: profecto neq; Resp. sicuti nunc, uastaretur: et beneficia uestra penes optimos, nō audacissimos forent. Maiores uestri parandi iuris, & maiestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati, Auentinum occupauere: uos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitemini? atq; eo uehementius: quo maius dedecus est, parta amittere: quàm omnino non parauisse? Dicet aliquis: quid igitur censes? uindicandum in eos: qui hosti prodidere Rempublicam: non manu, neq; ui, quod magis uos fecisse, quam illis accidisse indignum est: uerum quæstionibus, & indicio ipsius Iugurthæ. qui, si dediticius est: profecto iussis uestris obediens erit. sin ea comtemnit: scilicet existimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit: ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximæ diuitiæ, ad Remp. damna, atq; dedecora peruenerint. nisi forte dominationis eorum satietas non dum etiam uos tenet: & illa, quam hæc tempora magis placent: cum regna, prouinciæ, leges, iura, iudicia, bella, atq; paces, postremo diuina, & humana omnia penes paucos erant. uos autem, hoc est populus Ro. inuicti ab hostibus, Imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. nam seruitutem quidem quis uestrum recusare audebat? Atq; ego, tam & si uirum

flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse: tamen uos sceleratissimis hominibus ignoscere, quoniã ciues sunt æquo animo paterer: ni misericordia in perniciem casura esset. Nam & illos, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse: nisi deinde faciundi licentia eripitur. & uobis æterna solicitudo remanebit: cum intelligetis, aut seruiendum esse: aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut concordiæ, quę spes est? dominari illi uolunt: uos liberi esse: facere illi iniurias: uos prohibere: postremo socijs uestris ueluti hostibus, hostibus pro socijs utũtur. potest ne in tam diuersis mentibus pax aut amicitia esse? Quare moneo, hortorq; uos, ne tantum scelus impunitum omittatis. Non peculatus ærarij factus est: neq; per uim socijs ereptæ pecuniæ. quæ quanq̃ grauia sunt: tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. hosti acerrimo prodita Senatus authoritas, proditum Imperium uestrum est: domi, militiæq; Resp. uenalis fuit. quæ nisi quæsita erunt: nisi uindicatum in noxios: quid erit reliquum? nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes uiuamus? nam impune quidlibet facere, id est regem esse. Neq; ego uos Quirites hortor, ut malitis ciues uestros perperam, quam recte fecisse. sed ne ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc in Rep. multo præstat beneficij quàm maleficij immemorem esse. bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas. at malus improbior. Ad hoc si iniuriæ non sint, haud sæpe auxilij egeas. Hæc atq; alia huiuscemodi sæpe dicendo C. Memmius populo R. persuadet, uti L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Iugurtham mit-

teretur: eumq; interposita fide publica, Romam duce-
ret: quo facilius indicio Regis, Scauri, et reliquorum,
quos pecuniae captae arcessebant: delicta patefierent.
Dum haec Romae geruntur: qui in Numidia relicti à
Bestia exercitui praeerant, secuti morem Imperatoris
sui, plurima & flagitiosissima facinora fecere. fue-
re, qui auro corrupti, Elephantos Iugurthae traderēt:
alij perfugas uenderent: pars ex pacatis praedas age-
bant. tanta uis auaritiae in animos eorum ueluti ta-
bes inuaserat. At Cassius populi Romani perlata ro
gatione à C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate ad
Iugurtham proficiscitur: eique timido, & ex conscien
tia diffidenti rebus suis, persuadet, quo populo roma-
no dedisset: ne uim, quam misericordiam eius expe-
riri malit. priuatim praeterea fidem suam interponit:
quàm ille non minoris, q̃ publicam ducebat. talis ea
tempestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha con
tra decus regium cultu quammaxime miserabili
cum Cassio Romam uenit. Ac, tam & si in ipso
magna uis animi erat: confirmatus ab omnibus, quo-
rum potentia, aut scelere cuncta ea gesserat, quae su-
pra diximus, C. tamen Bebium tribunum plebis ma-
gna mercede parat: cuius impudentia contra ius, &
iniurias omnes munitus foret. At C. Memmius aduo
cata concione, quanquam Regi infesta plebes erat: &
pars in uincula duci iubebat: pars nisi socios scele-
ris sui aperiret, more maiorum de hoste supplicium
sumi: dignitati magis quam irae consulens, sedare mo
tus: & animos eorum mollire. postremo confirmare fi
dem pubilcam per se inuiolatam fore. Post ubi silen-
tium

tium cœpit: producto Iugurtha, uerba facit: Romæ, Numidiæq; facinora eius memorat: scelera in patrẽ, fratresq; ostendit: quibus iuuantibus, quibusq; ministris ea egerit, quanquam intelligat populus romanus: tamen uelle manifesta magis ex illo habere. si uerum aperiat: in fide, & clementia populi R. magnam spem illi sitam. sin reticeat: non socijs saluti fore: sed se, suasque spes corrupturum. Deinde ubi Memmius dicendi finem fecit: & Iugurtha respondere iussus est: C. Bebius tribunus plebis, quem pecunia corruptum supra diximus: Regem tacere iubet. ac tametsi multitudo, quæ in concione aderat uehementer accensa, terrebat eum, clamore, uultu, sæpe impetu, atque alijs omnibus, quæ ira fieri amat: uicit tamen impudentia. ita populus ludibrio habitus, ex concione discessit. Iugurthæ, Bestiæq; & cæteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidam nomine Massiua Gulussæ filius, Masinissæ nepos. qui quia in dissensione regum, Iugurthæ aduersus fuerat: dedita Cirtha, & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. huic Spurius Albinus, qui proximo anno post Bestiam cum Quinto Minutio Rufo consulatum gerebat, persuadet: quoniam è stirpe Masinissæ sit: Iugurthamque ob scelera inuidia cum metu urgeat: regnum Numidiæ ab Senatu petat. Auidus consul belli gerundi mouere, quàm senescere omnia malebat. ipsi prouincia Numidia, Minutio Macedonia euenerat. Quæ postquam Massiua agitare cœpit: neque Iugurthæ in amicis satis præsidij est: quod eorum alium conscientia, alium

mala fama & timor impediebat: Bomilcari proximo, ac maxime fido sibi imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massiuæ paret, ac maxime occulte. sin id parum procedat: quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature Regis mandata exequitur: et per homines talis negocij artifices, itinera, egressusq; eius, postremo loca, atq; tempora cuncta explorat. deinde ubi res postulabat: insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulo inconsultius Massiuam aggreditur: illumq; obtruncat. sed ipse deprehensus multis hortantibus, et in primis Albino consule indicium profitetur. fit reus magis ex æquo et bono, quàm ex iure gentium Bomilcar comes eius, qui Romam fide publica uenerat. At Iugurtha manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra uerum niti: quam animaduertit super gratiam atq; pecuniam suam inuidiam facti esse. Igitur quanquam in priori actione ex amicis quinquaginta uades dederat: regno magis, quàm uadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, ueritus ne reliquos populares metus inuaderet, parendi sibi: si de illo supplicium sumptum foret. & ipse paucis diebus eodem profectus est, iussus à Senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est: fertur sæpe eo tacitus respiciens, postremo dixisse, urbem uenalem, & mature perituram, si emptorem inuenerit.

Interim Albinus renouato bello, commeatum, stipendium, aliaq;, quæ militibus usui forent, maturat in Africam portare. ac statim ipse profectus est: uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut

deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia: et alias, deinde alias moræ causas facere: polliceri deditionem: ac deinde metum simulare: instanti cedere: & paulo post, ne sui diffiderent, instare. ita belli modo, modo pacis mora consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilij regis existimarent. neq; ex tanta properantia tam facile tractum bellum, sócordia magis, quàm dolo crederent. Sed postquam dilapso tempore comitiorum dies aduentabat: Albinus, Aulo fratre in castris pro prætore relicto, Romam decessit. Ea tempestate Romæ seditionibus tribunitijs atrociter Respub. agitabatur. Publius Lucullus, & Lucius Annius tribuni plebis, resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur. quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem pro prætore in castris relictum supra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab Rege pecuniæ capiundæ, milites mense Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat: magnisq; itineribus hyeme aspera peruenit ad oppidum Suthul: ubi Regis thesauri erant. quod, quanquam & sæuitia temporis, & opportunitate loci, neq; capi, neque obsideri poterat: nam circum murum situm in prærupti mõtis extremo, planicies limosa hyemalibus aquis paludem fecerat. tamen aut simulandi gratia, quo Regi formidinem adderet: aut cupidine cæcus ob thesauros, oppidi potiundi, uineas agere: aggerem iacere: aliaq;, quæ cœpto usui forent, properare. At Iugurtha cognita uanitate, atq; imperitia le-

gati, subdole eius augere amentiam: mussitare suppli
cantes legatos: ipse quasi uitabundus per saltuosa lo-
ca, & tramites exercitum ductare. denique Aulum
spe pactionis pepulit: uti relicto Suthule, in abditas
regiones, sese ueluti cedentem insequeretur. ita deli-
cta occultiora fore. Interea per homines callidos, die,
noctúq; exercitum tentabat: centuriones, ducésq; tur-
marum, partim uti trãsfugerent, corrumpere: alij, si
gno dato, locum uti desererent. Quæ, postquam ex
sententia instruxit: intempesta nocte de improuiso cũ
multitudine Numidarum Auli castra circumuenit.
milites Romani perculsi tumultu insolito, arma cape-
re: alij sese abdere: pars territos confirmare: trepida-
re: omnibus locis, uis magna hostiũ: cælũ nocte, atq; nu
bibus obscuratum: periculũ anceps. postremo fugere,
an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo nu-
mero, quos paulo ante corruptos diximus, cohors una
Ligurũ, cum duabus turmis Thracum, & paucis gre
garijs militibus transiere ad Regem: & centurio pri
mipili tertiæ legionis per munitionem, quam uti de-
fenderet, acceperat, locum hostibus introeundi de-
dit. Ea Numidæ cuncti irrupere. nostri fuga fœda,
pleriq; abiectis armis, proximum collem occupaue-
re. nox atq; præda castrorum, hostes, quo minus ui-
ctoria uterentur, remorata sunt. Deinde Iugurtha po
stero die cum Aulo in colloquio uerba facit. tam & si
ipsum cum exercitu fame & ferro clausum tenet: ta-
men se humanarum rerum memorem, si secum fœdus
faceret, incolumes omnes sub iugum missurum, præte
rea uti diebus decem Numidia decederet. Quæ quã

quã grauia, & flagitij plena erant: tamen qa mortis metu multabãtur: sicuti Regi libuerat, pax conuenit. Sed ubi ea Romæ comperta sunt: metus atque mœror ciuitatem inuasere. pars dolere pro gloria Imperij: pars insolita rerum bellicarum timere libertati. Aulo omnes infesti: ac maxime qui bello sæpe præclari fuerant: quod armatus dedecore potius, quàm manu salutem quæsierat. Ob ea consul Albinus ex delicto fratris inuidiam, ac demum periculum timens, Senatum de fœdere consulebat. & tamen interim exercitui supplementum scribere: ab socijs & nomine latino auxilia accersere: deniq; omnibus modis festinare. Senatus ita uti par fuerat decernit, suo, atq; populi iniussum nullum potuisse fœdus fieri. Cõsul impeditus à Tribunis plebis, ne quas parauerat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. nam omnis exercitus uti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hyemabat. Postquam eò uenit: quanquam persequi Iugurtham, & mederi fraternæ inuidiæ animo ardebat: cognitis militibus, quos præter fugam soluto Imperio, licentia, atque lasciuia corruperat, & copia rerũ: statuit, nihil sibi agitandũ.

Interea Romæ C. Mamullus Lemetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat: uti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha Senatus decreta neglexisset: quique ab eo in legationibus, aut imperijs pecunias accepissent: qui elephantos quique perfugas tradidissent: itemq; qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscij sibi, alij ex partium inuidia pericula

metuentes, quoniam aperte resistere non poterant: quin illa & alia talia placere sibi faterentur: occulte per amicos, ac maxime per homines Latini nominis, et socios Italicos impedimenta parabant. Sed plebs incredibile memoratu est, quam intenta fuerit, quantáque ui rogationem iusserit: decreuerit: uoluerit: magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur: quam cura Reip. tanta libido in partibus erat. Igitur cæteris metu perculsis M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse supra docuimus, inter lætitiam plebis, & suorũ fugam, trepida etiã tum ciuitate, cũ ex Mamilli rogatione tres quæsitores rogarentur: effecerat, uti ipse in eo numero crearetur. Sed quæstione exercitata aspere, uiolenterq; ex rumore et libidine plebis, ut sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia cœperat. Cæterum mos partium popularium, & Senatus factiorum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est otio, atq; abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletã, populus, et Senatus Romanus, placide, modesteq; inter se rẽp. tractabant: neq; gloriæ, neq; dominationis certamen inter ciues erat. metus hostilis in bonis artibus ciuitatẽ retinebat. Sed ubi illa formido mentibus decessit: scilicet ea quæ secundæ res amant, lasciuia atque superbia incessere. Ita, quod in aduersis rebus optauerant, otium postquam adepti sunt, asperius acerbiusq; fuit. nanque cœpere nobilitas dignitatem in superbiam, plebes libertatem in libidinem uertere: sibi quisque ducere: trahere: rapere. Ita o-

omnia in duas partes abstracta sunt: Resp. quæ media fuerat, dilacerata. cæterum nobilitas factione magis pollebat. plebis uis soluta, atque in multitudine dispersa minus poterat. paucorum arbitrio belli, domiq; Resp. agitabatur. penes eosdem ærariū, prouinciæ, magistratus, gloriæ, triumphiq; erant. populus militia, atque inopia urgebatur. prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. interea parentes, aut parui liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia auaritia sine modo, modestiaq; inuadere: polluere, et uastare omnia: nihil pensi, neque sancti habere: quoad semetipsam præcipitauit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui ueram gloriam iniustæ potentiæ anteponerent: moueri ciuitas, & dissensio ciuilis quasi permistio terræ oriri cœpit. Nam postquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico, atque alijs bellis multum Reip. addiderant: uindicare plebem in libertatem, et paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eò perculsa, modò per socios, ac nomen Latinum, interdū per equites Romanos, quos spes societatis à plebe dimouerat: Gracchorum actionibus obuiam ierat. & primo Tiberiū, deinde paucos post annos eadē ingredientem Caium, Tribunū pleb. alterū, alterum triumuirum colonijs deducēdis, cum M. Fuluio Flacco ferro necauerat. Et sanè Gracchis cupidine uictoriæ haud satis moderatus animus fuit. sed bono uinci satius est: quam malo more iniuriā uincere. Igitur ea uictoria nobilitas ex libidine sua usa, multos mortales ferro, aut fuga

extinxit: plusq́; in reliquum sibi timoris, q̃ potentiæ addidit. quæ res plerunq; magnas ciuitates pessundedit: dum alteri alteros uincere quouis modo, & uictos acerbius ulcisci uolunt. Sed de studijs partium, & omnibus ciuitatis moribus si singillatim, aut pro magnitudine par est disserere: tempus, quã res maturius me deseret. Quam obrem ad incœptum redeo. Post Auli fœdus, exercitusq́; nostri fœdam fugam, Metellus, & Syllanus consules designati, prouincias inter se partiuerant: Metellóque Numidia euenerat, acri uiro, & quanquã aduerso populi partibus, fama tamen æquabili & inuiolata. Is ubi primum magistratum ingressus est: alia omnia sibi communia cum collega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens ueteri exercitui milites eligere: scribere: præsidia undique accersere: arma, tela, equos, & cætera instrumenta militiæ parare: ad hoc commeatum affatim, denique omnia quæ in bello uario & multarum rerum egenti usui esse solent. Cæterum ad ea patranda Senatus authoritate, socij, nomenq́; Latinũ & Reges ultro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. Itaque ex sententia omnibus rebus paratis, compositisq́;, in Numidiã proficiscitur, magna spe ciuium, cum propter bonas artes, tum maxime quod aduersum diuitias inuictum animum gerebat: & auaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes cótusæ, hostiumq́; auctæ erant. Sed ubi in Africam uenit: exercitus ei traditur à Spurio Albino proconsule, iners, imbellis, neque

periculi, neque laboris patiens, lingua, quàm manu promptior, prædator ex socijs, & ipse præda hostiū, sine imperio et modestia habitus. ita imperatori nouo plus ex malis moribus solicitudinis, quā ex copia militū auxilij, aut spei bonæ accedebat. statuit tamen Metellus, q̄q̄ et æstiuorum tempus comitiorū mora imminuerat: et expectatione euentus ciuium animos intentos putabat: non prius bellum attingere, quàm maiorum disciplina milites laborare coegisset. Nam Albinus Auli fratris, exercitusq; clade perculsus, postquā decreuerat non egredi prouincia: quantum temporis æstiuorū in īperio fuit, plerunq; milites in statutis castris habebat: nisi cū odor, aut pabuli egestas locū mutare subegerat. sed neque more militari uigiliæ deducebantur: uti cuiq; libebat ab signis aberat: Lixæ permisti cum militibus die, noctuq; uagabantur: & palantes agros uastare: uillas expugnare: pecoris et mancipiorum prædas certantes agitare: ea mutare cū mercatoribus uino aduectitio, et alijs talibus. præterea frumentum publice datum uendere: panem in dies mercari: postremo quæcunque dici, aut fingi queunt ignauiæ, luxuriæq; probra, in illo exercitu cuncta fuere: & alia amplius. Sed in ea difficultate Metellum non minus quam in rebus hostilibus magnum et sapientē uirum fuisse comperio: tanta temperantia inter ambitionem, sæuitiamq; moderatum. nanque edicto primo adiumenta ignauiæ sustulisse: ne quisquam in castris panem, aut quem alium coctum cibum uenderet: ne lixæ exercitum sequerentur: ne miles gregarius in castris, ne'ue in agmine seruum, aut iumentum

haberet: cæteris arte modū statuisse. præterea transuersis itineribus cotidie castra mouere: iuxta ac si hostes adessent, uallo atque fossa munire: uigilias crebras ponere: et eas ipse cum legatis circuire. item in agmine in primis modo, mō in postremis, sæpe in medio adesse: ne quispiā ordine egrederetur: ut cū signis frequentes incederent: miles cibum et arma portaret. Ita prohibēdo à delictis magis, quā uindicando, exercitū breui confirmauit. Interea Iugurtha ubi quæ Metellus agebat ex nuntiis accepit: simul de innocentia eius certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum ueram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum supplicijs mittit: qui tantummodo ipsi, liberisq; uitam peterent: alia omnia dederent populo romano. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum esse. Itaq; legatos alium ab alio diuersos aggreditur: ac paulatim tentando, postquam opportunos sibi cognouit: multa pollicendo persuadet, uti Iugurtham maxime uiuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderēt. cæterum palàm, quæ ex uoluntate forent, Regi nuntiare iubet. Deinde ipse paucis diebus, intento, atque infesto exercitu in Numidiā procedit. ubi contra belli faciē, tuguria plena hominum, pecora, cultoresq; in agris erāt: ex oppidis & mappalibus præfecti Regis obuiam procedebant, parati frumentum dare: commeatum portare: postremo omnia, quæ imperarentur facere. Neque Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere: late explora

re: omnia illa deditionis signa ostentui credere: et insidijs locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat. In postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat. in utrunque latus auxiliarios equites, tribunis legionum, & praefectis cohortium dispertiuerat: ut cum his permisti uelites, quocunque accederent, equitatus hostium propulsarent. nam in Iugurtha tantus dolus, tantaq; peritia locorum, & militiae inerat: ut absens an praesens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum uenalium totius regni maxime celebratum: ubi et incolere, et mercari cōsueuerant Italici generis multi mortales. Huic consul simul tentandi gratia, et si paterentur, opportunitates loci, praesidium imposuit. praeterea imperauit frumentum, & alia, quae bello usui forent, comportare, ratus id, quod res monebat, frequentiam negociatorum, et commeatum, iuuaturum exercitū: etiam paratis rebus munimento fore. Inter haec negocia Iugurtha impēsius legatos supplices mittere: pacem orare: praeter suam, liberorumq; uitam omnia Metello dedere. quos item consul uti priores illectos ad proditionem domum dimittebat: Regi pacem, quam postulabat neque abnuere: neque polliceri: et inter eas moras promissa legatorum expectare. Iugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit: ac suis se artibus tentari animaduertit: quippe cui uerbis pax nuntiabatur: caeterum re bellum asperrimum erat: urbs maxi-

ma alienata: ager hostibus cognitus: animi populariũ tentati: coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur explorato hostium intinere, in spem uictoriæ adductus, ex opportunitate loci, quã maximas potest copias omnium generũ parat: ac per tramites occultos exercitũ Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Adherbal in diuisione possederat, flumen à meridie oriẽs noie Muthul: à quo mons aberat ferme millia passuũ XX tractu pari, uastus ab natura, et humano cultu. sed ex eo medio quasi collis oriebatur in immensum pertingens, uestitus oleastro, ac myrtetis, alijsq́; generibus arborum, quæ humo arida, atq; harenosa gignuntur. media autem planicies, deserta penuria aquæ: præter flumini propinqua loca. ea consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quẽ transuerso itinere porrectum docuimus: Iugurtha Extenuata suorum acie consedit: Elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit: eumq́; edocet, quæ ageret. ipse propius montem cum omni equitatu, et peditibus delectis suos collocat. dein singulas turmas, & manipulos circuiens monet, atq; obtestatur: uti memores pristinæ uirtutis, et uictoriæ, sese, regnumq́; suum ab Romanorum auaritia defendant. cum ijs certamen fore: quos antea uictos sub iugum miserint. ducem illis, non animũ mutatum. quæ ab imperatore decuerint: omnia suis prouisa: locum superiorem, ut prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent. proinde parati, intentiq; essent, signo dato, Romanos inuadere:

illum diem, aut omnes labores, et uictorias confirmaturũ: aut maximarum erumnarum initium fore. ad hoc uiritim uti quenq; ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat: commonefacere beneficij sui: et eum ipsum alijs ostentare. postremo pro cuiusq; ingenio pollicendo, minitando, obtestando alium alio modo excitare. cum interim Metellus ignarus hostiũ, monte digrediens, cum exercitu conspicitur. primo dubius, quid nam insolita facies ostenderet. nam inter uirgulta equi, Numidæq; consederant, neque plane' occulti humilitate arborum, & tamen quid nam esset, incerti, cum natura loci, tum dolo ipsi, atq; signa militaria obscurati. deinde breui cognitis insidijs, paulisper agmẽ constituit. Ibi commutatis ordinibus in dextro latere, quod proximum hostibus erat: triplicibus subsidijs aciem instruxit. inter manipulos funditores et sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus locat. ac pauca pro tempore milites cohortatus, aciem sicuti instruxerat, transuersis principijs in planum deducit. Sed ubi Numidas quietos, neque colle digredi animaduertit: ueritus ex anni tempore, et inopia aquæ ne siti conficeretur exercitus: Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, et parte equitũ præmisit ad flumen: uti locum castris antecaperet: existimans hostes crebro impetu, & transuersis prælijs iter suum remoraturos: & quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum tentaturos. deinde ipse pro re, atq; loco sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse: qui in agmine principes facti erant. At Iu-

gurtha ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum uidet: præsidio quasi duum milliũ peditum montem occupat: qua Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduersarijs receptui, ac post munimento foret. deinde repente signo dato hostes inuadit. Numidæ alij postremos cædere: pars à sinistra ac dextra tentare: infensi adesse: instare: atq; omnibus locis Romanorum ordines conturbare. quorum etiam qui firmioribus animis obuij hostibus fuerant, ludificati incerto prælio ipsi modo eminus sauciabantur: neque contra feriendi, aut cõserendi manum copia erat. ante iam docti ab Iugurtha equites, ubi Romanorũ turma insequi cœperat: non confertim, in unum sese recipiebant: sed alius alio quam maxime diuersi. Ita numero priores si à persequendo hostes deterrere nequiuerant: disiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: sin opportunior fugæ collis, quàm campi fuerat: ea uero consueti Numidarũ equi facile inter uirgulta euadere: nostros asperitas, & insolentia loci retinebat. Cæterum facies totius negocij uaria, incerta, fœda, atq; miserabilis. dispersi à suis, pars cedere: alij insequi: neque signa, neque ordines obseruare: ubi quenq; periculum cœperat, ibi resistere: ac propulsare: arma, tela, equi, uiri, hostes, atque ciues permisti: nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaq; multum diei processerat: cum etiam tum euentus in incerto erat. denique omnibus labore & æstu languidis, Metellus ubi uidet Numidas minus instare: paulatim milites in unum conducit: ordines restituit: et cohortes legionarias quatuor aduersus pedi

tes hostium collocat. Eorum magna pars superioribus
locis fessa consederat: simul orare, & hortari milites,
ne deficerent: neu paterentur hostes fugientes uincere:
neq; illis castra esse, neq; munimentum ullum, quo ce-
dentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Iugur
tha quidem interea quietus erat: circuire: hortari: reno
uare prælium: et ipse cum delectis tentare omnia: sub=
uenire suis: hostibus dubijs instare: quos firmos cogno=
uerat eminus pugnando retinere. eo modo inter se
duo imperatores summi uiri certabant. ipsi pares, cæ-
terũ opibus disparibus. nam Metello uirtus militum
erat, locus aduersus. Iugurthæ alia omnia, præter mi
lites opportuna. Deniq; Romani, ubi intelligunt, neq;
sibi profugium esse: neq; ab hoste copiam pugnandi fie
ri: & iam diei uesper aderat: aduerso colle sicuti præ
ceptum fuerat euadunt. amisso loco Numidæ fusi, fu
gatiq; pauci interiere: plerosq; uelocitas, & regio hosti
bus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem Ele-
phantis et parti copiarum pedestrium præfectum ab
Iugurtha supra diximus: ubi eum Rutilius præter-
gressus est: paulatim suos in æquum locum deducit. ac
dum legatus ad flumen quo præmissus erat festinans
pergit: quietus uti res postulabat, aciem exornat: neq;
interim remittit, quid ubiq; hostis ageret explorare.
Postquam Rutilium consedisse iam, et animo uacuum
accepit: simulq; ex Iugurthæ prælio clamorem auge
ri: ueritus ne legatus cognita re laborantibus suis au-
xilio foret: aciem, quam diffidens uirtuti militum arcte
statuerat, quo hostium itineri officeret: latius porrigit:
eoq; modo ad Rutilij castra procedit. Romani ex im-

prouiso pulueris uim magnam animaduertunt. nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. & primo rati humum aridam uento agitari. post ubi æquabilẽ manere, et sicuti acies mouebatur, magis, magisq; appropinquare uident: cognita re properantes, arma capiunt: ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. deinde, ubi propius uentum est: utrinq; magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorati, dũ in Elephantis auxilium putant. postquam eos impeditos ramis arborum, atq; ita disiectos circumueniri uident: fugam faciunt: ac pleriq; abiectis armis, collis aut noctis, quæ iam aderat auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti: reliqui omnes XL numero interfecti. At Romani, quanquam itinere, atq; opere castrorum et prælio fessi, lætiq; erant: tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur: instructi, intentiq; obuiam procedunt. nam dolus Numidarũ nihil languidi, neq; remissi patiebatur. Ac primo obscura nocte, postquam haud procul inter se erant: strepitu uelut hostes aduentare, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere. & penè imprudentia esset admissum facinus miserabile: ni utrinque præmissi equites rem explorauissent. Igitur pro metu repente gaudium exortum est. milites alius alium læti appellant: acta edocent: atq; audiunt: sua quisq; fortia facta ad cœlũ effert. quippe res humanæ ita sese habẽt. in uictoria uel ignauis gloriari licet. aduersæ res etiam bonos detrectant. Metellus in iisdem castris quatriduo moratus, saucios cum cura reficit: meritos in prælijs more militiæ donat: uniuersos in concione

laudat

laudat:atq; agit gratias:hortatur ad cætera, quæ leuia sunt, parem animum gerant: pro uictoria satis pugnatum: reliquos labores pro præda fore. tamen interim transfugas, et alios opportunos, Iugurtha ubi gẽtium, aut quid agitaret, cum paucis ne esset, an exercitum haberet, ut sese uictus gereret, exploratum mi sit. At ille sese in loca saltuosa, & natura munita receperat: ibiq; cogebat exercitum numero hominũ ampliorem, sed hebetem, infirmumq;, agri, ac pecoris magis, quàm belli cultorem. Id ea gratia eueniebat: quod præter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga Regem sequitur. quo cuiusque animus fert: eò discedunt. neque id flagitium militiæ ducitur. ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi uidet animum Regis etiam tum ferocem esse: bellum renouari, quod nisi ex illius libidine geri non posset: præterea iniquum certamen sibi cum hostibus: minore detrimento illos uinci: quàm suos uincere: statuit non prælijs, neque acie, sed alio more bellum gerundum. Itaq; in loca Numidiæ opulentissima pergit: agros uastat: multa castella & oppida temere munita, aut sine præsidio capit: incẽditq;: puberes interfici iubet: alia omnia militum prædam esse. ea formidine multi mortales Romanis dediti: obsides, frumentum, et alia, quæ usui forent, affatim præbita. ubicunq; res postulabat, præsidium impositum. quæ negotia multo magis, quàm prælium male pugnatum ab suis, Regem terrebant. quippe cui spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur: & qui sua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere. tamen ex inopia, quod optimum uidebatur con-

filium capit: exercitum plerunq; in iisdem locis oppe riri iubet ipse cum delectis equitibus Metellum sequi tur, nocturnis, & auiis itineribus ignoratus: Roma nos palantes repente aggreditur. eorum pleriq; iner-mes cadunt: multi capiuntur nemo omnium intactus profugit. & Numidæ, priusquam ex castris subueni retur, sicuti iussi erant, in proximos colles discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Metel li rebus, ut se & exercitum more maiorum gereret: ut in aduerso loco uictor tamen uirtute fuisset: hosti-um agro potiretur: Iugurtham magnificum ex Auli socordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coegisset habere. Itaq; Senatus ob ea feliciter acta dis immor-talibus supplicia decernere. ciuitas trepida antea, so-licita de belli euentu, læta agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad uictoriam niti: omnibus modis festinare: cauere tamen necubi hosti op portunus fieret: meminisse post gloriam inuidiam se-qui. ita quo clarior, eo magis anxius erat. neq; post in sidias Iugurthæ effuso exercitu prædari. ubi frumen to aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant. exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. sed igne magis, quàm præda ager uastabatur. duobus locis haud longe inter se castra fa ciebant. ubi ui opus erat, cuncti aderant. cæterum quo fuga, atq; formido latius cresceret, diuersi age-bant. Eo tempore Iugurtha per colles sequi: tempus aut locum pugnæ quærere: qua uenturum hostem audierat, pabulum, & aquarum fontes, quorum pe nuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum

Mario oſtendere: poſtremos in agmine tentare: ac ſtatim in colles regredi. rurſus alijs, poſt aiijs minitari: neq; prælium facere: neq; otium pati: tantummodo hoſtem ab incepto retinere. Romanus imperator ubì ſe dolis fatigari uidet: neq; ab hoſte copiam pugnandi fieri: urbem magnam, & in ea parte, qua ſita erat, arcem regni, nomine Zamam, ſtatuit oppugnare: ratus id, quod negotium poſcebat, Iugurtham laborantibus ſuis auxilio uenturum: ibiq; prælium fore. At ille, quæ parabantur à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit: oppidanos hortatur, ut mœnia defendant, additis auxilio perfugis, quod genus ex copijs Regis, quod fallere nequibat, firmiſſimum erat. præterea pollicetur in tempore ſemet cum exercitu adfore. ita compoſitis rebus in loca, quammaxime occulta diſcedit: ac paulopoſt cognoſcit Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam miſſum: quod oppidum primum omnium poſt malam pugnam ab Rege defecerat. Eò cum delectis equitibus noctu pergit: & iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: ſimul magna uoce Siccenſes hortatur uti cohortes à tergo circumueniant: fortunam illis præclari facinoris caſum dare. ſi id fecerint: poſtea ſeſe in regno, illos in libertate ſine metu ætatem acturos. Ac ni Marius ſigna inferre, atq; euadere oppido properauiſſet: profecto cuncti, aut magna pars Siccenſium fidem mutauiſſent: tanta mobilitate ſeſe Numidæ gerunt. Sed milites Iugurthini paulisper à Rege ſuſtentati, poſtquam maiore ui hoſtes urgent: paucis amiſſis profugi diſcedunt. Marius ad Zamam peruenit. Id op

pidum in campo ſitum, magis opere, quam natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis, uiriſq; opulentum. Igitur Metellus pro tempore, atq; loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumuenit. Legatis imperat, ubi quiſq; curaret. deinde ſigno dato undiq; ſimul clamor ingens exoritur. neq; ea res Numidas terret: infenſi, intentiq; ſine tumultu manent: prælium incipitur: Romani pro ingenio quiſq;, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: alij ſuccedere: ac modo murum ſuffodere: modo ſcalis aggredi: cupere prælium in manibus facere. contra ea oppidani in proximos ſaxa uoluere: ſudes, pila, præterea picem ſulphure, & tæda mistam ardenti mittere. ſed ne illos quidem, qui procul manſerant timor animi ſatis muniuerat. nam pleroſq; iacula tormentis, aut manu emiſſa uulnerabant: pariq; periculo, ſed fama impari boni, atq; ignaui erant. Dum apud Zamam ſic certatur: Iugurtha ex improuiſo caſtra hoſtium cū magna manu inuadit. remiſſis qui in præſidio erant, & omnia magis, quàm prælium expectantibus portam irrumpit. At noſtri repentino metu perculſi ſibi quiſq; pro moribus conſulunt: alij fugere: alij arma capere: magna pars uulnerati, aut occiſi. Cæterum ex omni multitudine non amplius, XL, memores nominis Romani, grege facto locū cœpere paulo, quàm alij editiorē: neq; inde maxima ui depelli quiuerunt: ſed tela eminus miſſa remittere: pauci in pluribus minus fruſtrari. ſin Numidæ propius acceſſiſſent: ibi uero uirtutē oſtendere: & eos maxima ui cædere: fundere: atque fugare. Interim Metellus, cum acerrime rē gereret:

clamorem et tumultum hostilem à tergo accepit. dein de conuerso equo animaduertit fugam ad se uersum fieri: quæ res indicabat populares esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere misit: ac statim C. Marium cum cohortibus sociorũ: eumq; lacrymans per amicitiam, perq; Remp. obsecrat, nequam contumeliam remanere in exercitu uictore, ne'ue hostes inultos abire sinat. Ille breui mandata efficit. At Iugurtha munimento castrorum impeditus, cum alij super uallum præcipitarentur: alij in angustijs ipsi sibi properantes officerent: multis amissis in loca munita sese recepit. Metellus infecto negocio, postq̃ nox aderat, in castra cum exercitu reuertitur. Igitur postero die priusquam ad oppugnandum egrederetur: equitatum omnem in ea parte, qua Regis aduentus erat, pro castris agitare iubet: portas et proxima loca tribunis dispertit. dein ipse pergit ad oppidum: atq; uti superiore die murũ aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit. qui in proximo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: Reliqui cito subueniunt. neque diutius Numidæ resistere quiuissent: ni pedites cum equitibus permisti, magnam cladem in congressu facerent. quibus illi freti, nõ uti equestri prælio solet, sequi, deinde cedere: sed aduersis equis concurrere: implicare: ac perturbare aciem. ita expeditis peditibus suis, hostes penè uictos dare. Eodem tempore apud Zamam magna ui certabatur. ubi quisque legatus, aut tribunus curabat: eo acerrime niti: neq; alius in alio magis, quàm in sese spem habere: pariterq; oppidani agere: oppugnare: aut parare omnibus lo-

cis: auidius alteri alteros sauciare: quàm semet tegere. clamor permistus hortatione, lætitia, gemitu, item stre pitus armorum ad cœlum ferri: tela utrinq; uolare. sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululum modo pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. eos, uti quæque Iugurthæ res erant, lætos modo, modo pauidos animaduerteres: ac sicuti à suis audiri, aut cerni possent, monere alij: alij hortari: aut manu significare: aut niti corporibus: huc, et illuc quasi uitabundi, aut iacientes tela agitare. Quod ubi Mario cognitum est: nam is in ea parte curabat: con sulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu, Regis prælium uisere. ita illis studio suorum astrictis repēte magna ui murum aggreditur: & iam scalis aggressi milites prope summa cœperant: cum oppidani concurrunt: lapides, ignem, præterea alia tela ingerunt. nostri primo resistere: deinde ubi unæ, atq; alteræ scalæ comminutæ sunt: qui super steterant afflicti: cæteri quoquomodo potuere, pauci integri, magna pars confecti uulneribus abeunt. denique utrinque prælium nox diremit.
Metellus postquam uidet frustra inceptum: neque oppidum capi: neque Iugurtham nisi ex insidijs, aut suo loco pugnam facere: & iam æstatem exactam esse: ab Zama discedit: et in his urbibus, quæ à Rege defecerant, satisq; munitæ loco, aut mœnibus erant, præsidia imponit. cæterum exercitum in prouincia, quæ proxima est Numidiæ, hyemādi gratia collocat. neq; id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit. sed quoniam armis bellum parum procedebat:

insidias Regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. igitur Bomilcarem, qui Romae cum Iugurtha fuerat: et inde uadibus datis de Massiuae nece clam iudicium fugerat: quod ei per maximã amicitiam, maxima copia fallendi erat: multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus ueniat: deinde fide data si Iugurthã uiuum, aut necatum sibi tradidisset, fore, uti illi Senatus impunitatem, & sua omnia concederet: facile Numidae persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. Is, ubi primum opportunum fuit: Iugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit: monet, atq; lacrymans obtestatur, uti aliquando sibi, liberis'q;, & genti Numidarũ optime meritae prouideat. omnibus praelijs sese uictos: agrũ uastatum: multos mortales captos, occisos: regni opes cõminutas esse: satis saepe iam & uirtutem militum, & fortunã tentatã: caueat ne illo cunctante Numidae sibi consulant. His atque talibus alijs ad deditionem animum Regis impellit. mittuntur ad Imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent: ac sine ulla pactione sese, regnum'q; suũ in illius fidem tradere. Metellus propere cũctos Senatorij ordinis ex hybernis accersiri iubet. eorum, et aliorũ, quos idoneos ducebat, consilium habet. ita more maiorum ex consilij decreto, per legatos Iugurthae imperat, argenti põdo ducenta millia, Elephantos omnes, equorum et armorum aliquantum. Quae postquam sine mora facta sunt: iubet omnes perfugas uinctos adduci. Eorum

magna pars uti iussum erat adducti. pauci cum primum deditio cœpit, ad Regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Iugurtha ubi armis, uiris'q;, & pecunia spoliatus est: dum ipse ad imperãdum Tisidium uocaretur: rursus cœpit flectere animum suũ: & ex mala conscientia digna timere. Deniq; multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo tædio rerum aduersarum omnia bello potiora duceret: interdum ipse secum reputaret, quàm grauis casus in seruitiũ ex regno foret: multis, magnis'q; præsidijs nequicquam perditis, de integro bellum sumit. & Romæ Senatus de prouincijs consultus, Numidiã Metello decreuerat. Per idẽ tẽpus Vticæ forte C. Mario per hostias dijs supplicanti, magna, atque mirabilia portendi aruspex dixerat. proinde, quæ animo agitabat, fretus dijs ageret: fortunam, quam sæpissime experiretur: cuncta prospere euentura. At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundũ præter uetustatem familiæ, alia omnia abundeerant. industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis et diuitiarum uictor, tantummodo gloriæ auidus. Sed is natus, & per omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit: stipendijs faciundis, non græca facundia, neque urbanis munditijs sese exercuit. ita inter bonas artes integrum ingenium breui adoleuit. Ergo ubi primum tribunatum militarem à populo petit: plerisque faciem eius ignorantibus, facile notus per omnes tribus declaratur. deinde ab eo magistratu alium, post alium sibi peperit: sempérque

in potestatibus eo modo agitabat: ut ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. tamen is ad id locorum talis uir. (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. etiã tum alios magistratus plebs, consulatum nobilitas, inter se per manus tradebat. nouus nemo tam clarus, neque tam egregijs factis erat: quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. Igitur ubi Marius aruspicis dicta eodem intendere uidet: quo cupido animi hortabatur: ab Metello petendi gratia missionem rogat. cui quanquam uirtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant: tamen inerat contemptor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. itaque primum commotus insolita re, mirari eius consilium: & quasi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet: neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere. postremo caueret id petere à populo Romano: quod illi iure negaretur. Postquam hæc atque alia talia dixit: neque animus Marij flectitur: respondit ubi primum potuisset per negocia publica, facturum sese quæ peteret. ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. is eo tẽpore in Contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. quæ res Marium pro honore, quẽ affectabat, contra Metellum uehementer accenderat. Ita cupidine, atq; ira, pessimus consultoribus, grassari: neque facto ullo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: Milites qbus in Hybernis præerat,

laxiore Imperio, quàm antea habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticæ erat, criminose simul, & magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus si sibi permitteretur: paucis diebus Iugurtham in cathenis habiturum: ab Imperatore consulto bellum trahi: quod homo inanis, & regiæ superbiæ, imperio nimis gauderet. quæ omnia illis eo firmiora uidebantur: quia diuturnitate belli res familiares corruperant: & animo cupienti nihil satis festinatur.

Erat præterea in exercitu nostro Numida quidá, nomine Gauda, Manastabilis filius, Masinissæ nepos: quem Micipsa testamento secundum hæredem scripserat, morbis confectus, & ob eam causam mente paululum immutata. cui Metellus peteti more regum, ut sellam iuxta poneret, item postea custodiæ causa turmam equitum Romanorum, utrunq; negauerat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus Reges appellauisset: præsidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius Anxium aggreditur: atque hortatur, ut contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio pœnas petat. hominē ob morbos animo parum ualido, secunda oratione extollit: illū Regem, ingentem uirum, Masinissæ nepotem esse: si Iugurtha captus aut occisus foret: Imperium Numidiæ sine mora habiturum. id adeo mature posse euenire: si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaq; et illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipse, plerosq; pacis spes impellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant: Ma=

rium Imperatorem poscant. Sic à multis illi mortali bus honestissima suffragatione consulatus petebatur. simul ea tempestate plebs nobilitate fusa, per legem Mamiliam nouos extollebat. Ita Mario cuncta procedere. Interim Iugurtha postquam omissa deditione bellum incipit: cum magna cura parare omnia: festinare: cogere exercitum: ciuitates, quæ ab se defecerant, formidine aut ostentando præmia, affectare: communire suos locos: arma, tela, aliaq; quæ spe pacis amiserat, reficere: aut commercari: seruitia Romanorum allicere: & eos ipsos, qui in præsidijs erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vacenses, quo Metellus initio Iugurtha pacificante præsidium imposuerat, fatigati Regis supplicijs, neque antea uoluntate alienati, principes ciuitatis inter se coniurant. nam uulgus, uti plerunque solet, & maxime Numidarũ, ingenio mobili, seditiosum, atque discordiosum erat, cupidum nouarum rerum, quieti & otio aduersum. dein compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt: quod is festus, celebratusq; per omnem Africam, ludum & lasciuiam magis, quam formidinem ostentabat. sed ubi tempus fuit: centuriones, tribunosque militares, et ipsum præfectum oppidi Titum Turpilium Syllanum, alius alium domos suas inuitant: eos omnes præter Turpilium inter epulas obtruncant. postea milites palantes, inermes, quippe in tali die, & sine Imperio, aggrediuntur. Idem plebs facit, pars edocti à nobilitate, alij studio talium rerum incitati, quis acta, consiliumq; ignorantibus, tumultus

ipſe, & res nouæ ſatis placebant. Romani milites per
culſi improuiſo metu, incerti, ignariq́; quid potiſſimũ
facerent, trepidare: arcem oppidi, ubi ſigna & ſcu-
ta erant, præſidium hoſtium, portæ ante clauſæ fu-
gam prohibebant. ad hoc mulieres, pueriq́; pro te-
ctis ædificiorũ ſaxa, et alia, quæ locus præbebat cer-
tatim mittere. ita neque caueri anceps malum, neque
à fortiſſimus infirmiſſimo generi reſiſti poſſe. iuxta
boni, maliq́;, ſtrenui, & imbelles multi obtruncari.
In ea tanta aſperitate, ſæuiſſimus Numidis, & oppido
undiq; clauſo, Turpilius præfectus unus ex omni-
bus Italicis intactus profugit. id miſericordia ne ho-
ſpitis, an pactione, an caſu ita euenerit, parum compe
rimus. niſi, quod illi in tanto malo turpis uita, integra
fama potior fuit, ĩprobus, inteſtabiliſq́; uidetur. Me
tellus poſtquam de rebus Vaccæ actis comperit: pau-
liſper mœſtus è cõſpectu abijt. deinde ubi ira, et ægri-
tudo permiſta ſunt: cum maxima cura ultum ire in-
iurias feſtinat. legionem cum qua hyemabat, et quam
plurimos poteſt Numidas equites, pariter cum occaſu
ſolis expeditos educit: & poſtera die circiter horam
tertiam peruenit in quandam planiciem, locis paulo
ſuperioribus circumuentam. ibi milites feſſos itineris
magnitudine, & iam abnuentes omnia, edocet oppidũ
Vaccam non amplius mille paſſuum abeſſe: decere il
los reliquum laborem æquo animo pati: dum pro ci-
uibus ſuis uiris fortiſſimus, atq; miſerrimus pœnas ca-
perent. præterea prædam benigne oſtentat. ſic ani-
mis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites
q̃ arctiſſime pergere, et ſigna occultare iubet. Vaccen-

ſes ubi animaduertere ad ſe uorſum exercitum perge re: primo, uti res erat, Metellum eſſe rati, portas clauſere. deinde ubi neque agros uaſtari: et eos, qui primi aderant Numidas equites uident: rurſum Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuiĳ procedunt. Equites, peditesq́; repente ſigno dato, aliĳ uulgum effuſum oppido cædere: aliĳ ad portas feſtinare: pars turres capere: ira, atq; prædę ſpes amplius, quam laſſitudo poſſe. Ita Vaccenſes biduum modo ex perfidia lætati. ciuitas magna, atq; opulenta, pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quē præfectum oppidi unum ex omnibus profugiſſe ſupra oſtendimus: iuſſus à Metello cauſam dicere, poſtquam ſeſe parum expurgat: condemnatus, uerberatusq́;, capite pœnas ſoluit. Nam is ciuis ex latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulſu Iugurtha deditionem, quam metu deſeruit, incœperat: ſuſpectus Regi, & ipſe eum ſuſpiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quærere: die, noctuq́; fatigare animum: denique omnia tentando, ſocium ſibi adiungit Nabdalſam hominem nobilem, magnis opibus, clarum, acceptumq́; popularibus ſuis: qui plerunq; ſeorſum ab Rege exercitum ductare, & omnes res exequi ſolitus erat, quæ Iugurthæ feſſo, aut maioribus aſtricto ſuperauerant. ex quo illi gloria, opesq́; inuentæ. Igitur utriuſque conſilio dies inſidĳs ſtatuitur: cætera, uti res poſceret, ex tempore parari placuit. Nabdalſa ad exercitum profectus eſt: quem inter hyberna Romanorum iuſſus habebat: ne ager inultis hoſtibus uaſtaretur. Is poſtquam magnitudine facinoris perculſus, ad tempus non ue-

nit:metusq; rem impediebat: Bomilcar simul cupidus incœpta patrandi, & timore socij anxius, ne omisso uetere consilio nouum quæreret: literas ad eum per homines fideles mittit. in quis mollitiem, socordiamq; uiri accusare: testari deos per quos iurasset: monere ne præmia Metelli in pestem conuerteret: Iugurthæ exitum adesse: cæterum sua ne, an Metelli uirtute periret, id modo agitari. proinde reputaret cum animo suo præmia an cruciatum mallet. Sed cũ hæ literæ adlatæ sunt: forte Nabdalsa exercito corpore fessus, in lecto quiescebat. ubi cognitis Bomilcaris uerbis, primo cura, deinde uti ægrum animum solet, somnus cœpit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus, acceptusq;, & omnium consiliorum nisi nouissimi particeps. qui postquam adlatas literas audiuit: ex consuetudine ratus opera, aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiuit: dormiente illo epistolam super caput in puluino temere positam sumit: ac perlegit. deinde propere cognitis insidijs ad Regem pergit. Nabdalsa paulopost experrectus, ubi neq; epistolam repperit: et rẽ omnem uti acta erat ex seruis cognouit: primo indicem persequi conatus, postquam id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit: dicit quæ ipse parauisset facere, perfidia clientis sui præuenta: lacrymans obtestatur per amicitiam, perq; sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet. Ad ea Rex aliter atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare atque alijs multis, quos socios insidiarum cognouerat, interfectis, iram oppresserat; ne qua ex eo negotio seditio oriretur. neque

post id locorum Iugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit. neq; loco, neq; mortali cuiquam, aut tempori satis credere: ciues, hostesq; iuxta metuere: circunspectare omnia: & omni strepitu pauescere: alio, atq; alio loco sæpe contra decus regium noctu requiescere: interdũ somno excitus arreptis armis tumultum facere. ita for midine quasi uecordia exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognouit: rursus tanquam ad integrum bellum cuncta parat: festinatq;. Marium fatigantem de profectio ne, simul & inuitum, & offensum sibi, parum idoneum ratus domum dimittit. Et Romæ plebes literis, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, uolenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, inuidiæ esse. At il li alteri generis humilitas fauorem addiderat. Cæterum in utroque magis studia partium, quam mala, aut bona sua moderantur. Præterea seditiosi ma gistratus uulgus exagitare: Metellum omnibus concionibus capitis arcessere: Marij uirtutem in maius celebrare. Deniq; plebes sic est accensa: uti opifices omnes, agrestesq;, quorum res, fidesq; in manibus sitæ erãt, relictis operibus frequentarent Marium: & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita perculsa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur. & posteà populus à Tribuno plebis Tito Manlio Mantino rogatus, quem uellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit. Sed pau loante senatus Metello Numidiam decreuerat. Ea res frustra fuit. Eodem tempore Iugurtha amissis ami

cis, quorum plerosq; ipse necauerat, cæteri formidine pars ad Romanos, alij ad Regem Bocchum perfugerant: cum neq; bellum geri sine ministris posset, & nouorum fidem, in tanta perfidia ueterum experiri periculosum duceret: uagus, incertusq; agitabatur. neq; illi res ulla, neq; consilium, aut quisquam hominum satis placebat. itinera, præfectosq; in dies mutare: modo aduersum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpe in fuga, ac paulopost in armis spem habere: dubitare uirtuti, an fidei popularium minus crederet. ita quocunq; intenderat, res aduersæ erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Iugurtha pro tempore parati, instructiq;. deinde prælium incipitur. Qua in parte Rex pugnæ adfuit, ibi aliquandiu certatum est. cæteri omnes eius milites primo congressu pulsi, fugatiq;: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. nam ferme Numidas in omnibus prælijs magis pedes, quam arma tutati sunt. Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit. Id oppidum magnum, atq; opulentum, ibiq; pleriq; thesauri, filiorumq; eius multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt: quanquam inter Thalam, flumenq; proximum in spacio millium quinquaginta, loca arida, atque uasta esse cognouerat: tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret, omnes asperitates superuadere, ac naturam etiam uincere aggreditur. Igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum X.

Cæterum

Cæterum utres modo, & alia aquæ idonea portari. præterea conquirit ex agris quamplurimum potest domiti pecoris: eóq; imponit uasa cuiusq; modi: sed pleraq; lignea collecta ex tugurijs Numidarum. Ad hoc finitimus imperat, qui se post Regis fugam, Metello dediderant, quamplurimum aquæ quisque portaret: diem, locumq́;, ubi præsto forent, prædicat. ipse ex flumine, quam proximam oppido aquam esse supradiximus, iumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci uentum est, quod Numidis præceperat: & castra posita, munitáq; sunt: tanta repente cælo missa uis aquæ dicitur: ut ea modo, exercitui satis, superq́; foret. præterea commeatus spe amplior: quia Numidæ, sicuti pleriq;, in noua deditione, officia intenderant. Cæterum milites religione pluuia magis usi: eáq; res multum animis eorum addidit. nam rati sese Dijs immortalibus curæ esse. Deinde postero die contra opinionem Iugurthæ ad Thalam perueniunt. Oppidani qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna, atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere. Sed Rex nihil iam infectum Metello credens, quippe qui omnia, arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam cæteris imperitantem, industria uicerat: cum liberis, & magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit. neq; postea in ullo loco amplius uno die, aut una nocte moratus, simulabat sese negotij gratia properare. cæterum proditionem timebat. quam uitare posse celeritate puta-

bat. nam talia consilia per otium ex opportunitate capi. At Metellus ubi Oppidanos prælio intentos, simul oppidum & operibus et loco munitum uidet: uallo fossáq; mœnia circumuenit. deinde locis ex copia maxime idoneis uineas agere: superq; aggerem iacere: & super aggerem impositis turribus opus & administros tutari. contra hæc Oppidani festinare: parare: prorsus ab utrisq; nihil reliquum fieri. deniq; romani multo ante labore, prælijsq; fatigati, post dies quadraginta, quam eo uentum erat, oppido modo potiti: præda omnis à perfugis corrupta. hi postquam murū arietibus feriri, resq; suas aduersas uident: aurum, argentumq;, & alia, quæ prima ducuntur: domum regiam comportant. ibi uino & epulis onerati, illáq;, & domum, & semet igni corrumpunt: & quas uicti ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi uolentes pependere. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum uenerant, orantes uti præsidium, præfectumq; cōmitteret. Hamilcarem quendam hominem nobilem, factiosum, nouis rebus studere. aduersum quem neque imperia magistratuum, neq; leges ualerent. ni id festinaret: in summo periculo suam salutem, & illorum socios fore. nam Leptitani iam inde à principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant, amicitiam, societatemq; rogatum. deinde ubi ea impetrata: semper boni, fidelesq; mansere: & cuncta à Bestia, Albino, Metelloq; imperata gnauiter fecerant. Itaque ab Imperatore facile quæ petebant adepti. missæ sunt eò cohor-

tes Ligurum quatuor, et C. Annius præfectus. Id oppi-
dũ ab Sydonijs conditum est: quos accepimus profugos
ob discordias ciuiles nauibus in eos locos uenisse: cæte-
rum situm inter duas syrteis. quibus nomen ex re in
ditum. nam duo sunt sinus prope in extrema Africa,
impares magnitudine, pari natura. quorũ proxima ter
ræ prealta sunt: cætera, uti fors tulit, alta: alia in tẽ-
pestate uadosa. nam ubi mare magnum esse, & sæui-
re uentis cœpit: limum, harenamq;, & saxa ingentia
fluctus trahunt. ita facies locorum cum uentis simul
mutatur. Syrtes ab tractu nominatæ. Eius ciuitatis lin
gua modo conuersa connubio Numidarum: legum, cul
tusq; pleraq; Sydonica. quæ eo facilius retinebantur:
quod procul ab Imperio Regis ætatem agebant. Inter
illos & frequentem Numidiã, multi, uastiq; loci erant.
Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum nego
tia uenimus: non indignum uidetur, egregium, atque
memorabile facinus duorum Carthaginiensium me-
morare. Eam rem nos locus admonuit. Qua tem
pestate Carthaginienses plerique Africæ imperita-
bant: Cirenenses quoque magni, atque opulenti fuere.
ager in medio harenosus una specie: neque flumen,
neque mons erat, qui fines eorum discerneret. quæ
eos res magno, diuturnoque bello inter se habuit.
Postquam utrinq; legiones, item classes sæpe fusæ,
fugatæque: & alteri alteros aliquantum attriue-
rant: ueriti ne mox uictos, uictoresque defessos,
alius aggrederetur: per inducias sponsionem faci-
unt: uti certo die legati domo proficiscerentur: quo

in loco inter se obuij fuissent: is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomẽ Philænes erat, maturauere iter pergere. Cirenenses tardius iere. id socordia ne, an casu acciderit, parum cognoui. Cæterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari retinere. nam ubi per loca æqualia, et nuda gignentium, uentus coortus arenam humo excitauit: ea magna ui agitata, ora, oculosq; implere solet: ita prospectu impedito morari iter. Postquam Cirenenses aliquanto posteriores sese uident: & ob rem corruptam domi pœnas metuunt: criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos: conturbare rem: deniq; omnia malle: quàm uicti abire. Sed cum Pœni aliam conditionem tantummodo æquam peterent: græci optionem Cartaginiensibus faciunt, ut uel illi, quos fines populo suo peterent, ibi uiui obruerentur: uel eadem conditione sese, quẽ in locum uellẽt processuros. Philænes conditione probata, seque uitamq; suam Reip. condonauere. ita uiui obruti. Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecrauere: alijq; illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo. Iugurtha postquam amissa Thala nihil satis firmum contra Metellum putat: per magnas solitudines cum paucis profectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferum, incultumq;, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paulatim consuefacit ordines habere: signa sequi: imperium obseruare: item alia milita-

ria facere. præterea Regis Bocchi proximos magnis
muneribus, & maioribus promiſſis, ad ſtudium
ſui perducit. quis adiutoribus Regem aggreſſus, im-
pellit, uti aduerſum Romanos bellum incipiat. Id ea
gratia facilius, procliuiusq́; fuit: quod Bocchus ini-
tio huiuſce belli Legatos Romã miſerat, fœdus et ami
citiam petitum. quam rem opportuniſſimam incœ-
pto bello pauci ĩpediuerãt, cæci auaritia: quis omnia
honeſta, atque inhoneſta uendere mos erat. Et iam
antea Iugurthæ filia Boccho nupſerat. uerum ea
neceſſitudo apud Numidas, Mauroſq́; leuis ducitur:
quia ſinguli pro opibus, quiſque quamplurimas uxo
res, denas alij, alij plures habent. ſed Reges eo
amplius. ita animus multitudine diſtrahitur: nul-
lam pro ſocia optinet: pariter omnes uiles. Igitur
in locum ambobus placitum exercitus conueniunt,
ibi fide data & accepta, Iugurtha Bocchi animum
oratione accendit: Romanos iniuſtos, profunda auari-
tia, communes omnium hoſtes eſſe: eandẽ illos cauſam
belli cum Boccho habere: quam ſecum & cum alijs
gentibus: libidinẽ imperitandi. quis omnia regna ad-
uerſa ſint. tum ſeſe, pauloante Carthaginienſeis, item
Regem Perſen, poſt uti quiſq; opulentiſſimus uideatur,
ita Romanis hoſtem fore. His, atque alijs talibus di-
ctis, ad Cirtham oppidum iter conſtituunt: quod ibi
Q. Metellus prædam, captiuoſq́;, & impedimenta
locauerat. ita Iugurtha ratus: aut capta urbe operæ
pretium fore: aut ſi Dux Romanus auxilio ſuis ueniſ
ſet: prælio ſeſe certaturos. nam callidus id modo feſti-

nabat Bocchi pacem imminuere: ne moras agitando
aliud, quam bellum mallet. Imperator, postquam de
Regum societate cognouit: non temere, neque uti sæ-
pe iam uicto Iugurtha consueuerat, omnibus locis pu-
gnandi copiam facit. cæterum haud procul ab Cir-
tha castris munitis Reges opperitur: melius esse ratus
cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex
commodo pugnam facere. Interim Roma per lite
ras certior fit, prouinciam Numidiā Mario datam. nā
consulem factū iam antea acceperat. Quibus rebus su
pra bonum, atque honestum perculsus, neque lacry-
mas tenere: neque moderari linguam: uir egregius in
alijs artibus, nimis molliter ægritudinem pati. quam
rem alij in superbiam uertebant: alij bonum ingeni-
um contumelia accensum esse: multi quod iam parta
uictoria ex manibus eriperetur. nobis satis cognitum
est: illum magis honore Marij, quàm iniuria sua ex-
cruciatum: neque tam anxie laturum fuisse, si adempta
prouincia alij, quam Mario traderetur. Igitur eo dolo
re impeditus, & quia stultitiæ uidebatur alienam rē
suo periculo curare: legatos ad Bocchum mittit po-
stulatum, ne sine causa hostis populo Romano fieret:
habere tum magnam copiam societatis, amicitiæq; con
iungendæ: quæ potior bello esset: quanquam opi-
bus suis confideret: tamen non debere incerta pro
certis mutare: omne bellum sumi facile: cæterum
ægerrime desinere: non in eiusdem potestate initium
eius et finem esse: incipere cuiuis etiam ignauo licere:
nō deponi, nisi cū uictores uelint. Proīde sibi, regnoq;

suo consuleret: neu florentes res suas cum Iugurthæ perditis misceret. Ad ea Rex satis placide uerba facit: sese pacem cupere: sed Iugurthæ fortunarum misereri. si eadem illi copia fieret: omnia conuentura. rursus Imperator contra postulata Bocchi nuntios mittit. ille probare partim: alia abnuere. eo modo sæpe ab utroq; missis, remissisq; nuntijs tempus procedere: & ex Metelli uoluntate bellū intactum trahi. At Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe consul factus, postquam ei prouinciam Numidiam populus iussit: antea iam infestus nobilitati, tum uero multus atq; ferox instare. singulos modo, modo uniuersos lædere: dictitare sese consulatum ex uictis illis spolia cœpisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolētia. interim quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum: auxilia à populis et regibus, socijsq; arcessere. præterea ex Latio fortissimū quenq;, plerosq; militia, paucos fama cognitos accire: & ambiendo cogere homines emeritis stipendijs secum proficisci. Neq; illi Senatus, quanquam aduersus erat, de ullo negotio abnuere audebat. cæterum supplementum etiam lætus decreuerat: quia neq; plebe militiam uolente, putabatur Marius aut belli usum, aut studia uulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata: tanta libido cum Mario eundi plerosque inuaserat. sese quisq; præda locupletem fore: uictorem domum rediturum: alia huiuscemodi animis trahebant. & eos nō paulum oratione sua Marius arrexerat. nam postq̄ omnibus, quæ postulauerat, decretis, milite scribere

mult, hortandi causa simul, et nobilitatem uti consue uerat exagitandi, concionem populi aduocauit. dein de hoc modo disseruit.

ORATIO MARII.

Scio ego Quirites plerosq; non iisdem artibus Imperium a uobis petere: & postquã adepti sunt, gerere: primo industrios, supplices, modicos esse: deinde per ignauiam, & superbiam ætatem agere. Sed mihi contra uidetur. nam quo pluris est uniuersa Resp. quam consulatus, aut prætura: eo maiore cura illam administrari, quàm hæc peti debere. neq; me fallit, quantum cum maximo uestro benefitio negotii sustineam. bellũ parare, simul: et ærario parcere: cogere ad militiã eos, quos nolis offendere: domi, forisq; omnia curare: & ea agere inter inuidos, occursantes, factiosos: opinione Quirites asperius est. ad hoc alii si deliquere, uetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum et affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt. mihi spes omnes in memet sitæ: quas necesse est uirtute & innocentia tutari. nam alia infirma sunt. & illud intelligo Quirites, omniũ ora in me conuersa esse: æquos, bonosq; fauere. quippe beneficia mea reip. procedunt: nobilitatem locum inuadendi quærere. quo mihi acrius adnitendum est: uti neque uos capiamini: et illi frustræ sint. Ita ad hoc ætatis a pueritia fui: ut oẽs labores, pericula consueta habeam. quæ ante uestra beneficia gratuito faciebã: ea uti accepta mercede deseram, nõ est

consilium Quirites. illis difficile est in potestatibus tē
perare: qui per ambitionē sese probos simulauere. mi-
hi, qui omnem ætatem in optimis artibus ægi: benefa
cere iam ex consuetudine in naturam uertit. Bellum
me gerere cū Iugurtha iussistis. quā rē nobilitas æger
rime tulit. quæso, reputate cum animis uestris, num
id mutari melius sit? ecquem ex illo globo nobilitatis
ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem ue
teris prosapiæ, ac multarum imaginum, & nullius
stipendij? scilicet ut in tanta re ignarus omnium tre-
pidet: festinet: sumat aliquem ex populo monitorem of-
ficij sui. ita plerunque euenit, ut quem uos impera-
re iussistis, is sibi imperatorem alium quærat. Atqui
ego scio Quirites, qui postq̄ consules facti sunt, acta
maiorū, et Græcorum militaria præcepta legere cœpe
rint: præposteri homines. nam gerere quàm fieri tem
pore posterius, re atque usu prius est comparate nunc
Quirites, me hominem nouum cum illorū superbia.
quæ illi audire, & legere solent: eorum partem ui-
di: alia gessi. quæ illi literis, ea ego didici militando.
Nunc uos existimate, facta, an dicta pluris sint. Con
temnunt nouitatem meam. ego illorum ignauiam. mi
hi fortuna, illis probra obiectantur. quanquam ego na
turam unam, et communem omnium existimo. sed for
tissimum quenque generosissimum. Ac si iam ex pa-
tribus Albini, aut Bestiæ quæri posset, me ne an illos
ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis? ni-
si sese liberos, quam optimos uoluisse? quod si iure
me despiciunt: faciant idem maioribus suis: quibus, uti

mihi, ex uirtute nobilitas cœpit. inuidēt honori meo: ergo inuideant labori, et innocentiæ, piculis ēt meis: qm per hæc illū cœpi. uerū homines corrupti sup bia, ita ætatem agūt: quasi uestros honores contēnant: ita hos petunt: quasi honeste uixerint. næ illi falsi sunt: qui diuersissimas res pariter expetant, uoluptatem, et præmia uirtutis. Atque etiam cum apud uos, aut in Senatu uerba faciunt: pleraque oratione maiores suos extollunt: eorū fortia facta memorādo, clariores sese putant. quod contra est. nam quanto uita illorum præclarior: tanto horum socordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet: maiorum gloria posteris quasi lumen est: neq; bona neq; mala eorum in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior Quirites. uerū id, quod multo præclarius est, mea facta mihi dicere licet. Nunc uidete, quàm iniqui sint. quod ex aliena uirtute sibi arrogant: id mihi ex mea nō concedunt. scilicet quia imagines non habeo: & quia mihi noua nobilitas est. quàm certe peperisse, quàm acceptam corrupisse melius est. Equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere uelint: abunde illis facundam & compositam orationem fore. sed in maximo uestro beneficio, cum omnibus locis me, uosq; maledictis lacerent: non placuit reticere: nequis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem ex animi sententia lædere nulla oratio potest. quippe uera necesse est prædicent. falsam uita, moresq; mei superant. Sed quoniam uestra consilia accusantur: qui mihi summum honorem, & maximum negotium imposuistis: etiam

atque etiam reputate, num eorum pœnitendũ sit. non possum fidei causa imagines, neq; triumphos, aut consulatus maiorum meorum ostentare. At si res postulet, hastas, uexillum, phaleras, alia militaria dona, præterea cicatrices aduerso corpore. hæ sunt meæ imagines: hæc mea nobilitas: non hæreditate relicta, ut illa illis: sed quæ ego plurimis meis laboribus et periculis quæsiui. Non sunt composita uerba mea. paruiid facio. ipsa se uirtus satis ostendit. illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neq; literas græcas didici. parum placebat eas discere: quæ ad uirtutem doctoribus nihil profuerant. At illa multo optima Reip. doctus sum: hostem ferire: præsidia agitare: nihil metuere, nisi turpem famam: hyemem & æstatem iuxta pati: humi requiescere: eodem tempore inopiam et laborẽ tolerare. His ego præceptis milites hortabor. neq; illos arcte colam, me opulenter. neque gloriam meam labore illorum faciam. hoc est utile, hoc ciuile imperium. nanq; cum tu per mollitiẽ agas, exercitum supplicio cogere: id est dominum, non imperatorem esse. Hæc atque alia maiores uestri faciendo, seq; rẽq; pub. celebrauere. qs nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit: & omnes honores nõ ex merito, sed quasi debitos à uobis repetit. Cæterum homines superbissimi procul errãt. maiores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui præclaram: uirtutem nõ reliquere. neq; poterãt. ea sola neq; datur dono: neq; accipitur. sordidum me, & incultis moribus

aiunt: quia parum scite conuiuium exorno: neque histrionem ullum, neq; pluris pretij coquum, quã uillicum habeo. quæ mihi libet confiteri quirites. nã & ex parente meo, & ex alijs sanctis uiris, ita accepi: munditias mulieribus, uiris laborem conuenire: omnibusq; bonis oportere plus gloriæ, quam diuitiarum, esse: arma, non supellectilem decori esse. quin ergo, quod iuuat, quod carum æstimant, id semper faciant: ament: potent: ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant in conuiuijs, dediti uentri, & turpissimæ parti corporis: sudorem, puluerem, & alia talia relinquant nobis: quibus illa epulis iocundiora sunt. Verũ nõ est ita. nã ubi flagitijs se dedecorauere turpissimi uiri: bonorum præmia ereptum eunt. Ita iniustissime luxuria et ignauia, pessimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt: Reip. innoxiæ cladi sunt. Nunc quoniam illis quantum mores mei, non illorũ flagitia poscebant, respondi: pauca de Rep. loquar.

Primum omnium bonum habetote de Numidia animum Quirites. nam, quæ ad hoc tempus Iugurthã tutata sunt, omnia remouistis, auaritiam, imperitiã, atq; superbiam. deinde exercitus ibi est locorum sciẽs, sed me Hercule magis strenuus, quã felix. nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita est. quamobrem uos, quibus militaris est ætas, adnitimini mecum: & capescite Rempublicam: neq; quenq̃ ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus cœperit. egomet in agmine, aut in prælio consultor idẽ, & socius periculi uobiscũ adero: me, uosq;

in omnibus rebus iuxta geram. et profecto Dis iuuantibus omnia matura sunt. uictoria, præda, laus. Quæ si dubia, aut procul essent: tamen omnes bonos Reip. subuenire decebat. Et enim nemo ignauia immortalis factus est: neq; quisq̃ parens liberis, uti æterni forent, optauit: magis uti boni, honestiq; uitam exigerẽt. Plura dicerem quirites: si timidis uirtutem uerba adderent. nam strenuis abunde dictum puto. Huiuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos uidet: propere commeatu, stipendio, armis, alijsq; utilibus naues onerat. cum his Aulum Manlium legatum proficisci iubet. ipse interea milites scribere, non more maiorum, neq; ex classibus, sed uti cuiusq; libido erat: capite censos plerosq;. Id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionem consulis memorabant: quod ab eo genere celebratus, auctusq; erat: et homini potentiam quærenti egentissimus quisq; opportunissimus: cui neq; sua cara, quippe, quæ nulla sunt: & omnia cum pretio honesta uidentur. Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam aduehitur. Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. nam Metellus conspectum Marij fugerat: ne uideret ea, quæ audita animus tolerare nequiuerat. Sed consul expletis legionibus, cohortibusq; auxiliarijs, in agrum fertilem, & præda honustum proficiscitur. omnia ibi capta militibus donat. deinde castella & oppida natura & uiris parum munita, aggreditur: prælia multa, cæterum alia leuia alijs locis fa=

cere. interim noui milites sine metu pugnæ adesse: uidere fugientes capi, aut occidi: fortissimum quenq; tutissimum: armis libertatem, patriã, parentesq́; & alia omnia tegi: gloriam, atq; diuitias quæri. sic breui spatio noui, ueteresq́; coaluere: & uirtus omnium æqualis facta. At Reges ubi de aduentu Marij cognouerunt: diuersi in locos difficiles abeunt. ita Iugurthæ placuerat speranti mox effusos hostes inuadi posse: Romanos sicuti plerosq; remoto metu laxius, licentiusq; futuros. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam lætissimus animis accipitur, plebi, patribusq́;, postquam inuidia decesserat, iuxta carus. Sed Marius impigre, prudenterq́; suorum & hostium res pariter attendere: cognoscere quid boni utrisque, aut contra esset: explorare itinera regum: consilia & insidias eorum anteuenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaq; Getulos & Iugurtam, ex nostris socijs prædas agentes, sæpe aggressus in itinere fuderat: ipsumq́; Regem haud procul ab oppido Cirtha armis exuerat. Quæ postquam gloriosa modo, neque belli patrandi copiam cognouit: statuit urbes, quæ uiris, aut loco, pro hostibus, & aduersum se opportunissimæ erant, singulas circumuenire. ita Iugurtham aut præsidijs nudatum iri, si ea pateretur: aut prælio certaturum. Nam Bocchus sæpe ad eum miserat nuntios: uelle populi Romani amicitiam: nequid ab se hostile timeret. Id simulauerit ne, quo improuisus grauior accederet: an mobilitate ingenij pacem, atque bellum mutare solitus: parum exploratum

est. Sed consul uti statuerat, oppida, castellaq; munita adire: partim ui, alia metu, aut præmia ostentando auertere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existimans Iugurtham ob suos tutandos in manus uenturum. Sed ubi illum procul abesse, & alijs negotijs intentum accepit: maiora, & magis aspera aggredi tẽpus uisum est. Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum, atq; ualens, nomine Capsa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. eius ciues apud Iugurtham immunes, leui imperio: & ob ea fidelissimi habebantur: muniti aduersum hostes, non mœnibus modo et armis, atq; uiris, uerũ etiam multo magis locorũ asperitate. Nam præter oppido propinqua, alia omnia uasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum uis, sicuti omnium ferarũ, inopia cibi acrior. Ad hoc natura serpentium ipsa perniciosa, siti magis, quàm alia re accenditur. Eius potiundi Marium maxima cupido inuaserat: cum propter usum belli, tum quia res aspera uidebatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria cœperat, haud dissimiliter situm, munitumq;: nisi quod apud Thalam non longe à mœnibus, aliquot fontes erant: Capsenses una modo, atque ea intra oppidum iugi aqua, cætera pluuia utebantur. Id ibiq; & in omni Africa, quæ procul à mari incultius agebat, eo facilius tolerabatur: quia Numidæ plerunque lacte & ferina uescebantur: & neque salem, neq; alia gulæ irritamenta quærebant: cibus illis aduersus famem, atq; sitim, non libidini, neque luxuriæ erat. Igitur consul omnibus exploratis, credo

Dijs fretus, nam contra tantas difficultates consilio satis prouidere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur: quod Numidæ pabulo pecoris magis, quàm aruo student: & quodcunq; natum fuerat, iussu Regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum uacuus ea tempestate. nam æstatis extremum erat. tamen pro rei copia satis prouidenter exornat. Pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliarijs agendum attribuit: Aulum Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendum et commeatum locauerat, ire iubet: dicitq; se prædabundum post paucos dies eodem uenturum. sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanam. Cæterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item per turmas æqualiter distribuerat: & ex corijs utres uti fierent curabat: simul inopiam frumenti lenire: & ignaris omnibus parare, quæ mox usui forent. denique sexto die, cum ad flumen uentum est: maxima uis utrium effecta. Ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atq; uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet. omnibus sarcinis abiectis, aqua modo, seq; & iumenta onerare. dein, postquam tempus uisum: castris egreditur: noctemq; totam itinere facto consedit. idem proxima facit. deinde tertia multo ante lucis aduentum, peruenit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius duum millium interuallo: ibiq;, quam occultissime potest, cum omnibus copijs operitur. Sed ubi dies cœpit: et Numidæ nihil hostile metuẽtes, multi op

pido egressi: repente omnem equitatum, & cum his uelocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet. deinde ipse intentus propere sequi: neq; milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognouere: res trepidæ, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra mœnia in hostium potestate, coegere, uti deditionem facerent. Cæterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti: alij omnes uenundati: præda militibus diuisa. Id facinus contra ius belli, non auaritia, neque scelere consulis admissum: sed quia locus Iugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum mobile, infidum, ante neq; beneficio, neq; metu coercitum. Postquam tantam rem peregit Marius, sine ullo suorum incommodo: magnus, & clarus antea, maior, atq; clarior haberi cœpit. omnia non bene consulta, in uirtutem trahebantur. milites modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis, q̃ mortalẽ timere: postremo omnes socij, atq; hostes credere, illi aut mentem diuinam esse: aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene euenit: ad alia oppida pergit: pauca repugnantibus Numidis capit: plura deserta propter Capsensium miserias igni corrumpit: luctu, atq; cæde omnia complentur. Deniq; multis locis potitus, ac plerisq; exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, cæterum haud secus difficilem. Nanque haud longe à flumine Mulucha, quod Iugurthæ, Bocchiq; regnum diuidebat: erat inter cæteram planiciẽ mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in immen=

ſum editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, uelut opere, atq; consulto præceps, quem locum Marius, quod ibi Regis theſauri erant: ſumma ui capere intendit. ſed ea res forte, quàm consilio melius gesta. Nam castello uirorum, atque armorum ſatis magna uis, & frumenti: & fons aquæ: aggeribus, turribusq;, & alijs machinationibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrinq; præciſum: uineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. nam cum hæ paulo proceſſerant: igni, aut lapidib. corrumpebantur. milites neque pro opere conſistere propter iniquitatem loci: neque inter uineas ſine periculo administrare: optimus quiſq; cadere: aut ſauciari: cæteris metus augeri. At Marius multis diebus, & laboribus conſumptis, anxius trahere cũ animo ſuo, omitteret ne incœptum: quoniam frustra erat: an fortunam opperiretur: qua ſæpe proſpere uſus erat. Quæ cum multos dies, noctesq; æstuans agitaret: forte quidam Ligus ex cohortibus auxiliarijs miles gregarius, castris aquatum egreſſus, haud procul ab latere castelli, quod aduerſum præliantibus erat. animaduertit inter ſaxa repentes Cocleas: quarum cum unam, atq; alterã, deinde plures peteret: studio legendi paulatim prope ad ſummum montis egreſſus est. ubi postquam ſolitudinem intellexit: more ingenij humani cupido difficilia faciendi, animaduertit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter ſaxa, paululum modo prona, dein flexa, atque aucta in altitudinem: quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus ſaxis nixus Ligus, castelli planiciem per

scribit: quod cuncti Numidæ intenti præliantibus ade rant. exploratis omnibus, quæ mox usui fore duce- bat, eodem regreditur, non temere, uti ascenderat, sed tentans omnia, & circunspiciens. Itaq; Marium prope re adijt: acta edocet: hortatur ab ea parte, qua ipse ascē derat, castellum tentet: pollicetur sese ducem itineris: periculiq; nihil esse docet. Marius cum ligure promis- sa eius cognitum ex præsentibus misit. quorū alij uti cuiusq; ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renuntiauere. Consulis tamen animus paululum ar- rectus. Itaq; ex copia tubicinum, & cornicinum, nu- mero quinq;, quā uelocissimos delegit: & cum his, præ sidio qui forent, quatuor centuriones: omnesq; Liguri parere iubet: et ei negotio proximum diem constituit. Sed ubi ex præcepto tempus uisum: paratis, & compo sitis omnibus, ad locum pergit. Cæterum illi, qui cen- turijs præerant, prædocti ab duce, arma, ornatumq; mutauerant: capite, atq; pedibus nudis, uti prospectus, nisusq; per saxa facilius foret: super terga gladij, & scuta, uerum ea Numidica ex corijs, ponderis gratia, simul & offensa quo leuius streperent. Igitur prægre diens Ligus saxa, & si quæ uetustate radices emine- bant, laqueis uinciebat: quibus alleuati milites facilius ascenderent: interdum timidos insolentia itineris le- uare manu: ubi paulo asperior ascensus erat: singulos præ se inermes mittere: deinde ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nisui uidebantur, potissimum tentare: ac sæpius eadem ascendens, descendensq;, de inde statim digrediens, cæteris audaciam addere. Igi tur diu, multumq; fatigati, tandem in castellum per

ueniunt, desertum ab ea parte: quod omnes sicuti aliis diebus aduersum hostes aderant. Marius ubi ex nunciis cognouit, quae Ligus egerat, quanquam toto die intentos praelio Numidas habuerat: tũ uero cohortatus milites, & ipse extra uineas egressus, testudine acta succedere: & simul hostem tormentis, sagittariisq;, & funditoribus eminus terrere. At Numidae saepe antea uineis Romanorum subuersis, item incensis, non castelli moenibus sese tutabantur: sed pro muro dies, noctesq; agitare: maledicere Romanis: ac Mario uecordiam obiectare: Militibus nostris Iugurthae seruitium minitari: secundis rebus feroces esse. Interim omnibus Romanis, hostibusq; praelio intentis, magna ui utrinque pro gloria, atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente à tergo signa canere. Ac primo mulieres & pueri, qui uisum processerant, fugere. Deinde uti quisq; muro proximus erat: postremo cuncti armati, inermesq;. Quod ubi accidit: eo acrius Romani instare: fundere, ac plerosque tantummodo sauciare: dein super occisorum corpora uadere: auidi gloriae certantes murum ascendere: neque quenq̃ omnium praeda morari. Sic forte correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Caeterum dum ea res agitur: L. Sylla quaestor, cum magno equitatu in castra uenit: qui uti ex Latio & sociis cogeret exercitum, Romae relictus erat. Sed quoniam nos tanti uiri res admonuit: idoneum uisum est, de natura, cultuq; eius paucis dicere. neque enim alio loco de Syllae rebus dicturi sumus. & Lucius Sisenna optume & diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus historiam, parũ mihi libero

ore locutus uidetur. Igitur silla patritiæ gentis nobilis fuit: familia prope iam extincta maiorum ignauia. literis græcis, ac latinis iuxta, atq; doctissime eruditus: animo ingenti: cupidus uoluptatum: sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse, tamen ab negotijs nunquã eum uoluptas remorata: nisi quod de uxore potuit honestius consuli. facundus, callidus, et amicitia facilis, ad dissimulanda negotia altitudo ingenij incredibilis. multarũ rerum, ac maxime pecuniæ largitor. atq; illi felicissimo omnium ante ciuilem uictoriam, nunq̃ super industriam fortuna fuit: multiq; dubitauere fortior, an felicior esset. nam postea, quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat disserere. Igitur Sylla, ut supra dictum est, postquã in Africam, atque in castra Marij cũ equitatu uenit: rudis antea, et ignarus belli, solertissimus omnium paucis tempestatibus factus est. ad hoc milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs per seipse bñficia dare: inuitus accipere, sed ea properãtius, quàm æs mutuum reddere: ipse ab nullo repetere: magis id laborare: uti illi quã plurimi deberent: ioca, atque seria cum humillimis agere: in operibus, in agmine, atque ad uigilias multus esse: neque interim, quod praua ambitio solet, Consulis, aut cuiusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio, neque manu alium priorem pati: plerosque anteuenire. quibus rebus & artibus, breui Mario, militibusq; carissimus factus est. At Iugurtha postquam oppidum Capsam, aliosq; locos munitos, et sibi utiles, simul et magnam pecuniã amiserat: ad Bocchum nũtios mittit: quãprimum in Numidiam

copias adduceret: prælij faciundi tempus adesse. Quẽ ubi cunctari accepit: dubium belli, atq; pacis rationes trahere: rursus uti antea, proximos eius donis corrumpit: ipsiq; Boccho pollicetur Numidiæ tertiam partem: si aut Romani Africa expulsi, aut integris suis finibus, bellũ compositũ foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. Ita exercitu amborum coniuncto, Mariũ iam in Hyberna proficiscentem, uix decima parte diei reliqua inuadunt: rati noctem, quæ iam aderat, et uictis sibi munimento fore: & si uicissent, nullo impedimento: quod locorum scientes erant. Contra, Romanis utrunq; casum in tenebris difficilem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium aduentu cognouit: et ipsi hostes aderant: & priusquam exercitus, aut instrui, aut sarcinas colligere, deniq; anteq̃ signum, aut imperiũ ullum accipere quiuit: equites Mauri, atq; Getuli, non acie, neque ullo more prælij, sed cateruatim, uti quosque fors conglobauerat, in nostros concurrunt. qui omnes trepidè improuiso metu, ac tamen uirtutis memores, aut arma capiebant: aut capientes alios ab hostibus defensabãt. pars equos ascendere: ire obuiam hostibus: pugna latrocinio magis, quam prælio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, peditesq; permisti, cædere alios: alios obtrũcare: multos contra aduersos acerrime pugnanteis à tergo circumuenire: neque uirtus, neque arma satis tegere: quod hostes numero plures, & undiq; circunfusi erant. denique Romani ueteres, nouiq;, & ob ea scientes belli, siquos locus, aut casus coniũxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus simul te-

cti & instructi, hostium uim sustentabant. neq; in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magis, q̃ antea demisso aĩo fuit: sed cũ turma sua, quã ex fortissimis magis, q̃ ex familiarissimis parauerat: uagari passim: ac mõ laborantibus suis succurrere: mõ hostes, ubi confertissimi obstiterant, inuadere: manu consulere militibus: quoniã imperare conturbatis oĩbus nõ poterat. Iamq; dies consumptus erat: cum tamen barbari nihil remittere: atque uti Reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit: atque uti suis receptui locus esset, colles duos inter se propinquos occupat. Quorũ in uno castris parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter usui opportunus: quia magna parte editus, et præcipiti p̃ucα munimenta quærebat. Cæterum apud aquã, Syllam cum equitibus noctem agitare iubet. ipse paulatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis in unum contrahit. dein cunctos pleno gradu in collẽ subducit. Ita reges loci difficultate coacti, prælio deterrentur: neque tamẽ suos longius abire sinunt: sed utroq; colle multitudine circundato, effusi consedere: dein crebris ignibus factis, plerunque noctis barbari more suo lætari: exultare: strepere uocibus: & ipsi duces feroces, quod non fugere, ac pro uictoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia uisu, magnoq; hortamento erant. plurimum uero Marius hostium imperitia confirmatus, quammaximum silentium haberi iubet: ne signa quidem uti per uigilias solebant canere. deinde ubi lux aduentabat: defessis iam hostibus,

ac pauloante somno captis, deimprouiso uectigales, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere iubet. Mauri atque Getuli, ignoto & horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut prouidere quicquã poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, quasi uecordia cœperat. denique omnes, fusi, fugatiq;: arma & signa militaria pleraque capta: pluresq; eo prælio, quam omnibus superioribus interempti. nam somno & metu insolito impedita fuga. Dein Marius uti cœperat, in Hyberna proficiscitur: quæ propter cõmeatum in oppidis maritimis agere decreuerat: neq; tamen uictoria socors, aut insolens factus: sed pariter atque in conspectu hostium quadrato agmine incedere. Sylla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte, Aulus Manlius cum funditoribus & sagittarijs, præterea cohorte Ligurum, curabat: primos & extremos cum expeditis manipulis locauerat Tribunos. perfugæ minime cari, & regionum scientissimi hostiũ iter explorabant. simul consul quasi nullo imposito omnia prouidere: apud omnes adesse: laudare: increpare mœrentes: ipse armatus, intentusq; item milites cogebat: neque secus atq; iter facere, castra munire: excubitum in portis, cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere: præterea alios super uallum in munimentis locare: uigilias ipse circuire: non tam diffidentia, futura, quæ imperauisset, quàm uti militibus exæquatus cum Imperatore

labor uolentibus esset. Et sane Marius, illoq; , alijsq; temporibus Iugurthini belli pudore magis, quam malo exercitum coercebat. quod multi per ambitionem fieri aiebant: quod à pueritia consuetam duritiam, et alia, quæ cæteri miserias uocant, uoluptati habuisset: nisi tamen Resp. pariter ac sæuissimo imperio, bene atque decore gesta. igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirtha, undique simul speculatores citi sese ostendunt. quare hostis adesse intelligitur. Sed quia diuersi redeuntes alius ab alia parte, atque omnes idem significabant: consul incertus quonammodo aciem instrueret, nullo ordine commutato, aduersum omnia paratus ibidem operitur. ita Iugurtham spes frustrata: qui copias in quatuor partes distribuerat, ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus uenturos. Interim Sylla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quã maxime confertis equis, ipse, alijq; Mauros inuadũt. cæteri in loco manentes, ab iaculis eminus emissis, corpora tegere: &, si qui in manus uenerant, obtruncare. dum eo modo equites præliantur: Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat: neque in priore pugna in itineri morati adfuerant: postremam Romanorum aciem inuadunt. Tum Marius apud primos agebat: quod ibi Iugurtha cum plurimis erat. Dein Numida cognito Bocchi aduentu, clam cum paucis ad pedites se conuertit. Ibi latine (nam apud Numantiam loqui didicerat,) exclamat, nostros frustra pugnare: pauloante Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum

ostendere: quem in pugna satis impigre occiso pedite
nostro cruentauerat. Quod ubi milites accepere: ma
gis atrocitate rei, quam fide nuntij terrentur: simulq;
barbari animos tollere: & in perculsos Romanos a-
crius incedere. Iamque paulum à fuga aberant: cum
Sylla, profligatis ijs, quos aduersum ierat, rediens ab
latere Mauris incurrit. Bocchus statim auertitur. At
Iugurtha dum sustentare suos, & prope iam ade-
ptam uictoriam retinere cupit: circumuentus ab equi-
tibus dextra, & sinistra, omnibus occisis, solus in-
ter tela hostium uitabundus erumpit. Atque interim
Marius fugatis equitibus, accurrit auxilio suis: quos
iam pelli acceperat. denique hostes iam undique fu-
si. Tum spectaculum horribile in campis patentibus
sequi: fugere: occidi: capi: equi, atque uiri afflicti:
ac multi, uulneribus acceptis, neque fugere posse: ne
que quietem pati: niti modo: ac statim concidere. po
stremo omnia, qua uisus erat, constrata telis, armis,
cadaueribus: & inter ea humus infecta sanguine. Po
stea loci consul haud dubie iam uictor, peruenit in
oppidum Cirtham: quo initio profectus intenderat.
eò post diem quintum, quàm iterum Barbari male
pugnauerant: legati à Boccho ueniunt: qui Regis
uerbis ad Mario petiuere, duos quamfidissimos ad
eum mitteret: uelle de suo & de Populi Ro. com-
modo, cum his disserere. ille statim Lucium Syllam,
& Aulum Manlium ire iubet. qui quanquam ac-
citi ibant: tamen placuit uerba apud Regem facere:
ingenium aut aduersum uti flecterent: aut cupidum
pacis uehementius accenderent. Itaque Sylla, cuius

facundiæ, nō ætati à Mâlio concessum est: pauca uerba huiuscemodi locutus. Rex Bocche magna lætitia nobis est: cum te talem uirum Dij monuere: uti aliquando pacem, quã bellũ malles: neu te optimũ cum pessimo omnium Iugurtha miscendo commaculares: simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem, & illum sceleratissimum persequi. Ad hoc populo Romano iam à principio inopi, melius uisum est, amicos, quam seruos quærere: tutiusq; rati uolentibus, quàm coactis imperitare. Tibi uero nulla opportunior, nostra amicitia: primum quod procul absumus: in quo offensæ minimum, gratia par, ac si prope essemus. dein quod parentis abunde habemus. amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium satis fuit. Atque hoc utinam tibi à principio placuisset. profecto ea re ad hoc tempus multo plura bona accepisses: quàm mala perpessus es. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit: cui scilicet placuit & uim, & gratiam nostram te experiri: nunc, quando per illam licet: festina: atque uti cœpisti perge. multa opportuna habes, quo facilius errata officijs superes. postremo hoc in pectus tuum dimitte: nunquam populum Ro. beneficijs uictum esse. nam bello quid ualeat, tu te scis. Ad ea Bocchus placide & benigne simul pauca pro delicto suo uerba facit: se nō hostili animo, sed ob regnũ tutandum arma cœpisse. nã Numidiæ partem, unde Iugurthã expulerit, iure belli suam factam. eam uastari à Mario pati nequisse.

præterea missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia. cæterum uetera omittere: ac tum, si per Marium liceret, Legatos ad Senatum missurum. dein copia facta, animus Barbari ab amicis flexus: quos Iugurtha, cognita legatione Syllæ & Manlij, metuens id quod parabatur, donis corruperat. Marius interea exercitu in hybernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam: quo Iugurtha omnes perfugas, præsidium imposuerat. Tū rursus Bocchus, scilicet, seu reputando quæ sibi duobus prælijs euenerant, seu admonitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit: quorum & fides cognita, & ingenia ualidissima erant. Eos ad Marium, ac deinde, si placeat, Romam ire iubet: agendarum rerum, & quocunq; modo belli componendi licentiam illis ipsis permittit. Illi mature ad hyberna Romanorum proficiscuntur. deinde à Getulis latronibus in itinere circumuenti, spoliatiq;, pauidi, sine decore ad Syllam profugiunt: quem consul in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro uanis hostibus, ut meriti erant, sed accurate & liberaliter habuit. Quare Barbari et famam Romanorum auaritiæ falsam, et Syllam ob munificentiam in se amicum rati sunt. nam etiam tū largitio multis ignota erat: nemo munificus putabatur, nisi pariter uolens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, uti fautor, consultorq; sibi adsit: co-

pias, fidem, magnitudinem Regis sui, & alia, quae aut utilia, aut beneuolentiae esse credebant, oratione extollunt. Deinde Sylla omnia pollicito, docti quomodo apud Marium, item apud Senatum uerba facerent, circiter dies XL. ibidem operiuntur. Marius ubi confecto negotio, quo intenderat, Cirtham rediijt: de aduentu Legatorum certior factus, illos & Syllam ad se utica uenire iubet: item Lucium Belligenum praetorem: praeterea omneis undiq; Senatorij ordinis. quibus cum mandata Bocchi cognoscit: quibus Legatis potestas Romam eundi, ab consule interea induttiae, postulabantur. Ea Syllae, & plerisq; placuere. pauci ferocius decernunt. scilicet ignari rerũ humanarum: quae fluxae, & mobiles saepius in aduersa mutantur.

Caeterum Mauri impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum C. Octauio Rufone: qui quaestor stipendium in Africam portauerat. duo ad Regem redeunt. Ex his Bocchus cum caetera, tum maxime benignitatem & studium Syllae lubens accepit. Romae quoq; Legatis eius, postquam errasse Regem, & Iugurthae scelere lapsum deprecati sunt: amicitiam & foedus petentibus hoc modo respondetur. Senatus & Populus Ro. beneficij, & iniuriae memor esse solet. caeterum Boccho, quoniam poenitet delicti: gratiam facit: foedus, & amicitia dabuntur: cum promeruerit.

Quibus rebus cognitis, Bocchus per literas à Mario petiuit: ut Syllam ad se mitteret: cuius arbitratu de communibus negotijs consuleretur. Is missus cum praesidio equitum, atq; peditum, funditorum, Baleariorũ: praeterea sagittarij, & cohors peligna cum uelitaribus

armis, itineris properandi causa. neque his secus, atq; alijs armis aduersus tela hostium, quod, ea leuia sunt, muniti erant. Sed in itinere quinto deniq; die Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere & effuse euntes, Syllæ, alijs'q; omnibus & numerum ampliorem uero, & hostilem metum efficiebant. Igitur se quisq; expedire: arma atq; tela tentare: intendere: timor aliquantus: sed spes amplior: quippe uictoribus, & aduersum eos, quos sæpe uicerant. Interim equites exploratum præmissi, rem (uti erat) quietam nuntiant. Volux adueniens quæstorem appellat: dicit'q; se à patre Boccho obuiam illi simul, et præsidio missum. deinde eum, & proximum diem sine metu coniuncti eunt. Post ubi castra locata, et diei uesper erat: repente Maurus incerto uultu pauens, ad Syllam accurrit: dicit'q; sibi à speculatoribus cognitū, Iugurtham haud procul abesse: simul uti noctu clam secum profugeret, rogat: atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties fusum Numidam pertimescere: uirtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset: mansurum potius: quàm perditis quos ducebat, turpi fuga, incertæ, ac forsitan post paulo morbo interituræ uitæ parceret. Cæterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur: consilium adprobat: ac statim milites cœnatos esse in castris, ignes'q; quamcreberrimos fieri, deinde prima uiglia silentio egredi iubet. Iam'q; nocturno itinere fessis omnibus, Sylla pariter cum ortu solis castra metabatur: cum equites Mauri nuntiant Iugurtham circiter duum milliū

interuallo, ante eos consedisse. quod postquam audi tum est: tum uero ingens metus nostros inuadit: credere se proditos à Voluce, & insidijs circumuentos. Ac fuere qui' dicerent manu uindicandum: neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sylla, quanquam eadem existimabat: tamen ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent. sæpe ante à paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in prælio minus pepercissent: tanto tutiores fore: nec decere quem manus armauerit, ab inermibus pedibus auxilium petere: in maximo metu nudum, & cæcum corpus ad hostes uertere. deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, Iouem maximum obtestatus, ut sceleris atq; perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lacrymans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum: ac magis calliditate Iugurthæ, cui uidelicet speculanti iter suum cognitum esset. cæterũ, quoniam neq; ingentem multitudinem haberet: et spes, opesq; eius omnes ex patre suo penderent: credere illum nihil ausurum palàm: cum ipse filius testis adesset. quare optimum factu uideri per media eius castra palàm transire. sese uel præmissis uel ibidem relictis Mauris, solum cum Sylla iturum. Ea res uti in tali negotio probata: ac statim profecti, quia, de improuiso accesserant, dubio, atque hæsitante Iugurtha, incolumes transeunt. deinde paucis diebus, quo ire intenderant, peruentum est. Ibi cum Boccho Numida quidam Aspar nomine multum & familiariter agebat, præmissus ab Iugurtha, postquam Syllam accitum

audierat, orator, & subdole speculatum Bocchi consilia. erat præterea Dabar Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, cæterum materno genere impar. nam mater eius ex concubina orta erat, ob ingenij multa bona Mauro carus, acceptusq́;. quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Syllam nuntiatum mittit, paratum sese facere, quæ uellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret. consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Iugurthæ Legatum pertimesceret: accitum esse: quo res communis licentius gereretur. nam ab insidijs eius aliter caueri nequiuisse. Sed ego comperio, Bocchum magis punica fide, quam ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos & Numidam spe pacis detinuisse: multumq́; cum animo suo uoluere solitum, Iugurtham Romanis, an illi, Syllam traderet: libidinem aduersum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Sylla respondit pauca se coram Aspare locuturum: cætera occulte, aut nullo, aut quampaucissimis præsentibus. simul edocet, quæ responderētur. Postquam sicuti uoluerant, congressi: dicit se missum à consule uenisse quæsitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tunc Rex, uti præceptum fuerat, post diem decimum redire iubet: ac nihil etiam nunc decreuisse: sed illo die responsurum. Deinde ambo in sua castra digressi. Sed ubi plerunque noctis processit: Sylla à Boccho occulte accersitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuntius, sanctus uir iurat ex sententia amborum: ac statim sic Rex incipit.

Cæterum

Nunquam ego ratus fore: uti Rex maximus in hac terra, & omnium, quos noui opulentissimus, priuato homini gratiam deberem. & me Hercule Sylla ante cognitum multis orantibus alijs, ultro egomet opem tuli: nullius indigui. id immutatum, quod cæteri dolere solent, ego lætor. fuerit mihi pretium aliquando eguisse tuæ amicitiæ: qua apud animum meũ nihil carius habeo. id adeo experiri licet: arma, uiros, pecuniam, postremo quidquid animo libet, sume: utere: & quoad uiues, nunquam tibi redditam gratiam putaueris: semper apud me integra erit. deniq; nihil me sciente frustra uoles. nam, ut ego existimo, regem armis, quàm munificentia uinci, minus flagitiosum. Cæterum de Rep. uestra, cuius huc curator missus es: paucis accipe. Bellum populo Romano nunquam parui, neque factum uolui. fines meos ad uersum armatos, armis tutatus sum. id omitto: quando uobis ita placet. gerite uti uultis cum Iugurtha bellum. ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar: neque intrare Iugurtham sinam. præterea siquid meque uobis´que dignum petieris, haud repulsus abibis. Ad ea Sylla pro se breuiter & modice, de pace, & de communibus rebus multis disseruit. denique Regi patefecit, quod polliceatur, Senatum & populum Ro. quoniam amplius armis ualuissent, non in gratia habituros: faciendum aliquid: quod illorum magis, quàm sua retulisse uideretur. id adeo in promptu esse: quoniam Iugurthæ copiam ha-

beret. quem si Romanis tradidisset: fore ut illi plurimum deberetur. amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro aduenturam. Rex primum negare: affinitatem, cognationem, præterea fœdus interuenisse ad hoc metuere, ne fluxa fide usus, popularium animos auerteret: quis & Iugurtha carus, & Romani inuisi erant. deniq; sæpius fatigatus leniter ex uoluntate Syllæ omnia se facturum promittit. Cæterum ad simulandam pacem, cuius Numida defessus bello auidissimus erat, quæ utilia uisa, constituunt. Ita composito dolo digrediuntur. At rex postero die Asparem Iugurthæ legatum appellat: dicitq; sibi per Dabarem ex Sylla cognitum, posse conditionibus bellum componi. quam ob rem regis sui sententiam exquireret ille lætus in castra Iugurthæ uenit. deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum: & ei nuntiat Iugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere: sed Mario parum confidere. sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam, frustra fuisse. cæterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem uellet: daret operam, ut unà ab omnibus, quasi de pace in colloquium ueniretur: ibiq; sibi Syllam traderet. cum talem uirum in potestatem habuisset: tum fore, uti iussu Sanatus, aut populi Ro. fœdus fieret: neq; hominem nobilem non sua ignauia, sed ob Remp. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu uoluens, tandem promisit. cæterum dolo, an uero conctatus, parum comperimus.

ſed plerunq; regiæ uoluntates, ut uehementes, ſic mobiles: ſæpe ipſæ ſibi aduerſæ. Poſtea tempore & loco conſtituto in colloquium uti de pace ueniretur, Bocchus Syllam modo, modo Iugurthæ legatum appellare: benigne habere: idem ambobus polliceri. illi pariter læti, ac bonæ ſpei pleni eſſe. Sed nocte ea, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac ſtatim immutata uoluntate, remotis cæteris dicitur ſecum ipſe multa agitauiſſe, uultu, colore, ac motu corporis, pariter atq; animo uarius: quæ ſcilicet, tacente ipſo occulta oris immutatione patefeciſſe. tamen poſtremo Syllam acerſiri iubet: & ex eius ſententia Numidæ inſidias tendit. Deinde ubi dies aduenit: & ei nuntiatum eſt Iugurtham haud procul abeſſe: cum paucis amicis & quæſtore noſtro, quaſi obuius honoris cauſa procedit in tumulum facillimum uiſu inſidiantibus. Eodem Numida cum pleriſque neceſſarijs ſuis inermis, uti dictum erat, accedit. ac ſtatim ſigno dato, undique ſimul ex inſidijs inuaditur. cæteri obtruncati: Iugurtha Syllæ uinctus traditur: & ab eo ad Marium deductus eſt. Per idem tempus aduerſum Gallos abducibus noſtris Q. Cepione, & M. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. illi'que & inde uſque ad noſtram memoriam Romani, ſic habuere: alia omnia uirtuti ſuæ prona eſſe: cum Gallis pro ſalute, non pro gloria certare. Sed poſtquam bellum in Numidia confectum: & Iugurtham Romam uin-

ctum adduci nuntiatum est: Marius consul absens factus est: & ei decreta prouincia Gallia. Isq; calendis Ianuarijs magna gloria consul triumphauit. ea tempestate spes, atq; opes ciuitatis in illo sitæ.

FINIS.

ORATIO LEPIDI CON. AD POPVLVM EX LIBRIS HISTORIARVM C. CRISPI SALLVSTII.

c Lementia, & probitas uestra Quirites, qbus per cæteras gentes maximi, et clari estis: plurimum timoris mihi faciunt aduersus Tyrannidem L. Syllæ: ne quæ ipsi non æstimatis, ea parum credendo de aliis, circumueniamini. præsertim cum illi spes omnis in scelere, atq; perfidia sit: neque se aliter tutum putet: quàm si peior, atq; intestabilior metu uestro fuerit: quo captiuis libertatis curam miseria eximat. aut si prouideretis, inuitandis periculis magis, quàm ulciscendo tenea mini. satellites quidem hominés maximi nominis, non minus optimis maiorum exemplis, nequeo satis mirari: qui dominationis in uos seruitium suum mercede dant: et utrunq; per iniuriam malunt: quam optimo iure liberi agere. præclara Brutorum, atque Aemiliorum & Luctatiorum proles, geniti ad ea, quæ maiores uirtute peperere, subuertenda. nam quid à Pyrrho, Hannibale, Philippoq;, & Antiocho defensum est aliud? quàm libertas, et suæ cuiq; sedes? ne cui nisi legibus pareremus. quæ cuncta sæuus iste Romulus quasi ab externis rapta tenet, non tot exercituum clade, neq; Cons. & aliorum principum, quos fortuna belli cósumpserat, satiatus. sed tum crudelior, cum plerosq; secundæ res in miserationem ex ira uertunt. quin solus omnium post memoriam hominum suppli

cia in post futuros cōposuit: quis prius iniuria, quàm uita certasset: prauissiméq; per sceleris immanitatem adhuc tutus furit: dum uos metu grauioris seruitij a re petenda libertate terremini. Agendum atq; obuiam eundū est Quir. ne spolia uestra penes illos sint. non prolatandum: neq; uotis paranda auxilia: nisi forte speratis per tedium iam, aut pudorem Tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. at ille eo processit: ut nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinendæ dominationis honesta æstimet. itaq; illa quies, & otiū cum libertate, quā multi probi potius, quàm laborem cum honoribus capessebant: nulla sunt. hac tempestate seruiendum: aut imperitandum: habendus metus est: aut faciendus Quir. Nam quid ultra? quæ' ue humana superant? aut diuina impolluta sunt? populus R. pauloante gentiū moderator, exutus imperio, gloria, iure, cogitandi inops, despectusq;, ne seruilia quidē alimenta reliqua habet. sociorum et Latij magna uis ciuitate pro multis & egregijs factis a' uobis data per unum prohibentur: et plebis innoxiæ patrias sedes occupauere pauci satellites mercedē scelerum: leges, iudicia, ærarium prouinciæ, Reges penes unum: deniq; necis ciuium et uitæ licentia. simul humanas hostias uidistis, & sepulchra infecta sanguine ciuili. Est ne uiris reliqui aliud quàm soluere iniuriā: aut mori per uirtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura uel ferro sæptis statuit. neq; quisquam extremam necessitatem, nihil ausus, nisi muliebri ingenio expectat. Verum ego seditiosus, uti Sylla ait, qui præmia turbarū

quæro: & bellum cupiens, quia iura pacis repeto. scilicet, quia nõ aliter salui, satisq; tuti in imperio eritis: nisi Vettius Picens, & scriba Cornelius aliena bene parta prodegerint: nisi approbaueritis omnes proscriptiones innoxiorum ob diuitias, cruciatus uirorũ illustrium, uastatam urbem fuga & cædibus, bona ciuium miserorum, quasi cimbricam prædam uenum, aut dono datam. At obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum. quod quidem scelerum illius, uel maximum est. non me, neq; quenquam omnium satis tutum fuisse: si recte faceremus. atque illa quæ tum formidine mercatus sum pretio soluto iure: dominis tamẽ restituo. neque pati consilium est, ullã ex ciuibus prædã esse. satis illa fuerint, quæ rabie contracta tolerauimus: manus conserentes inter se Romanos exercitus: & arma ab externis in nosmet uersa. scelerum et contumeliarum omnium finis sit. quorum adeo Syllam non pœnitet: ut et facta in gloria numeret: & si liceat, auidius faceret. Neq; iam quid existimetis de illo, sed quantum uos audeatis, uereor: ne alius alium principem expectantes ante capiamini, non opibus eius, quæ futiles & corruptæ sunt: sed uestra secordia, quam raptum iri licet: & quam audeat, tam uideri felicem. nam præter satellites commaculatos, quis eadem uult? aut quis non omnia mutata, præter uictoriam? scilicet milites. quorum sanguine Tarulæ, Scyroq; pessimus seruorum diuitiæ partæ sunt? an quibus prælatus in magistratibus capiendis fusidius ancilla turpis, bonorum omnium dehonestamentum? Itaq; maximam mihi fiduciam parit uictor

exercitus: cui per tot uulnera & labores nihil præter Tyrannum quæsitum est. nisi forte tribunitiam potestatem euersum profecti sunt per arma, conditam à maioribus suis: utique iura & iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede cum relegati in paludes & syluas in contumeliam atq; inuidiam suam præmia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine, atque animus incedit? quia secundæ res mire sunt uitijs obtentui. quibus labefactatis, quàm formidatus antea est: tam contemnetur. nisi forte spe concordiæ, & pacis: quæ sceleri & parricidio suo nomina indidit. neque aliter R. P. & belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebs, præda ciuilis acerbissima, ius iudiciumq; omnium rerum penes se, quod populi R. fuit. quæ si uobis pax & concordia intelliguntur, maxima turbamenta Reipub. atque exitia: probate: annuite legibus impositis: accipite otium cum seruitio: & tradite exemplum posteris ad populum ro. suimet sanguinis mercede circumueniendum. mihi, quanquam per hoc summum imperium satis quæsitum erat, nomini, maiorum dignitati, atque etiam præsidio: tamen non fuit consilium priuatas opes facere: potiorq; uisa est periculosa libertas quieto seruitio. Quæ si probatis: adeste Quirites: & bene iuuantibus Dijs M. Aemilium Cons. ducem & authorem sequimini ad recipiendam libertatem.

ORATIO PHILIPPI IN SENATV.

m Axime uellem P. C. Rempub. quietam esse: aut in periculis à promptissimo quoque defendi: deniq; praua incœpta consultoribus noxæ esse. sed contra, seditionibus omnia turbata sunt: & ab ijs, quos prohibere magis decebat. Postremo quæ pessimi & stultissimi decreuere: ea à bonis & sapientibus facienda sunt. nam bellum atq; arma, quanquam uobis inuisa, tamẽ quia Lepido placent, sumenda sunt. nisi forte, cui pacem præstare, & bellum pati consilium est. Pro Dij boni, qui hanc urbem omissa cura adhuc regitis: M. Aemilius omnium flagitiosorum postremus, qui peior an ignauior sit, deliberari nõ potest, exercitum opprimendæ libertatis habet: et se è contempto metuendũ effecit. os mussantes & retractantes uerbis & uatum carminibus pacem optatis magis quàm defenditis. neque intelligitis mollitia decretorũ uobis dignitatem, illi metum detrahi. atque id iure: quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem prouinciam cum exercitu adeptus est. quid ille ob bene facta cœpisset: cuius sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicet eis, qui ad postremum usq;, legatos, pacem, concordiam, & alia huiuscemodi decreuerunt, gratiam habeo peperisse. immo despecti et indigni Rep. habiti prædæ loco æstimantur. quippe metu pacem repetentes, quo habitum amiserãt. Equidẽ à principio cũ Hetruriã coniurare, proscriptos accersiri, largitionibus Rẽp. lacerari ui

debā: maturandū putabā: & Catuli cōsilia cū paucis
secutus sum. cæterum illi, qui gentis Aemiliæ benefa-
cta extollebant: et ignoscendo populi R. magnitudi-
nē auxisse: nusq̄ etiā tum Lepidū progressum aiebāt:
& cum priuata arma opprimendæ libertatis cœpis-
set, sibi quisque opes, aut patrocinia quærendo consi-
lium publicum corruperunt. Attamen erat Lepidus
latro cum Calonibus, et paucis Sicarijs, quorum nemo
diurna mercede uitam mutauerit. nūc est proconsule
cum imperio non empto, sed dato à uobis, cū legatis
adhuc iure parentibus: & ad eum concurrere homi-
nes omnium ordinum corruptissimi, flagrantes in-
opia, & cupiditatibus, scelerū conscientia exagitati:
quibus quies in seditionibus, in pace turbæ sunt. hi tu-
multum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturnini
olim, post Sulpitij, Dein Marij, Damasippiq;, nunc
Lepidi Satellites, præterea Hetruria, atq; omnes reli-
quiæ belli arrectæ: Hispaniæ armis sollicitatæ: Mithri-
dates in latere uectigalium nostrorū, quibus adhuc
sustentamur, diem bello circunspicit: quin præter ido-
neum ducem nihil abest ad subuertendum imperium.
Quod uos oro, atque obsecro P. C. ut animaduerta-
tis: ne patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem ad
integros procedere. nam ubi malos præmia sequun
tur: haud facile quisquā gratuito bonus est. an expe-
ctatis, dū exercitu rursus admoto, ferro, atque flam
ma urbem inuadat? quod multo propius est ab eo, quo
agitat statu: quàm ex pace et concordia ad arma ciui-
lia: quæ ille aduersum diuina et humana omnia cœ-
pit. non pro sua, aut quorum simulat iniuria, sed le-

gum, ac libertatis ſubuertendæ. angitur enim, ac la
ceratur animi cupidine: et noxarum metu expers con
ſilij, inquies, hæc atque illa tentans metuit otium: odit
bellum: luxu, atque licentia carendum uidet: atque
interim abutitur ueſtra ſecordia. Neque mihi ſatis cō
ſilij eſt metum, an ignauiam, an dementiam eam ap=
pellem: qui uidemini intenta mala quaſi fulmen opta=
re ſe quiſque ne attingat. ſed prohibete ne conari quī
dem: et quæſo conſyderate, quam conuerſa rerum na
tura ſit. antea malum publicum occulte, auxilia pa-
làm inſtruebantur: et eo boni malos facile anteibant.
nunc pax & concordia diſturbantur palam: de-
fendūtur occulte: quibus illa placent, in armis ſunt:
uos in metu. Quid expectatis? niſi forte pudet, aut
piget recte facere? an Lepidi mādata animos mouent?
qui placere ait, ſua cuique reddi: & aliena tenet:
belli iura reſcindi: cum ipſe armis cogat: ciuitatem
confirmari: qui ademptam negat: concordiæ gratia
tribunitiam poteſtatem reſtitui: ex qua omnes di-
ſcordiæ accenſæ. peſſime omnium, atque impuden=
tiſſime, tibi ne egeſtas ciuium, et luctus curæ ſunt? cuī
nihil eſt domi, niſi armis partum, aut per iniuriā? al-
terum conſulatum petis: quaſi primum reddideris. bel
lo concordiam quæris: quo parta diſturbatur. noſtrī
proditor, iſtis inuidus, hoſtis omnium bonorum, ut te
neq; hominū, neq; Deorum pudeat: quos perfidia, aut
periurio uiolaſti. ꝗ quando talis es, maneas in ſenten-
tia & retineas arma te hortor: neu prolatandis ſe=
ditionib. inquies ipſe, nos in ſolicitudine attineas. neq;
te prouinciæ, neque leges, neque Dij pœnates ciuē pa

tiuntur. perge qua cœpisti: ut quammaturissime merita inuenias. Vos aūt P. C. quousq; cunctando Rēp. intutam patiemini? et uerbis arma tentabitis? delectus aduersum uos habiti: pecuniæ publicæ & priuatim extortæ: præsidia deducta, atque imposita: ex libidine leges imperantur. cum interim uos legatos et decreta paratis: et quanto me Hercule auidius pacem petieritis: tanto bellum acrius erit: cum intelliget se metu magis, quàm æquo & bono sustentatum. Nam qui turbas et cædem ciuium odisse ait: et ob id armato Lepido uos inermes retinet: quæ uictis tolerãda sunt, ea cum facere possitis patiamini potius censet. ita illi à uobis pacem, uobis ab illo bellum suadent. hæc si placent: si tanta torpedo animos oppressit: ut obliti scelerum Cinnæ, cuius in urbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt: nihilominus uos, atq; coniuges et liberos Lepido permissuri sitis: quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is et alij boni Rēp. frustra curant. agite, ut libet: parate uobis Cethegos, atque alia proditorum patrocinia: qui rapinas & incendia instaurare cupiunt: & rursum aduersum Deos penates manus armare. Sin libertas et bella magis placent: decernite digna nomine: & augete ingeniū uiris fortibus. adest nouus exercitus, et ad hoc coloniæ ueterum militum, nobilitas omnis, duces optimi. fortuna meliores sequitur. Iam illa, quæ secordia nostra collecta sunt, dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum priuato consilio paratum cum pessimis et hostibus Reip. cōtra huius ordinis authoritatem ad urbē ducit: uti Ap. Claudius interrex cū Q. Ca

tulo proconsu. et cæteris, quibus imperiũ est, urbi præsidio sint: operam dent, nequid Resp. detrimenti capiat.

ORATIO. C. COTTAE CONSVLIS AD POPVLVM.

q Virites multa mihi pericula domi, militiæ, multa aduersa fuere: quorũ alia toleraui: partim repuli Deorum auxilijs & uirtute mea: inq; his omnibus, neq; animus negocio defuit: neq; decretis labos. malæ, secundæq; res opes, non ingenium mihi mutabant. At contra, in his miserijs cuncta me cum fortuna deseruere. præterea senectus per se grauis curam duplicat: cui misero acta iam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. nam si parricida uestri sum: & bis genitus hic, deos penates meos, patriamq; & summum imperium uilia habeo: quis mihi uiuo cruciatus satis est? aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo uici. à prima adolescentia in ore uestro priuatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia uoluere: usi sunt: neque ego callidam facundiam, neq; ingenium ad malefaciendum exercui: auidissimus priuatæ gratiæ, maximas inimicitias pro Rep. suscepi. qui uictus cum illa simul, cum egens alienæ opis, plura mala expectarem: uos Quirites rursus mihi patriam, deos penates cum ingenti dignitate dedistis. pro quibus beneficijs uix satis gratus uidear, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. nam uita & mors iure naturæ

sunt. ut sine dedecore cum ciuibus, fama, & fortunis integer agas: id dono datur: atq; accipitur. Consules nos fecistis Quirites, domi, belliq; impeditissima Republica. nanq; imperatores Hispaniæ stipendium: milites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit: quoniam defectione sociorum, & Sertorij, per monteis, neque fugā, neque manu certare possunt: neq; utilia parare. exercitus in Asia, Ciliciaq; ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostibus est: nec minus Italiæ maritima & prouinciarum: cum interim uectigalia parua et bellis incerta uix partem sumptuum sustinent. ita classe, qua commeatus uehebatur, minore, quàm antea nauigamus. hæc si dolo, aut secordia nostra contracta sunt: agite uti libet: & ita supplicium sumite. sin fortuna communis asperior est: quare indigna uobis, nobisq;, & rep. incipitis? atque ego, cuius ætati mors propior est, non deprecor: si quid ea uobis incommodi demitur: neq; mox ingenuo corpori honestius, quàm pro uestra salute finem uitæ fecerim. adsum en C. Cotta Consul: facio, quod sæpe maiores asperis bellis fecere: uoueo, dedoq; me pro Republica: quam deinde cui mandetis, circunspicite. nam talem honorem bonus nemo uolet: cum fortunæ, & pacis, & belli ab alijs acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. tantummodo in animus habetote: non me obscælus, aut auaritiam cæsum: sed uolentem pro maximis beneficijs animam dono dedisse. per uos igitur Quirites & gloriam maiorum precor, tolerate aduersa: & consulite Reipublicæ. Multa cura summo imperio inest: multi ingentes labores.

quos nequicq̄ abnuitis: & pacis opulentiam quæritis: cum omnes prouinciæ, regna, maria, terræq; aspera, aut fessa bellis sint.

ORATIO MACRI TRI. PL. AD PLEBEM.

I Quir. parū existimaretis, q̄d inter ius
s à maioribus relictū uobis, et hoc à Sylla paratum seruitium interesset: multis mihi disserendium fuisset: docendumq;, quas ob iniurias, & quoties à patribus armata plebes secessisset: utiq; uindices parauisset omnis iuris sui tribunos plebis. nunc hortari modo reliquū est: et ire primū uia: qua capessendam arbitror libertatem. neque me præterit quantas opes nobilitatis, solus, impotens, inani specie magistratus pellere dominatione incipiam: quantóq; tutius factio noxiorum agat, q̄ soli innocentes. sed præter spem bonam ex uobis, quæ metum uicit, statui certaminis aduersa pro libertate potiora esse forti uiro: quàm omnino non certauisse. quanquam omnes alij creati pro iure uestro uim cunctam, & imperia sua, gratia, aut spe, aut præmijs i uos conuertere: meliusq; habent mercede delinquere, quàm gratis recte facere. Itaq; omnes concessere iam in paucorum dominationem: qui per militare nomen ærarium, exercitus, regna, prouincias, occupauere: & arcem habent ex spolijs uestris: cum interim more pecorum uos multitudo singulis habendos, fruendosq; præbetis, exuti omnibus, quæ maiores reliquere: nisi quia uos met=

ipsi per suffragia, ut præsides olim, nunc dominos de
stinatis. itaq; concessere illuc omnes. et mox si uestra
receperitis ad uos pleriq;. raris enim animus est ad ea,
quæ placent defendenda. cætera ualidiorum sunt. An
dubium habetis ne officere quid uobis uno animo per
gentibus possit: quos languidos, secordesq; pertimuere?
nisi forte C. Catta ex factione media COS. aliter,
quàm metu iura quædam Tribunis pl. restituit. et quã
quam L. Cincius primus de potestate Tribunorum
loq̃ ausus, mussantibus uobis circumuentus erat: tamen
prius illi inuidiam metuêre: quàm uos iniuriæ perte
sum est. quod ego nequeo satis mirari Quirites. nam
spem frustra fuisse intellexistis Sylla mortuo: qui scæ-
lestum imposuerat seruitium. finem mali credebatis.
ortus est longe sæuior Catulus. tumultus intercessit Bru
to & Aemilio Mamerco COSS. Dein C. Curio ad
exitium usq; insontis tribuni dominatus est. Lucullus
superiore anno quantis animis ierit in L. Quintium
uidistis: quantæ deniq; nunc mihi turbæ concitantur.
quæ profecto incassum agerentur: si prius, quàm uos
seruiendi finem, illi dominationis facturi erant. præ
sertim cum his ciuilibus armis dicta alia, sed certa-
tum utrinq; de dominatione in uobis sit. Itaq; cætera
ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arsere.
permansit una res modo: quæ utrinque quæsita est: et
erepta in posterum uis tribunitia, telum à maioribus
libertati paratum. quod ego uos moneo, quæsoq; ut
animaduertatis: neu nomina rerum ad ignauiam mu
tantes otium pro seruitio appelletis: quo iam ipso frui,
si uera & honesta flagitium superauerit: non est
conditio.

conditio. fuiſſet, ſi omnino quieſſetis. nunc animum ad uertite: & niſi uiceritis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior eſt, arctius habebunt. Quid cenſes igitur aliquis ueſtrum ſubiecerit? primum omnium omittendũ morem hunc quem agitis impigræ linguæ, animi ignaui, non ultra concionis locum memores libertatis. deinde, ne uos ad uirilia illa uocem: quo tribunos plebei modo patritium magiſtratum, libera ab authoribus patritijs ſuffragia maiores ueſtri parauere: quamuis Quir. in uobis ſit: & quæ iuſſa nunc pro alijs toleratis, pro uobis agere, aut non agere certe poſſitis. Iouem aut alium quem Deum conſultorem expectatis. magna illa conſulum imperia, et patrum decreta uos exequendo rata efficitis Quirites: ultróq; licentiam in uos auctum, atq; adiutum properatis. neq; ego uos ultum iniurias hortor: magis uti requiem cupiatis: neq; diſcordias, ut illi criminantur, ſed earum finem uolens iure gentium res repeto: & ſi pertinaciter retinebunt, non arma, neq; ſeceſſionem tantum modo, ſed ne amplius ſanguinem ueſtrum præbeatis cenſeo. gerant, habeantq;, ſuo modo imperia: quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium, & reliquias exulum perſequãtur cum imaginibus ſuis: abſit periculum & labor, quibus nulla pars fructus eſt. niſi forte repentina iſta frumentaria lege munia ueſtra penſantur: cum tamen quinis modijs libertatem omnium æſtimauere: hi profecto non amplius poſſunt alimentis carere. nanq; uti lis exiguitate mors prohibetur. ſeneſcunt uires, ſic ut neq; abſolui cura familiari tam parua res poſſit. At et ignauiſſimi qq; tenuiſſima ſpe fruſtrantur. quæ tamen,

quamuis ampla, quoniam ſeruitij pretium oſtentarẽt:
cuius torpedinis erat decipi: & ueſtrarum rerum ul-
tro iniuria gratiam debere? nanq; alio modo, neq; ua
lent in uniuerſos: neq; conabuntur. cauendus tamen do
lus eſt. itaq; ſimul comparant delinimenta: et differunt
uos in aduentum Cn. Pompei. quem ipſum ubi perti
muere ſublatum in ceruices ſuas: mox dempto metu la
cerant: neq; eos pudet uindices uti ſe ferunt libertatis
tot uiros, ſine uno, aut remittere iniuriam non aude-
re: aut ius non poſſe defendere. mihi quidem ſatis ſpe-
ctatum eſt Pompeium tantæ gloriæ adoleſcentem mal
le principem uolentibus uobis eſſe: quàm illis domina
tionis ſocium: authoremq́; in primis fore tribunitiæ
poteſtatis. Verum Quirites antea ſinguli ciues in plu
ribus, non in uno cuncti præſidia habebatis: neque
mortalium quiſquam dare aut eripere talia unus po
terat. itaq; uerborum, ſatis dictum eſt. neque enim igno
rantia res claudit. uerum occupauit neſcio qua uos tor
pedo: quia neq; gloria mouemini, neque flagitio: cun
ctaq́; præſenti ignauia mutaſtis, abunde libertatem
rati, quia tergis abſtinetur: & huc ire licet, atq; illuc,
munera ditium dominorũ. atq; hæc eadem non ſunt
agreſtibus: ſed ceduntur inter potentium inimicitias:
donoq́; dantur in prouincias magiſtratibus. ita pugna
tur & uincitur à paucis plebs: quodcunq; accidit, pro
uicta eſt: & in dies magis erit: ſiquidem maiore cura
dominationem illi retinuerint: quàm uos repetiueritis
libertatem.

EPISTOLA CN. POMP. AD SENATVM.

s I aduersus uos patriamq́; , & deos penates toties labores, et pericula suscepissē: quoties à prima adolescētia ductu meo scelestissimi hostes fusi, & uobis salus quæsita est: nihil amplius in absentem me statuissetis: quã adhuc agitis P. Conscripti: quem contra ætatē proiectum ad bellum sæuissimum, cum exercitu optime merito, quantum est in uobis, fame miserrima omnium morte confecistis. hac in spe Populus R. liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro uulneribus, & toties ob Rēp. fuso sanguine? fessus scribendo, mittendoq́; legatos, omneis opes, & spes priuatas meas consumpsi: cum interim à uobis per triennium uix annuus sumptus datus est. per deos immortales utrum censetis me uicem ærarij præstare, an exercitum sine frumento et stipendio habere posse? Equidem fateor me ad hoc bellum maiore studio, quam consilio profectum. quippe, qui nomine modo imperij à uobis accepto, diebus quadraginta exercitum paraui: hosteisq́; in ceruicibus iam Italiæ agenteis ab alpibus in Hispaniam summoui: per eas iter aliud, atq; Annibal, nobis opportunius patefeci: recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam indigetis: & primum impetum Sertorij uictoris, nouis quidem militibus, et multo paucioribus sustinui: hyemēq́; in castris inter sæuissimos hostes, non per oppida, neq; ex ambitione mea egi. quid deinde prælia, aut expeditiones hybernas, oppida excisa, aut recepta enu-

merem? quando res plus ualent, quàm uerba: castra hostium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Durium, & Dux hostium C. Herennius cum urbe Valẽtia, et exercitus deleti, satis clara uobis sunt. proq́; his O grati patres egestatem et famem redditis. itaq; meo & hostium exercitui par conditio est. nanq; stipendium neutri datur: uictor uterq; in Italiam uenire potest. quod ego uos moneo, quæsoq́;, ut animaduertatis: neu cogatis necessitatibus priuatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos, aut Sertorius ad internitionem uastauimus, præter maritimas ciuitates, quæ ultro nobis sumptui, oneriq́;. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio, frumentoq́; aluit: & nunc malis fructibus ipsa uix agitat. Ego non rem familiarem modo, uerum etiam fidem consumpsi. reliqui uos estis. qui nisi subuenitis: inuito & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgredientur.

REX MITHRIDATES
REGI ARSACI. S.

O Mnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, consyderare debẽt, liceat ne tum pacem agere: deinde, quod quæritur, satis ne pium, tutũ, gloriosum, an indecorum sit. tibi perpetua pace frui liceret: nisi hostes opportuni & scelestissimi. egregia fama, si Romanos oppresseris: futura est. neque petere audeam so=

cietatem: & frustra mala mea cum bonis tuis misceri sperem. atqui ea, quæ te morari posse uidentur, ira in Tigranem recentis belli, et meæ res parum prosperæ, si uera existimare uoles, maxime hortabuntur. ille. n. obnoxius, qualem tu uoles societatẽ accipiet. mihi fortuna multis rebus ereptis usum dedit bene suadendi: & quod florentibus optabile est, ego non ualidissimus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Nanq; Romanis, cum nationibus, populis, regibus cũctis una et ea uetus causa bellandi est: cupido profunda imperij, & diuitiarum: qua primo cum Rege Macedonum Philippo bellum sumpsere: dum à Carthaginiensibus premebantur, amicitiam, simulantes: ei subuenientem Antiochum concessione Asiæ per dolum auertere: ac mox à Philippo Antiochus oĩ cis Taurum agro, et X. millibus talẽtorũ spoliatus est: persen deĩde Philippi F. post multa, & uaria certamina apud Samothracas deos acceptum in fidẽ callidi, & repertores perfidiæ, quia pacto uitam dederant: in somnijs occidere: Eumenem, cuius amicitiã gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho pacis mercede posthabita, custodi agri captiui, sumptibus, et contumelijs ex rege miserrimũ seruorum effecere: simulatoq; impio testamẽto, filiũ eius Aristonicum, quia patrium regnũ petiuerat, hostium more per triumphũ duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniã, Nicomede mortuo, diripuere: cum filius Nusa, quem Regem appellauerat, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quẽ disiunctum undiq; regnis et tetrarchijs ab imperio eorum, quia fama erat diuitem, neq; seruiturum esse,

per Nicomedem bello lacessiuerunt sceleris eorũ haud ignarum, et ea, quæ accidere testatum antea. Cretenses soli omnium liberi ea tẽpestate, et Rex Ptolemæus. Atque ego ultus iniurias Nicomedẽ Bithynia expuli: Asiamq; spolium Regis Antiochi recepi: & Græciæ dẽpsi graue seruitiũ. incœpta mea postremus seruorũ Archelaus exercitu prodito ĩpediuit. illiq;, quos ignauia, aut praua calliditas, ut meis laboribus tuti essent armis abstinuerũt, acerbissimas pœnas soluunt. ptolemæus pretio diem belli prolatans, Cretenses impugnati semel iã, neq; finem, nisi excidio habituri. Equidem cum mihi ipsorum inter ea mala dilata prælia magis, quàm pacem datam intelligerẽ: abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus alijs obnoxijs, rursus tamen bellum cœpi: Marcumq; Cottam Romanũ Ducem apud Calcedona terra fudi: mari exui classe pulcherrima: apud Cizycũ magno cum exercitu in obsidione moranti frumentũ defuit, nullo circũm adnitente: simul hyems mari prohibebat. ita sine ui hostiũ regredi coactus in patrium regnum naufragijs apud Parum et Heracleam militum optimos cum classibus amisi: restituto deinde apud Gaberam exercitu, et uarijs inter me, atq; Lucullum prælijs, inopia rursus ambos incessit. illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum. ego uastis circum omnibus locis in Armeniam concessi: secutiq; Romani non me, sed morem suum oĩa regna subuertendi, quia multitudinẽ arctis locis pugna prohibuere, imprudẽtiam Tigranis pro uictoria ostentãt. Nunc quæso considera nobis oppressis utrũ firmio-

rem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem tibi magnas opes uirorum, armorum, et auri esse. et ea re à nobis ad societatē, ab illis ad prædam peteris. cæterum consilium est Tigranis regno integro, meis militibus procul ab domo, paruo labore per nostra corpora bellum conficere: quando neque uincere, neq; uinci sine tuo periculo possumus. an ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit: arma huc cōuertisse? neq; quicquā à principio, nisi paruum habere, domum, coniuges, agros, imperium, conuenas, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus nō humana ulla, neq; diuina obstāt: quin socios, amicos, procul, iuxtaq; sitos inopes, potētesq; trahāt, excidātq;: omniaq;, et maxime regna hostilia ducant. nanq; pauci libertatem, pars magna iustos dominos uolunt. nos suspecti sumus æmuli, et in tempore uindices affuturi. tu uero cui Seleucia maxima urbium, regnumq; Persidis inclytis diuitijs est: quid ab illis, nisi dolum in præsens, et postea bellum expectas? Romani arma in omnes habent: acerrima in eos, quib. uictis spolia maxima sunt. audendo et fallendo, et bella ex bellis serendo magni facti, per hunc morē extinguent oīa, aut occident. quod difficile non est: si tu Mesopotamia, nos Armenia circungredimur. exercitus sine frumento sine auxilijs. fortuna autem nostris uitijs adhuc incolumis. atque illa fama sequetur auxilio profectum magnis Regibus, latrones gentium oppressisse. quod uti facias moneo, hortorq;: neu malis pernicie nostra tuū imperium prolatare: q̄ societate uictor fieri.

AD C. CAESAREM DE REPVBLICA ORDINANDA.

P Opulus Ro. antea obtinebat regna, atq; imperia, fortunam dono dare. ita illa, quæ per mortales auide cupiuntur, quia & apud indignos sæpe erant: quasi per libidinem data, neque cuiquam incorrupta permanserant. sed res docuit id uerũ esse, quod in carminibus Appius ait: fabrũ esse quenq; fortunæ. atq; in te maxime: qui tantum alios prægressus es: ut prius defessi sint homines laudando facta tua: quã tu laude digna faciẽdo. Cæterum ut fabricata, sic uirtute parta, quam magna industria haberi decet: ne incuria deformentur: aut corruant infirmata. nemo enim alteri imperium uolens concedit: & quamuis bonus, atq; clemens sit, qui plus potest: tamen quia malo esse licet, formidatur. id euenit: quia pleriq; rerum potentes peruerse consulunt: et eo se munitiores putant: quo illi, qbus imperitant, nequiores fuere. at contra id eniti decet, cum ipse bonus, atque strenuus sis: uti, quàm optimis imperites. nam pessimus quisque asperrime rectorem patitur. sed tibi hoc grauius est, quã ante omnibus, te armis parta componere. bellum aliorum pace mollius gessisti. ad hoc uictores prædam petunt: uicti ciues sunt. inter has difficultates euadendum est tibi: atq; in posterum firmanda Resp. non armis modo, neque aduersum hostes, sed quod multo, multoq; asperius est, bonis pacis artibus. ergo omnes magna, mediocri sapientia res huc uocat: quæ quisque optima potest, uti

dicant. Ac mihi sic uidetur qualicunq; modo tu uictoriam composueris: ita alia omnia futura. sed iam quo melius, faciliusq; constituas: paucas, quæ me animus monet, accipe. Bellũ tibi fuit imperator cũ homine claro, magnis opibus, auido potentiæ, maiore fortuna, quã sapientia. quem secuti sunt pauci per suam iniuriam tibi inimici. item quos affinitas, aut alia necessitudo traxit. nam particeps dominationis, neque fuit quisquam: neq;, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. cætera multitudo uulgi more magis, quàm iudicio post alius alium, quasi prudẽtiorem secuti. per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ Reip. in spẽ adducti homines, quibus omnia probro ac luxuria polluta erant, cõcurrere in castra tua: et aperte quietis mortẽ, rapinas, postremo omnia, quæ corruptus aíus iubebat, minitari. ex quis magna pars ubi neque creditum condonare, neque te ciuibus sicuti hostibus uti, uident: defluxere. pauci restitere: quibus maius otium in castris, quã Romæ futurum erat. tãta uis creditorum impendebat. sed ob easdem causas immane dictus est quanti & quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoq; per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato fano debitores usi. Igitur quoniam tibi uictori de bello, atq; pace agitandum est: hoc uti ciuiliter deponas: illa ut q̃iustissima & diuturna sit: de teipso primum, qui ea cõpositurus es, quod optimũ factu est, existima. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quã diuturna arbitror. neque quenquam in multis metuendum esse: quin ad eum ex multis formido recidat. eam ui-

tam bellum æternum, et anceps gerere: quoniam neq; aduersus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis: semper in periculo, aut metu agites. contra, qui benignitate, & clementia imperiũ temperauere his læta & candida omnia uisa: etiã hostes æquiores, quam alijs ciues. Atqui me his dictis corruptorem uictoriæ tuæ, nimisq; in uictos bona uolũtate prædicẽt. scilicet quod ea, quæ externis nationibus natura hostibus, nosq; maioresq; nostri sæpe tribuere: ea ciuibus dãda arbitror: neque barbaro ritu cæde cædem, et sanguine sanguinem expiandum. Anilla, quæ pauloante hoc bellum in Cn. Pompeium, uictoriamq; Syllanam increpabantur, obliuio abstulit? Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neq; in prælio belli iure, sed postea supplices per summum scelus interfectos? plebem Romanam in uilla publica pecoris modo conscissam? Heu quam illa occulta ciuium funera, & repentinæ cædes, in parentũ, aut liberorũ sinum fuga mulierũ, et puerorũ, uastatio domorum. ante partã à te uictoriã oĩa sæua, atq; crudelia erant. Ad quæ te illi ijdẽ hortãtur. et scilicet id certatũ esse: utrius uestrũ arbitrio iniuriæ ut fierent: neq; receptã, sed captam à te Rempublicã: et ea causa exercitus stipendijs confectis optimos, et ueterrimos omniũ, aduersum fratres, parẽtesq;, alij liberos, armis contendere: ut ex alienis malis deterrimi mortales uentri, atq; profundæ libidini sumptus quærerent: atque essent opprobria uictoriæ: quorum flagitijs commacularetur bonorum laus. neque enim te præterire puto, qualis quisq; eorum more aut modestia, etiam tum dubia uictoria sese gess=

ferit: quoq; modo in belli administratione scorta aut conuiuia exercuerint nonnulli: quorum ætas ne per otium quidem talis uoluptates sine dedecore attigerit. De bello satis dictum. De pace firmanda, quoniam tuq;, et omnes tui agitatis: primum id quæso consyde ra: quale id sit de quo cósultas. ita bonis, malisq; dimo tis, patenti uia ad uerum perges. Ego sic existimo: quo niam orta omnia intereunt: qua tempestate urbi Romæ fatum excidij aduentarit: ciues cum ciuibus ma- nus conserturos. ita defessos et exangues regi, aut natio ni prædæ futuros. aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ mouere, aut cótundere queunt hoc Imperiú. firmanda igitur sunt et concordiæ bona: et discordiæ mala expellenda. id ita eueniet: si sumptuum et rapinarum licentiá dempseris, nó ad ue tera instituta reuocans: quæ iampridem corruptis moribus ludibrio sunt. sed si suam cuiq; rem familiaré et finem sumptuú statueris: quoniá is incessit mos: ut homines adolescentuli sua atq; aliena consumere, nihil libidini, atque alijs rogantibus denegare pulcherrimum putent. eam uirtutem, & magnitudinem animi, pudorem, atque modestiam pro secordia æstimēt. Ergo animus ferox praua uia ingressus, ubi consueta non suppetunt: fertur accensus in socios modo, modo in ciues: mouet composita: et res nouas ueteribus acquirit. quare tollendus fœnerator in posterum: uti suas quisque res curemus. ea uera, atque simplex uia est: magistratum populo, non creditori gerere: et magnitudinem animi in addendo, non demendo Reipu. ostendere. atque ego scio quá aspera hæc res in prin-

cipio futura sit: præsertim ijs: qui se in uictoria licentius, liberiusq;, quàm arctius futuros credebant. quorum si saluti potius, quàm libidini consules: illosq; nosq;, et socios in pace firma cõstitues. sin eadẽ studia, artesq; iuuentuti erunt: ne ista egregia tua fama simul cũ urbe Roma breui concidet. Postremo sapientes pacis causa bellum gerunt: laborem spe otij sustentant. nisi illam firmam efficis: uinci, an uicisse quid retulit? quare capesse per deos Rempublicam: et oĩa aspera uti soles puade. Nãq; aut tu mederi potes: aut omittenda est cura omnibus. neq; quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba iudicia inuocat: qbus ciuitas uastatur magis, quàm corrigitur: sed ut prauas artes, malasq; libidines ab iuuentute prohibeas: ea uero clementia erit consuluisse: ne immerito ciues patria expellerentur: retinuisse ab stultitia et falsis uoluptatibus: pacem, concordiãq; stabiliuisse: non si flagitijs obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris, ac mihi animus, quibus rebus alij timent, maxime erectus est, negotij magnitudine: & quia tibi terræ et maria simul omnia componenda sunt. quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit. magnæ curæ magna merces est. Igitur prouideas oportet: ut plebs largitionibus & publico frumento corrupta, habeat negotia sua: quibus ab malo publico detineatur: iuuentus probitati et ĩdustriæ non sumptibus, neq; diuitijs studeat. id ita eueniet: si pecuniæ, quæ maxima omnium pernicies est, usum, atque decus dempseris. nam sæpe, ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissimi uiri magni-

tudinem inueniſſent: quæ res populos, nationes'ue magnis authoribus auxiſſent: ac deinde quibus cauſis amplisſima regna & imperia corruiſſent: eadem ſemper bona, atq; mala reperiebam: omnes'q; uictores diuitias contempſiſſe: & uictos cupiuiſſe. neq; aliter quiſquam extollere ſeſe, & diuina mortalis attingere poteſt: niſi omiſſis pecuniæ & corporis gaudijs, animo indulgens, non aſſentando, neq; concupita præbendo, peruerſam gratiam gratificans, ſed in labore, patientia, bonis'q; præceptis & factis fortibus exercitando. nam domum, aut uillam extruere: eam'q; ſignis, aulæis, alijs'q; operibus exornare: & omnia potiuſquam ſemet uiſendum efficere: id eſt non diuitias decori habere: ſed ipſum illis flagitio eſſe. Porro ij, quibus bis die uentrē onerare, nullam noctem ſine ſcorto quieſcere mos eſt: ubi animum quem dominari decebat, ſeruitio oppreſſere: nequaquam eo poſtea hebeti, atq; claudo pro exercito uti uolunt. nam imprudentia pleraq; & ſe præcipitant. Verum hæc & omnia mala pariter cum honore pecuniæ deſinent. ſi neque magiſtratus, neq; alia uulgo cupienda uenalia erunt. ad hoc prouidendum eſt, quonammodo Italia, atque prouinciæ tutiores ſint. id quod factu haud obſcurum eſt. nam ijdem omnia uaſtant ſuas deſerendo domos, & per iniuriam alienas occupando. Item ne uti adhuc, militia iniuſta aut inæqualis ſit. cum alij triginta, pars nullum ſtipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignauiæ fuit, per municipia et Colonias illis dare conueniet: cum ſtipendijs emeritis domos reuerterint. Quæ Reip. neceſſaria tibique glorioſa ratus

sum: quàm paucissimus absolui. Non peius uidetur pauca nunc de facto meo disserere. Pleriq; mortales ad iudicandum satis ingenij habent: aut simulant. uerũ etiam ad reprehendenda aliena facta, aut dicta ardet oibus animus. uix satis apertum os aut lingua prompta uidetur: quæ dicta pectore euoluat. qbus me subiectũ haud pœnitet: magis reticuisse pigeret. nã siue hac, seu meliore alia uia perges: à me quidẽ pro uirili parte dictum, & adiutum fuerit. reliquum est optare, uti quæ tibi placuerint, ea Dij immortales approbent, beneq; euenire sinant.

AD C. CAESAREM DE REPVBLICA ORDINANDA.

Scio ego quàm difficile, atq; asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori, postremo cuiquam mortali, cuius opes in excelso sunt. quippe cum & illis consultorum copiæ adsint: neq; de futuro quisquam satis callidus, satisq; prudens sit. quin etiam sæpe praua magis quàm bona consilia prospere eueniunt: quia plerasq; res fortuna ex libidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo Remp. capessere: atque in ea cognoscenda multam, magnamq; curam habui: non ita, ut magistratum modo caperem: quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam ut Rempu. domi, militiæq;, quantumq; armis, uiris, opulentia posset, cognitum habuerim. itaq; mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famam, modestiamq; me=

cam, post tuam dignitatem habere: & cuius rei lubet periculũ facere: dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. idque non temere, aut ex fortuna tua decreui. sed quia in te præter cæteras, artem unam egregie mira=bilem comperi: semper tibi maiorem in aduersis, q̃ in secundis rebus animum esse. sed per cæteros morta-les illa res clarior est: quod & prius defessi sunt ho mines laudando, atq; admirando munificentiam tuã: quam tu faciundo, quæ gloria digna essent. Equidẽ mi hi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse: quod non cogitanti tibi in promptu sit. neq; ego quæ uisa sunt de Rep. tibi scripsi: quia mihi consilium, atque ingenium meum amplius æquo probaretur. sed in-ter labores militiæ, interq; prælia, uictorias, im-perium, statui admonendum te de negotijs urbanis. nanque tibi si id modo in pectore consilij est: ut te ab inimicorum impetu uindices: quoque modo con=tra aduersum consulem beneficia populi retineas: in digna uirtute tua cogites. sin in te ille animus est: qui iam à principio nobilitatis factionem disturbauit: ple bem Romanam ex graui seruitute in libertatem resti tuit: in prætura inimicorum arma inermis disiecit: domi, militiæq; tanta & tam præclara facinora fe cit: ut ne inimici quidem queri quicquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ di-cam de summa Republica. quæ profecto aut tu uera in uenies, aut certe haud procul à uero. Sed quoniam Cn. Pōpeius aut animi prauitate, aut quia nihil maluit, q̃ tibi obesse: ita lapsus est: ut hostibus tela in manus ia ceret: quibus ille rebus Remp. conturbauit: eisdem ti

bi restituendum est. Primum omnium summam potestatem moderandi de uectigalibus, sumptibus, iudicijs, Senatoribus paucis tradidit plebs Romana: cuius antea summa potestas erat: neq; his quidem legibus in seruitute reliquit iudicia: tametsi sicut antea tribus ordinibus tradita sunt: tamen idem illi factiosi regunt: dant, adimunt, quae lubet: innocentes circumueniunt: suos ad honorẽ extollunt: non facinus, non probrũ aut flagitium obstat: quo minus magistratus capiant: quod commodum est trahunt: rapiunt: postremo tanquam urbe capta, libidine, ac licentia sua pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret: si uirtute partam uictoriam more suo per seruitium exercerent. sed homines inertissimi, quorum omnis uis uirtusq; in lingua sita est: forte atque alterius secordia dominationem ablatam insolentes agitant. nam quae seditio aut dissensio ciuilis tot tamque illustres familias ab stirpe euertit? aut quorum, unquam uictoria, animus tam praeceps tamque immoderatus fuit? L. Sylla, cui omnia in uictoria, lege belli licuerunt: tametsi à Sulpitio hostium partes muniri intelligebat: tamen paucis interfectis caeteros beneficio, quàm metu retinere maluit. At Hercule nunc cum Catone, L. Domitio, caeterisq; eiusdem factionis, quadraginta Senatores, multi praeterea cum spe bona adolescentes sicuti hostiae mactati sunt. cum interea importunissima genera hominum tot miserorum ciuium sanguine satiari nequiuere. non orbi liberi, non parentes exacta aetate, non gemitus uirorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin acer

bius in dies male faciundo, ac dicundo dignitate alios, alios ciuitate euersum irent. nam quid ego de te dicam? cuius contumeliam homines ignauissimi uita sua commutare uolunt. scilicet neq; illis tantæ uoluptati est, tametsi insperantibus accidit: dominatio: quanto mœrore tua dignitas, qui optatius habent ex tua calamitate periculum libertatis facere: quã per te populi R. Imperium maximum ex magno fieri. quo magis tibi etiã atq; etiam animo prospiciendum est: quonammodo rẽ stablias, communitesq;. mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. cæterum tui erit ingenij, probare quæ uera, atq; utilia factu putes. In duas parteis ego ciuitatẽ diuisam arbitror: sicut à maioribus accepi: in patres, & plebem. antea in patribus summa authoritas erat: uis multo maxima in plebe. itaq; sæpius in ciuitate secessio fuit: semperq; nobilitatis opes diminutæ sunt: & ius populi amplificatum. sed plebes eò libere agitabat: quia nullius potentia super leges erat: neq; diuitijs aut superbia, sed bona fama, factisq; fortibus, nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisq; in armis, aut militia, nullius honestæ rei egens, satis sibi, satisq; patriæ erat. sed ubi eos paulatim expulsos agris, inertia atque inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere: libertatem suam cum Repub. uenalem habere. ita paulatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est: & pro communi imperio, priuatam sibi quisque seruitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in arteis, uitasq; uarias dispalata, nullo mo

do inter se congruens, parum mihi quidem idonea ui detur ad capessendam Remp. cæterum additis nouis ciuibus magna me spes tenet fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem. quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his seruitutis amittendæ cura orietur. hos ego censeo permistos cum ueteribus, nouos in Colonijs constituas. Ita & res militaris opulentior erit: & plebs bonis negotijs impedita malum publicum facere desinet. Sed non inscius neq; imprudens sum, & quæ mea res agetur: quæ sæuitia, quæ'ue tempestates hominum nobilium futuræ sint: cum indignabuntur omnia funditus misceri: antiquis ciuibus hanc seruitutem imponi: regnum deniq; ex libera ciuitate futurum: ubi unius munere multitudo ingens in ciuitatem peruenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo: malũ facinus in se committere, qui incommodo Reip. gratiam sibi conciliet. ubi bonum publicum etiam priuatim usui est: id uero dubitare aggredi, secordiæ, atq; ignauiæ duco. M. Liuio Druso semper consilium fuit in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi authores fierent. homines factiosi, quibus dolus atque malitia fide cariora erant, ubi intellexerunt, per unum hominem maximum beneficium multis mortalibus dari: uidelicet & sibi quisq; conscius, malo, atque infido animo esse: de M. Liuio Druso iuxta ac de se existimarunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur: contra eam nixi sua ipsius consilia disturbauerunt. quo tibi Imperator maiore cura, fideq; amici & multa præsidia paranda sunt. hostem

aduersum deprimere strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neq; facere, neq; uitare bonis in promptu est. Igitur ubi eos in ciuitatem adduxeris: quoniam quidem renouata plebs erit, in ea re maxime animum exercitato: ut colantur boni mores: concordia inter ueteres & nouos coalescat. sed multo maximum bonum patriae, ciuibus, tibi, liberis, postremo humanae genti pepereris: si studium pecuniae, aut sustuleris: aut quoad res feret, minueris. aliter neque priuata res, neq; publica, neque domi, neq; militiae regi potest. nam ubi cupido diuitiarum inuasit: neque disciplina, neque artes bonae, neque ingenium ullum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbat. Saepe iam audiui, qui Reges, quae ciuitates, & nationes per opulentiam magna imperia amiserint: quae per uirtutem inopes ceperant. id adeo haud mirandum est. nam ubi bonus deteriorem diuitijs magis clarum, magisq; acceptum uidet: primo aestuat: multaq; in pectore uoluit. sed ubi gloria honorem magis in dies, uirtutem opulentia uincit: animus ad uoluptatem à uero deficit. quippe gloria, industria alitur. ubi eam dempseris: ipsa per se uirtus amara, atque aspera est. Postremo ubi diuitiae clarae habentur: ibi omnia bona uilia sunt, Fides, probitas, pudor, pudicitia. nam ad uirtutem una & ardua uia est. ad pecuniam qua cuique lubet, nititur: & malis & bonis rebus ea creatur. Ergo in primis authoritatem pecuniae demito: neque de capite, neque de honore ex copijs quisquam magis, aut minus iudicauerit. si neque praetor, neque

consul ex opulentia, uerum ex dignitate creetur. sed de magistratu facile populi iudicium fit. iudices à paucis probari, regnum est ex: pecunia legi, inhonestum. quare omnes primae classis iudicare placet, sed numero plures, quàm iudicant. neq; Rhodios, neque alias ciuitates unquam suorum iudiciorum poenituit: ubi promiscue diues & pauper, ut cuiq; sors tulit, de maximis rebus iuxta, ac de minimis disceptat. sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex: quam C. Gracchus in Tribunatu promulgauerat: ut ex confusis quinque classibus sorte centuriae uocarentur. ita coaequantur dignitate, pecunia: uirtute anteire alius alium properabit. nec ego magna remedia contra diuitias statuo. nam perinde omnes res laudantur, atq; appetuntur: ut earum rerum usus est. malitia praemijs exercetur. ubi ea dempseris: nemo omnium gratuito malus est. Caeterum auaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quo intendit, oppida, agros, fana, atque domos uastat: diuina cum humanis permiscet: neq; exercitus, neque moenia obstant: quo minus ui sua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. uerum si pecuniae decus ademeris: magna illa uis auaritiae facile bonis moribus uincetur. atque haec ita sese habere, tametsi omnes aequi, atq; iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est. cuius si dolum caueris: alia omnia in procliui erunt. nam hi, si uirtute satis ualerent: magis aemuli bonorum, quàm inuidi essent. quia desidia, et inertia, et stupor eos, atq; tor

pedo inuasit: strepunt: obtrectant: alienam famam, suum dedecus existimant. Sed quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi uis in consulatum erupit. hebes lingua, magis malus, quàm callidus ingenio. quid ille audeat? cui consulatus maximum imperium maximo dedecori fuit? An L. Domitij magna uis est? cuius nullum membrum à flagitio, aut facinore uacat? lingua uana, manus cruentæ, pedes fugaces, quæ honeste nominari nequeunt, inhonestissima. Vnius tamen M. Catonis ingenium uersutum, loquax, callidum haud contemno. parantur hæc disciplina græcorum. sed uirtus, uigilantia, labor, apud græcos nulla sunt. Quippe cum domi libertatem suam per inertiam amiserint: censes ne eorum præceptis imperium haberi posse? reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in qbus sicut institue, præter nomen nihil est additamenti. L. Posthumus, M. Fauonius mihi uidentur quasi magnæ nauis superuacua onera esse: ubi salui peruenire uisi sunt. siquid aduersi coortum est: de illis potissimum iactura fit: quia pretij minimi sunt. Quoniam nunc, ut mihi uideor, de plebe renouanda, corrigendáq; disserui: de Senatu, quæ tibi agenda uidentur, dicam. Postquam mihi ætas, ingeniumq; adoleuit: haud ferme armis, atq; equis corpus exercui: sed animum in literis, quod natura firmus erat, in laboribus, habui. atque ego in ea uita multa legendo, atque audiendo ita comperi: omnia regna, ciuitates, nationes usque eo prosperum imperium habuisse: dum apud eos uera con

ſilia ualuerunt. ubicunque gratia, timor uoluptas,
ea corrupere: poſt paulo imminutæ opes: deinde ad-
emptum imperiũ: poſtremo ſeruitus impoſita eſt. equi-
dem ego ſic apud animum meum ſtatuo: cuicunque in
ſua ciuitate amplior, illuſtriorq́; locus, quã alijs eſt: ei
magnam curam eſſe Reipublicæ. nam cæteris ſalua
urbe tantummodo libertas tuta eſt. qui per uirtutem
ſibi diuitias, decus, honorem, pepererunt: ubi pau-
lum inclinata Resp. agitari cœpit: multipliciter ani-
mus curis, atque laboribus fatigatur: aut gloriam, aut
libertatem, aut rem familiarem defenſat: omnibus lo-
cis adeſt: feſtinat: quanto in ſecundis rebus florentior
fuit: tanto in aduerſis aſperius, magisq́; anxie agitat.
Igitur ubi plebs Senatui, ſic ut corpus animo obedit:
eiusq́; conſilia exequitur: patrum conſilia ualere de-
cet. populo ſuperuacanea eſt calliditas. Itaque maiores
noſtri cum bellis aſperrimis premerentur: equis, ui-
ris, pecunia amiſſa nunquam defeſſi ſunt armati de
imperio certare: non inopia ærarij, non uis hoſtium,
non aduerſa res ingentem eorum animum ſubegit:
quin quæ uirtute cœperant, ſimul cum anima retine-
rent. Atq; ea magis fortibus conſilijs, quàm bonis præ
lijs patrata ſunt. quippe apud illos una Resp. erat. ei
conſulebant: factio contra hoſteis parabatur: corpus,
atq; ingenium patriæ, nõ ſuæ quiſque potentiæ exer
citabat. at hoc tempore contra ea homines nobiles, quo
rum animos ſocordia, atq; ignauia inuaſit: ignari la-
boris, hoſtium, militiæ, domi factione inſtructi per ſu-
perbiam cunctis gentibus moderantur. itaq; patres,
quorum conſilio antea dubia Resp. ſtabiliebatur: op-

pressi ex aliena libidine huc, atq; illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia decernunt: uti eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert: ita bonum, malumq; publicum existimant. ꝙ si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset: maioribus opibus Resp. & minus potens nobilitas esset. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est: quippe cum illis maiorum uirtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cætera multitudo pleraq; inscia: sit sententia eorum à metu libera. ita occulto sibi quisq; alterius potentia carior erit. libertas iuxta bonis, & malis strenuis, atq; ignauis optabilis est. uerum eam pleriq; metu deserunt: stultissimi mortales, ꝙ in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi uicti recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse Senatum puto: si numero auctus, per tabellam sententiam feret. tabella obtentui erit: quo magis animo libero facere audeat. in multitudine & præsidij plus, & usus amplior est. nam ferè his tempestatibus alij iudicijs publicis, alij priuatis suis, atque amicorum negotijs implicati, haud sanè Reip. consilijs adfuerunt. neque eos magis occupatio, quam superba imperia distinuere. homines nobiles cũ paucis senatorijs, quos additamenta factionis habent, quæcunq; libuit probare, reprehendere, decernere, ea uti libido tulit, facere. uerum ubi numero Senatorum aucto per tabellam sententiæ dicentur: illi superbiam suam dimittent: ubi ijs obediendũ erit: quibus antea crudelissime imperitabant. Forsitan imperator perlectis literis, decernes, quem numerum Sena-

torum fieri placeat: quoque modo in multa, & uaria officia distribuatur: & quoniam iudicia primæ classis mittenda putem: quæ descriptio, qui numerus, in quoque genere futurus sit. ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit. sed prius laborandum uisum est de summa consilij: idq; tibi probandum uerum esse. si hoc itinere uti decreueris: cætera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maximeq; usui esse. nam ubicunque tibi res prospere cedet: ibi mihi bona fama eueniet. sed me illa magis cupido exercet: ut quocunque modo, & quamprimum Resp. adiuuetur. libertatem gloria clariorem habeo. Atque ego te oro, hortorq;, ne clarissimus Imperator Gallica gente subacta, P. Romani summum, atque inuictum imperium tabescere uetustate, ac per summam secordiam dilabi patiaris. profecto si id accidat: neque tibi nox, neque dies curam animi sedauerit: quin in somnijs exercitus furibundus, atq; amens alienata mente feraris. Nanque mihi pro uero constat, omnium mortalium uitam diuino numine inuisi: neque bonum, neque malum facinus cuisquam pro nihilo haberi. sed ex natura diuersa præmia bonos, malosq; sequi. interea forte ea tardius procedūt. suus cuique animus ex conscientia spem præbet. q̄ si tecum patria, atque parentes possent loqui: scilicet hæc tibi dicerent. O Cæsar, nos te genuimus fortissimi uiri in optima urbe decus, præsidiumq; nobis, hostibus terrorem: quæ multis laboribus, et periculis cœperamus: ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus: patriam maximam in terris, domum, famili-

amq́; in patria clarissimam præterea bonas artes, honestas diuitias, postremo omnia honestamenta pacis, et præmia belli. pro his amplissimus beneficijs, non flagitium à te, neque malum facinus petimus: sed uti libertatem euersam restituas, qua re patrata, profecto per gentes omnes fama uirtutis tuæ uolitabit. nanq; hac tempestate tametsi domi, militiæq́; præclara facinora egisti: tamen gloria tua cum multis uiris fortibus æqualis est. si uero urbem amplissimo nomine, et maximo imperio propè iam ab occasu restitueris: quis te clarior, quis maior in terris fuerit? quippe si morbo iam, aut fato huic imperio secus accidat: cui dubium est quin per orbem terrarum uastitas, bella, cædes oriantur. quod si tibi bona libido fuerit patriæ, parentibus, gratificandi: posteroq́; tempore Repu. restituta super omnes mortales gloria agnita, tuaq́; unius mors uita clarior erit. Nam uiuos interdum fortuna, sæpe inuidia fatigat. ubi anima naturæ cessit: demptis obtrectatoribus ipsa se uirtus magis magisq́; extollit.

Quæ mihi utilissima factu uisa sunt: quæq́; tibi usui. fore credidi: quam paucissimus potui perscripsi cæterum Deos immortales obtestor: ut quocunque modo ages: ea res tibi Reiq́; Pub. prospere eueniat.

CRISPI SALLVSTII IN M. T. CICERONEM ORATIO.

g Rauiter, & iniquo animo maledicta tua paterer M. Tulli: si te scirem iudicio magis, quàm morbo animi petulantia ista uti. sed quoniam in te neq; modum, neq; modestiam ullam animaduerto: respondebo tibi: ut si quam maledicendo uoluptatem cœpisti: eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem P. C. diripi Rempublicam: atq; audacissimo cuiq; esse perfidiæ? an apud Populum romanum? qui ita largitionibus corruptus est, ut sese, ac fortunas suas uenales habeat? An apud uos P. C. quorum authoritas turpissimo cuiq;, & sceleratissimo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, iudicia Populi R. defendit: atq; in hoc ordine ita moderatur: quasi unus reliquus ex familia uiri clarissimi Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paulo ante insitus huic urbi ciuis. An uero M. Tulli facta ac dicta tua obscura sunt? an nō ita à pueritia uixisti: ut nihil flagitiosum corpori tuo putares: quod alteri collibuisset? an scilicet istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiæ iactura perdidicisti? Itaque minime mirandū est: si eam flagitiose uenditas: quam turpissime parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit, uxor sacrilega, ac periurijs delibuta, filia matris pellex, tibi iucundior, atque obsequentior, quàm parenti par est. domum ipsam tuam ui & rapinis, fu-

nestam tibi ac tuis comparasti: uidelicet, ut nos commonefacias, quàm conuersa sit: Resp. cum in ea domo habitares homo flagitiosissime, quæ P. Crassi uiri consularis fuit. atq; hæc cum ita sint: tamē Cicero se dicit in concilio Deorum immortalium fuisse: inde missum huic urbi, ciuibus'q; custodem absque carnificis nomine: qui ciuitatis incommodum in gloriam suam ponit. quasi uero non illius coniurationis causa fuerit consulatus tuus: & idcirco Resp. disiecta eo tempore, quo te custodem habebat. sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia uxore de Rep. consuluisti: cum legis Planciæ iudicia domi faciebatis: ex coniuratis alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Thusculanum, alius Pompeianā uillam ædificabat: alius domum emebat: qui uero nihil poterat, is erat calumniæ proximus: is aut domum tuam oppugnatum uenerat: aut insidias Senatui fecerat: deniq; de eo tibi compertum erat. quæ si tibi falsa obijcio: redde rationem, quantum patrimonij acceperis: quid tibi litibus accreuerit: qua ex pecunia domum parueris: Thusculanum et Pompeianum infinito sumptu ædificaueris. aut si retices: cui dubium potest esse: quin opulentiam istam ex sanguine & uisceribus ciuium parueris? Verum, ut opinor, homo nouus, arpinas, ex M. Crassi familia, eius uirtutem imitatur: contemnit simultatem hominum nobilium: remp. curam habet: neq; terrore, neq; gratia commouetur. illud uero amicitiæ tantum, ac uirtutis est animi. immo uero homo leuissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium,

fidus nemini, leuissimus Senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis à turpitudine uacat: lingua uana: manus rapacissimæ: gula immensa: pedes fugaces: quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atq; is cum eiusmodi sit: tamen audet dicere,
O fortunatam natam me consule Romam.
Te consule fortunatam Cicero? immo uero infelicem, & miseram: quæ crudelissimam proscriptionem ciuium perpessa est: cum tu perturbata Repub. metu perculsos omnes bonos parêre crudelitati tuæ cogebas: cum omnia iudicia, omnes leges in tua libidine erát: cum tu sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum uitæ, necisq; potestatem ad te unum reuocaueras. atq; parum est, quod impune fecisti: uerumetiã commemorando exprobras: neq; licet obliuisci seruitutis suæ. egeris oro te Cicero: perfeceris quodlibet: satis est perpessos esse. etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiam ne molestissimus uerbis insectabere?
Cedant arma togæ: concedat laurea linguæ.
Quasi uero togatus & non armatus, ea quæ gloriaris confeceris: atque inter te, Syllamq; dictatorem præter nomen imperij quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerua omnes artes edocuit: Iuppiter optimus maximus in concilio deorum admisit: Italia exulem humeris suis reportauit. Oro te Romule Arpinas, qui egregia tua uirtute omnes paulos, Fabios, Scipiones superasti: quem tandem locum in hac ciuitate obtines? quæ tibi partes Reipub. placent? quem amicum quem inimicum habes? cui in ciuitate fecisti insidias an-

cillares: quo iure, cum de exilio tuo Dyrrachio rediſti, eum ſequeris? quos Tyrannos appellabas: eorum nunc potentiæ faues? qui tibi ante optimates uidebantur: eoſdem nunc dementes ac furioſos uocas? Vatinij cauſam agis? de Sextio male exiſtimas? Bibulum petulantiſſimis uerbis lædis? Laudas Cæſarem? quem maxime odiſti, ei maxime obſequeris? aliud ſtans, aliud ſedens de Rep. ſentis? his maledicis? illos odiſti? leuiſſime transfuga, neque in hac, neq; in illa parte fidem habes?

M. T. CICERONIS IN CRISPVM SALLVSTIVM RESPONSIO.

e A demum magna uoluptas eſt Criſpe Salluſti, æqualem, ac parē uerbis uitam agere: neq; quidquam tam obſcœnum dicere: cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua reſpondeat: ut omnis oratio moribus conſonet. neq; enim, qui ita uiuit ut tu: aliter ac tu loqui poteſt: neq; qui tam illoto ſermone utitur: uita honeſtior eſt. Quo me uertā P. conſcripti? unde initium ſumā? maius enim mihi dicendi onus imponitur: quo notior eſt uterque noſtrum. quod aut ſi de mea uita, atq; actibus huic conuitiatori reſpondero: inuidia gloriam conſequetur: aut ſi huius facta, mores, omnem ætatem nudauero: in idem uitium incidam procacitatis, quod huic obijcio. Id uos ſi forte offendimini: iuſtius huic, quam mihi ſuccenſere debetis: qui initium introduxit. ego

dabo operam, ut & pro me minimo cum fastidio respondeam: & in hunc minime mentitus esse uidear. Scio me P. C. in respondendo non habere magnam expectationem: quod nullum uos sciatis nouum crimen in Sallustium audituros: sed omnia uetera recogituros: quis & meæ & uestræ iam, & ipsius aures calent. uerum eo magis odisse debetis hominem. qui ne incipiens quidem peccare, minimis rebus posuit rudimentum: sed ita ingressus est: ut neque ab alio uinci possit: neq; ipse se omnino reliqua ætate præterire. Itaq; nihil aliud studet, nisi ut lutulentus sus, cum quo uis uolutari. longe uero fallitur opinione. non enim procacitate linguæ, uitæ sordes eluuntur. sed est quædam calumnia, quam unusquisq; nostrum testante animo suo fert, de eo, quod falsum crimen bonis obiectat. quod si uita istius memoriam uicerit, aliam P. C. non ex oratione, sed ex moribus suis spectare debetis. Iam dabo operam quammaxime potero, ut breue id faciam. Neque hæc altercatio nostra uobis inutilis erit Patres conscripti. plerunque enim Resp. priuatis crescit inimicitijs: ubi nemo ciuis, qualis sit uir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium maiores Crispus Sallustius ad unum exemplum, & regulam quærit: uelim mihi respondeat, nunquid ij, quos protulit, Scipiones & Metelli ante fuerint, aut opinionis, aut gloriæ, quàm eos res gestæ suæ, & uita innocentissime acta commendauit? quod si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis: cur non æque de nobis existimetur? cuius & res gestæ illustres sunt: & uita integerrime acta. quasi uero tu sis

ab illis uiris Sallusti ortus. ꝙ si esses: nonnullos iam tuæ turpitudinis pigeret. ego meis maioribus uirtute mea præluxi: ut si prius noti non fuerint: à me accipiant initium memoriæ suæ. tu tuis uita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras: ut etiam si fuerint egregij ciues: certe uenerint in obliuionem. quare noli mihi antiquos uiros obiectare. satius est enim me meis rebus gestis florere: quam maiorum opinione niti: & ita uiuere: ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & uirtutis exemplum. neque me cum ijs conferri decet P. C. qui iam decesserunt: omniq; odio carent & inuidia: sed cum ijs: qui mecum unà in Rep. uersati sunt. sed si fuerim, aut in honoribus petendis nimis ambitiosus: non hanc dico popularem ambitionem, cuius me principem confiteor: sed illam perniciosam contra leges, cuius primos ordines Sallustius duxit: aut in gerendis magistratibus, aut in uindicandis maleficijs tam seuerus: aut in tuenda Rep. tam uigilans, quam tu proscriptionem uocas: credo quod nõ omnes tui similes incolumes in hac urbe uixissent: at quanto meliore loco Resp. staret: si tu par ac similis scelestorum ciuium unà cum illis adnumeratus esses. an ego tunc falso scripsi Cædant arma togæ? qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? an illud mentitus sum, Fortunatam natam me consule Romam qui tantum intestinum bellum, & domesticum urbis incendiũ extinxi? neq; te tui piget homo leuissime? cum ea culpas: quæ in historijs mihi gloriæ ducis. An turpius est P. C. scribentem mentiri? quam illum palàm hoc ordine dicentem? nam quod ætatem increpui-

sti: tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu à pudicitia. Sed quid ego de te plura quærar? quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam ut uitium obijcere: cuius semper nocens eguisti patrocinio? an ullum existimas posse fieri ciuem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? an ulla alia putas esse rudimenta, & incunabula uirtutis: quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? sed minime mirum est P.C. si homo, qui desidiæ ac luxuriæ plenus sit, hæc ut noua, atque inusitata miratur. Nam quod ista inusitata rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam inuasisti: quæ facilius mulieres se à uiris abstinuerunt, quam tu uir à uiris: satis docte ac perite fecisti. non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum; ut uicissim tuas compellarem. unus enim satis es materiæ habens: neq; quicquam turpius est domi tuæ quam tu. Multum uero te opinio fallit: qui mihi putasti parare inuidiam ex mea re familiari: quæ multo mihi minor est, quam habere dignus sim. Atq; utinam ne tanta quidem esset, quanta est: ut potius amici mei uiuerent: quam ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax Crispe Sallusti? furori tribuni plebis cessi. utilius duxi, quamuis fortunam unus experiri: quam uniuerso populo Ro. ciuilis essem dissensionis causa. qui postea, quam ille suum annum in Rep. perbacchatus est: omniaq; quæ commouerat, pace & otio resederunt: hoc ordine reuocante, atque ipsa Repu. manu trahente me, reuerti. qui mihi dies si cum omni reliqua uita conferatur: animo quidem meo superet: cum

uniuersi uos,

uniuersi uos, populusq; Ro. frequens aduentu meo gratulatus est. tanti me fugacem, mercenarium patronum hi estimauerunt. neq; Hercule mirum est: si ego semper iustas omnium amicitias existimaui. non enim uni priuatim ancillatus sum: neque me addixi: sed quantum quisque Reip. studuit, tantum mihi fuit, aut amicus, aut inimicus. ego nihil plus uolui ualere quam pacem. multi priuatorum audacias nutrierũt. ego nihil timui, nisi leges. multi arma sua timeri uoluerunt. ego nunquam uolui quicquam posse nisi pro uobis. multi ex uobis potentia freti, in uos suis uiribus abusi sunt. Itaque non est mirum si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo Reip. amicus fuit. neque me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum: aut Sextij insolentiam repressi: aut Bibuli patientiam culpaui: aut uirtutibus Cæsaris faui. hæ laudes egregij ciuis & unicæ sunt. quæ si tu mihi ut uitia obijcis: temeritas tua reprehendetur: non mea uitia culpabuntur. Plura dicerem: si apud alios mihi esset dicendum P. C. non apud uos: quos ego habui omnium actionum mearum monitores. sed ubi rerum testimonia adsunt: quid opus est uerbis? Nunc ad te ut reuertar, Salluste: patremq; tuum præteream: qui si nunquam in uita sua peccauit: tamen maiorem iniuriam Reip. facere non potuit: quã quod te talem filium genuit. neq; tu si qua in pueritia peccasti, exequar: ne parentem tuum uidear accusare: qui eo tempore summam tui potestatem habuit. sed qualem adolescentiam egeris. hac enim demonstrata facile intelligetur, quam petulanti pueritia, tam impudicus et pro-

tex adoleueris. postea, quam immensæ gulæ, impudi-
cissimi corporis quæstus, sufficere non potuit: & ætas
tua iam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisset,
exoleuerat: cupiditatibus infinitis efferebaris: ut quæ
ipse corpori tuo turpia non duxisses, in alijs experire-
ris. ita non est facile reputare P. C. utrum inhone-
stioribus corporis partibus rem quæsierit, an amise-
rit. domum paternam uiuo patre turpissime uena-
lem habuit. uendidit. & cuiquam dubium potest es-
se, quin mori coegerit eum: quo hic nondum mor-
tuo pro hærede gesserit omnia. neq; pudet eum à me
quærere, quis in P. Crassi domo habitet: cum ipse
respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna
domo. At Hercule lapsus ætatis tyrocinio, postea se
correxit. non ita est. sed abijt in sodalitium sacrile-
gij Nigidiani: bis iudicis ad subsellia attractus, extre
ma fortuna stetit: & ita discessit: ut non hic innocens
esse, sed iudices peierasse existimarentur. Primum ho-
norem in quæstura adeptus, hunc locum, & hunc
ordinem despectum reddidit: cuius aditus sibi quoque
sordidissimo homini patuisset. Itaque timens ne faci-
nora eius clam uos essent: cum omnibus matribus fa
miliarum opprobrio esset: confessus est uobis audienti-
bus adulterium: neque erubuit ora uestra. Vixeris
ut libet Sallusti: egeris, quæ uolueris: satis sit unum
te tuorum scelerum conscium esse: noli nobis lango-
rem & soporem nimium exprobrare. sumus diligen
tes in tuenda pudicitia uxorum nostrarum: sed ita
experrecti non sumus: ut à te cauere possimus. auda-
cia tua uincit studia nostra. Et quod hunc mouere pos

ſit P. C. factum ac dictum turpe? quem non puduit palàm uobis audientibus adulterium confiteri? quod ſi nihil pro me tibi reſpondere uoluiſſem: ſed illud cenſorium elogium Appij Claudij, et L. Piſonis integerrimorum uirorum, quo uſus eſt quiſque eorum: pro lege palàm uniuerſis recitarem: non'ne tibi uiderer æternas inurere maculas: quas reliqua uita tua eluere non poſſit. neque poſt illum delectum Senatus te unquam uidimus: niſi forte in ea te caſtra conieciſti: quo omnis ſentina Reip. confluxerat. At idem Salluſtius, qui in pace ne Senator quidem manſerat: poſteaquam Reſp. armis oppreſſa eſt: & idem uictores, qui exules reduxit: in Senatum poſt quæſturam eſt reductus. quem honorē ita geſſit: ut nihil uenale nó in eo habuerit: cuius aliquis emptor fuerit. ita igitur egit: ut nihil non æquū, ac uerum duxerit, quod ipſi facere collibuiſſet: neque aliter uexauit: ac debuit, ſiquis prædæ loco accepiſſet magiſtratum. Peracta quæſtura, poſteaquam magna pignora eis dederat: cum quibus ſimilitudine uitæ ſe coniunxerat: unus iam ex illo grege uidebatur. eius enim partis exemplar erat Salluſtius. quo tanquam in unam uoraginem, cœtus omniū uitiorum excœſſerat. quicquid impudicorum, Cylonū, parricidarum, ſacrilegorum, debitorum fuit, in urbe, municipijs, colonis, Italia tota, ſicut in fretis, ſubſederant, nominis perditi, ac notiſſimi, nulla in parte caſtris apti, niſi licentia uitiorum, & cupiditate rerum nouarum. At poſteaquam prætor eſt factus: modeſte ſe geſſit & abſtinenter. non'ne ita prouinciam uaſtauit? ut nihil neque paſſi ſint, neque

expectarint grauius socij nostri in bello, quam experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhausit: quantum potuit, aut fide nominum traijci: aut in naues contrudi. tantum inquam P. C. exhausit: quantum uoluit. ne causam diceret, sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur. quod si q̃ppiã eorum falsum est: his palàm refelle. unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris: repente tanquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, uillam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraueris. neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem: cum tu ueteris uillæ dominus sis: cuius paulo ante fuerat Cæsar. modo inquam patrimonio non comeso, sed deuorato, quibus rationibus repente factus es, tam affluens, & tam beatus? nam quis te faceret hæredem? quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit: nisi similis ac par tui. At Hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt. quorum siue tu similis es: siue illi tui: nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. tu Cris. Sallusti, tantidem putas esse, bis Senatorem, & bis, quæstorem fieri: quod bis consularem, & bis triumphalem. Carere debet omni uitio, qui in alterum dicere paratus est. is demum maledicit: qui non potest uerum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & ciuilis belli memoria. quid enim grauius pati potuimus? quam quod te incolumem in hoc ordine uideamus? desine bonos petulan

tissima consectari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine ununquēque moribus tuis æstimare. his moribus amicum tibi facere non potes: uideris uelle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. Sæpe enim uidi grauius offendere animos auditorum eos: qui aliena flagitia aperte dixerunt: quam eos, qui commiserunt. mihi quidem ratio habenda est, nō quid Sallustius merito debeat audire: sed ut ea dicam siqua ego honeste effari possum.

IN L. CATILINAM IN SENATV. ORATIO PRIMA.

Q Vousq; tandem abutere Catilina patientia nostra? quandiu nos etiam furor iste tuus eludet? quẽ ad finem sese effrenata iactabit audacia? nihil ne te nocturnum præsidiũ palatij? nihil urbis uigiliæ? nihil timor populi? nihil concursus bonorum omnium? nihil hic munitissimus habendi Senatus locus? nihil horum ora, uultusq; mouerũt? patere tua consilia non sentis? constrictam iam horum omnium conscientia teneri coniurationem tuam nõ uides? quid proxima, q̃d superiore nocte egeris: ubi fueris: quos conuocaueris: quid consilij cœperis: quem nostrum ignorare arbitraris? O' tempora: O' mores. Senatus hæc intelligit: Cõsul uidet: hic tamen uiuit. uiuit? immo uero etiam in Senatum uenit: fit publici consilij particeps: notat, & designat oculis ad cædem unumquenq; nostrum. nos autem uiri fortes satisfacere Reip. uidemur: si istius furorem, ac tela uitemus. ad mortem te Catilina duci iussu consulis iam pridẽ oportebat: in te conferri pestem istam: quam tu in nos omnes iam diu machinaris. an uero uir amplissimus P. Scipio Pontifex maximus Tyberium Gracchum mediocriter labefactantem statum Reip. priuatus interfecit? Catilinam orbem terræ cæde, atq; incendijs uastare cupientem nos Consules perferemus? nam illa nimis antiqua prætereo: quod Q. Seruilius hala Sp. Me-

lium nouis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quõdã in hac Rep. uirtus: ut uiri fortes acrioribus supplicijs ciuem perniciosum, quàm acerbissimũ hostem coercerent. habemus enim senatus consultum in te Catilina uehemens, & graue. non deest Reip. consilium, neq; authoritas huius ordinis. nos, nos, dico aperte, Consules desumus. Decreuit quondam Senatus: ut L. Opimius Cons. uideret, nequid Resp. detrimenti caperet. nox nulla intercessit. interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones, C. Gracchus clarismo patre natus, auis, maioribus: occisus est cum liberis M. Fuluius Cõsularis. Simili senatus consulto C. Mario & L. Valerio coss. permissa est Respublica. num unum diem postea L. Saturninum Tribunum plebis, et C. Seruilium mors, ac Reip. pœna remorata est? at nos uigesimum iam diem patimur hebescere aciem horum authoritatis. habemus enim huiusmodi Senatus Consultum, ueruntamen inclusum in tabulis, tanquam in uagina reconditum: quo ex Senatus consulto confestim te interfectum esse Catilina conuenit. uiuis: et uiuis non ad deponendam, sed ad confirmãdam audaciam. Cupio P. C. me esse clementem: cupio in tantis Reip. periculis non dissolutum uideri. sed iam me ipsum inertiæ, nequitiæq; condemno. castra sunt in Italia contra Remp. in Hetruriæ faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem castrorũ Imperatorẽ, ducemq; hostiũ intra mœnia, atq; adeo in Senatu uidetis, intestinam aliq̃ quotidie perniciem Reip. molientem. Si te iam Catilina comprehendi, si interfici iussero: credo erit ueren-

dū mihi: ne hoc potius omnes boni serius à me, quàm quisquam crudelius, factum esse dicant. Verum ego hoc, quod iam pridem factum esse oportuit: certa de causa nondum adducor ut faciam. tum deniq; interficiam te: cum iam nemo tam improbus tam perditus, tam tui similis inueniri poterit: qui id non iure factum esse fateatur. Quandiu quisquam erit: qui te defendere audeat: uiues: & uiues ita, ut nunc uiuis, multis meis, & firmis præsidijs oppressus: ne commouere te contra Remp. possis. multorum te etiam oculi & aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur, atq; custodient. Etenim quid est Catilina, quod iam amplius expectes? si neq; nox tenebris obscurare cœtus nefarios: nec priuata domus parietibus continere uocem coniurationis tuæ potest: si illustrantur: si erumpunt omnia. muta iam istam mentem: mihi crede: obliuiscere cædis atq; incendiorū: teneris undiq: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia. quæ etiā mecum licet recognoscas. Meministi ne me ante diem XII Cal. nouemb. dicere in Senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset ante diem VIII Cal. nouembris, C. Manlium audaciæ Satellitem, atq; administrum tuæ. num me fefellit Catilina nonmodo res tanta, tam atrox, tam incredibilis? uerū id, quod multo magis est admirandum, dies? dixi ego idem in Senatu cædem te optimatum contulisse in ante diem V Cal. nouembris: tum cum multi principes ciuitatis roma non tam sui conseruandi, quàm tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. num inficiari potes te illo ipso die meis præsidijs, mea diligentia cir

cunclusum, commouere te contra Remp. non potuisse?
cum tu discessu cæterorum, nostra tamen, qui reman
sissemus: cæde te contentum esse dicebas? quid? cum te
Præneste Cal. ipsis nouembris occupaturum nocturno
impetu esse confideres? sensisti ne illam coloniam meo
iussu, meis præsidijs, custodijs, uigilijs esse munitam?
nihil agis: nihil moliris: nihil cogitas: quod ego non-
modo non audiã: sed etiam uideã: planéq; sentiam. re
cognosce tandem mecum noctem illam superiorem:
iam intelliges multo me uigilare acrius ad salutem,
quàm te ad perniciem reipublicæ. Dico te priori no-
cte uenisse inter falcarios, non agam obscure, in M. Lec
cæ domum: conuenisse eodem complures eiusdem amen
tiæ, scelerisq; socios. num negare audes? quid taces? con
uincam, si negas. uideo enim esse hic in Senatu quos-
dam: qui tecum unà fuerũt. O' dij immortales, ubì
nam gentium sumus? quam Remp. habemus? in qua ur
be uiuimus? hic, hic sunt in nostro numero P. C. in
hoc orbis terræ sanctissimo, grauissimóq; consilio: quì
de nostro omnium interitu, qui de huius urbis atque
adeo orbis terrarum exitio cogitent. hosce ego uideo
consul: & de Rep. sententiam rogo: & quos ferro tru
cidari oportebat: eos nondum uoce uulnero. Fuisti igi
tur apud Leccam ea nocte Catilina: distribuisti partes
Italiæ: statuisti quo quenq; proficisci placeret: delegisti
quos Romæ relinqueres: quos tecum educeres: descri-
psisti urbis partes ad incendia: confirmasti te ipsum iã
esse exiturum: dixisti paululum tibi esse etiam nunc
moræ: quod ego uiuerem: reperti sunt duo Equites ro-
mani: qui te ista cura liberarent: & se illa ipsa nocte

paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos pol
licerentur. hæc ego omnia, uix dum etiam cœtu uestro
dimisso, comperi: domum meam maioribus præsidijs
muniui: atq; firmaui: exclusi eos, quos tu ad me salu-
tatũ mane miseras: cum illi ipsi uenissent: quos ego iá
multis, ac summis uiris ad me id temporis uenturos
esse prædixeram. Quæ cum ita sint Catilina: perge
quo cœpisti: egredere aliquando ex urbe: patẽt portæ:
proficiscere. nimium diu te imperatorem tua illa Mal
liana castra desiderant: educ tecum omnes tuos. si mi
nus: quamplurimos. purga urbem. magno me metu lĩ
berabis: dummodo inter me atq; te murus intersit. no
biscum uersari iam diutius non potes. non feram: non
patiar: non sinam. Magna dijs immortalibus ha=
benda est gratia: atq; huic ipsi Ioui Statori antiquissi
mo custodi huius urbis: quod hanc tam tetrã, tam hor
ribilem, tamq; infestã Reip. pestem totiens iã effugi-
mus. non est sæpius in uno homine summa salus pi-
clitanda reipublicæ. quandiu mihi consuli designato
Catilina insidiatus es: non publico me præsidio, sed pri
uata diligentia defendi. cum proximis comitijs consu
laribus me consulem in cãpo, & competitores tuos in=
terficere uoluisti: cópressi tuos nefarios conatus amico-
rum præsidio, & copijs, nullo tumultu publice concita
to. deniq; quotienscunq; me petisti: per me tibi obstiti:
quanq̃ uidebam, perniciem meam cum magna calami
tate Reip. esse coniunctam. nunc iam aperte Remp.
uniuersam petis: templa deorum immortalium, tecta
urbis, uitam omnium ciuium, Italiam deniq; totam,
ad exitium, & uastitatem uocas. quare, quoniam id

quod primum, atq; huius Imperij, disciplinæq; maio-
rum proprium est: facere non audeo: faciam id, quod
est ad seueritatem lenius: ad communem salutem uti
lius. nã si te interfici iussero: residebit in Rep. reliqua
coniuratorum manus. sin tu (quod te iam dudum hor-
tor) exieris: exhaurietur ex urbe tuorum comitum ma
gna, & perniciosa sentina reipublicæ. quid est Cati-
lina? num dubitas id me imperante facere: quod iam
tua sponte faciebas? exire ex urbe Consul hostem iu-
bet: interrogas me, num in exilium? non iubeo: sed si
me consulis, suadeo. quid est enim Catilina? quod te iã
in hac urbe delectare possit? in qua nemo est extra
istam coniurationem perditorum hominum, qui te nõ
metuat: nemo, qui non oderit. quæ nota domesticæ tur
pitudinis non inusta uitæ tuæ est? quod priuatarum
rerum dedecus non hæret infamiæ? quæ libido ab o-
culis, quod facinus à manibus unquam tuis, quod fla
gitium à toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quẽ
corruptelarum illecebris irretisses: non ad audaciam
ferrum, ad libidinem facem prætulisti? quid uero nu
per? cum morte superioris uxoris nouis nuptijs do-
mum uacuam fecisses: non'ne etiam alio incredibili
scelere hoc scelus cumulasti? quod ego prætermitto: &
facile patior sileri: ne in hac ciuitate tanti facinoris im
manitas aut extitisse: aut non uindicata esse uideatur.
prætermitto ruinas fortunarum tuarum: quas o-
mnes impendere tibi proximis idibus senties. ad il
la uenio: quæ nõ ad priuatam ignominiã uitiorum
tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem, ac
turpitudinem, sed ad summam reipublicæ, atque ad

omnium nostrum uitam, salutemq; pertinent. potest ne tibi huius uitæ hæc lux Catilina, aut huius cœli spiritus esse iucundus? cum scias esse horum neminem: qui nesciat te pridie Cal. Ian. Lepido, & Tullo consß. stetisse in comitio cum telo? manum, consulum, et principum ciuitatis interficiendorum causa parauisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, sed fortunam Reip. obstitisse? Ac iam illa omitto: neq; enim sunt aut obscura: aut non multa post commissa. quotiens tu me designatum, quotiens me Consulem interficere uoluisti? quot ego tuas petitiones ita coniectas, ut uitari posse non uiderentur, parua quadam declinatione, &, ut aiunt, corpore effugi? nihil agis: nihil assequeris: nihil moliris: quod mihi latere ualeat in tempore. neq; tamen conari, ac uelle desistis. Quotiens iam, quotiens iam tibi extorta est sica ista de manibus? quotiens uero excidit casu aliquo? & elapsa est? tamen ea carere diutius non potes. quæ quidem quibus abs te initiata sacris, ac deuota sit, nescio: quod eam necesse putas in consulis corpore defigere. Nunc uero quæ tua est ista uita. sic enim iam tecum loquar nõ ut odio permotus esse uidear: quo debeo: sed ut misericordia, quæ tibi nulla debetur. uenisti paulo ante in Senatum. quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis, ac necessarijs salutauit? si hoc post hominum memoriam contigit nemini: uocis expectas contumeliam: cum sis grauissimo iudicio taciturnitatis oppressus? quid? quod aduentu tuo ista subsellia uacua facta sunt? quid? quod omnes Consulares, qui tibi persæpe ad cædem constituti fuerunt: simulatq; assedisti,

partem istam subselliorum nudam atq; inanem reliquerunt? quo tandem animo tibi ferendum putas? serui me hercle mei si me isto pacto metuerent: ut te metuunt omnes ciues tui: domum meam relinquendam putarem. tu tibi urbem non arbitraris? & si me meis ciuibus iniuria suspectum tã grauiter, atq; infensum uiderem: carere me aspectu ciuium, quàm infestis omnium oculis conspici mallem. tu cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum, & iam tibi diu debitum: dubitas, quorum mentes sensusq; uulneras: eorum aspectum præsentiamq; uitare? si te parentes timerent, atq; odissent tui: neque eos ulla ratione placare posses: ut opinor, ab eorum oculis aliquò concederes. nunc te patria, quæ communis est omnium nostrum parens, odit: ac metuit: & iam diu te nihil iudicat, nisi de parricidio suo cogitare: huius tu neq; authoritatem uerebere? neq; iudicium sequere? neque uim pertimesces? Quæ tecum Catilina sic agit: & quodammodo tacita loquitur. Nullum iam tot annos facinus extitit nisi per te: nullum flagitium sine te: tibi uni multorum ciuium neces, tibi uexatio, direptioq; sociorum impunita fuit, ac libera: tu non solum ad negligendas leges, et quæstiones, uerũ etiã ad deuincendas, perfringendasq; ualuisti. superiora illa, quanquam ferenda non fuerunt: tamen ut potui, tuli. nunc uero me totam esse in metu propter unum te: quicquid increpuerit, Catilinam timeri: nullum uideri contra me consilium iniri posse: quod à tuo scelere abhorreat: non est ferendum. Quamobrem discede: atque hunc mihi timorem eripe: si uerus: ne oppri-

*mar. ſin falſus: ut tandem aliquando timere deſinam.
Hæc ſi tecum ut dixi patria loquatur: non'ne impe-
trare debeat? etiam ſi uim adhibere non poſſit? q̃d?
quod tu te ipſe in cuſtodiam dediſti? quid? quod uitan-
dæ ſuſpicionis cauſa, apud M. Lepidum te habitare
uelle dixiſti? à quo non receptus, etiam ad me uenire
auſus es: atq; domi meæ te aſſeruari rogaſti? cum à me
quoq; id reſponſum tuliſſes: me nullo modo poſſe iiſdẽ
parietibus tuto eſſe tecum: qui magno in periculo eſſẽ:
quod iiſdem mœnibus contineremur: ad Q. Metel-
lum prætorem ueniſti. à quo repudiatus ad ſodalem
tuum, uirum optimum, M. Marcellum demigraſti:
quem tu uidelicet & ad cuſtodiendum te diligentiſ-
ſimum, & ad ſuſpicandum ſagaciſſimum, & ad
uindicandum fortiſſimum fore putaſti. ſed quàm lon
ge uidetur à carcere, atque à uinculis abeſſe debere:
qui ſeipſum iam dignum cuſtodia iudicauerit? Quæ
cum ita ſint Catilina: dubitas, ſi emori æquo ani-
mo non potes: abire in aliquas terras? & uitam
iſtam multis ſupplicijs iuſtis debitiſq; ereptam, fu-
gæ, ſolitudiniq; mandare? Refer inquis ad Senatum:
id enim poſtulas: etſi hic ordo ſibi placere decreuerit,
te ire in exilium: obtemperaturum te eſſe dicis. non
referam id, quod abhorret à meis moribus: ſed tamẽ
faciam, ut intelligas q̃d hi de te ſentiant. Egredere ex
urbe Catilina: libera Remp. metu: in exilium, ſi
hanc uocem expectas, proficiſcere. quid eſt Catilina?
ecquid attendis, ecquid animaduertis horum ſilen-
tium? patiuntur: tacent. quid expectas authoritatem
loquentium: quorum uoluntatem tacitorum perſpicis?*

At ſi hoc idem huic adoleſcenti optimo, P. Sextio, ſi for
tiſſimo uiro, M. Marcello dixiſſem: iam mihi Conſuli
hoc ipſo in templo iure optimo Senatus uim & ma-
nus intuliſſet. de te autem Catilina cum quieſcunt:
probant: cum patiuntur: decernunt: cum tacent: cla-
mant. neq; hi ſolum, quorum tibi authoritas eſt uide=
licet cara, uita uiliſſima: ſed etiam illi Equites Ro. ho
neſtiſſimi atq; optimi uiri, cæteriq; fortiſſimi ciues: qui
circunſtant Senatum: quorum tu & frequentiam uide
re, & ſtudia perſpicere, et uoces paulo ante exaudi-
re potuiſti. quorum ego uix abs te iam diu manus ac
tela contineo. eoſdem facile adducam: ut te hæc, quæ
iam pridem uaſtare ſtudes, relinquentem, uſq; ad por
tas proſequantur. quanquam quid loquor? te ut ulla
res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fu
gam meditere? tu ullum ut exilium cogites? utinam
tibi iſtam mentem dij immortales donarent. tametſi
uideo: ſi mea uoce ire in exilium animum induxeris:
quanta tempeſtas inuidiæ nobis, ſi minus in præſens
tempus recenti memoria ſcelerũ tuorum, at in poſte-
ritatem impendeat. ſed eſt mihi tanti: dummodo
iſta tua priuata ſit calamitas: & à Reip. periculis ſe-
iungatur. ſed tu ut uitijs tuis commoueare: ut legum pœ
nas pertimeſcas: ut tẽporibus Reip. concedas: nõ eſt po-
ſtulandum. neq; enim Catilina is es: ut te aut pudor
à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore
reuocarit. Quamobrem, ut ſæpe iam dixi, profici-
ſcere: ac ſi mihi inimico, ut prædicas, tuo cõflare uis in=
uidiã: recta perge in exilium. uix feram ſermones ho
minũ: ſi id feceris: uix molem iſtius inuidiæ, ſi in exi=

lium ieris iussu consulis: sustinebo. sin autem seruire meæ laudi, & gloriæ mauis: egredere cum importuna sceleratorum manu: confer te ad Manlium: concita perditos ciues: secerne te à bonis: infer patriæ bellum: exulta impio latrocinio: ut à me non eiectus ad alienos, sed inuitatus ad tuos isse uidearis. quanquam quid ego te inuitem? à quo iam sciam esse præmissos: qui te ad forum Aurelium præstolarentur armati: sciam pactam, et constitutam cum Manlio diem: à quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido, et funestam futuram: cui domi tuæ sacrarium scelerum constitutum fuit: sciam esse præmissam. tu ut illa diutius carere possis? quam uenerari ad cædem proficiscens solebas: à cuius altaribus sæpe istam dextram impiam ad necem ciuium transtulisti. Ibis tandem aliquando, quo te iam pridem tua ista cupiditas effrenata, ac furiosa rapiebat. neq; enim tibi hæc res affert dolorem: sed quandam incredibilem uoluptatem. ad hanc te amentiam natura peperit: uoluntas exercuit: fortuna seruauit. nunquam tu nonmodo ocium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium concupisti. nactus es ex perditis, atq; ab omni nonmodo fortuna, uerum etiam spe derelictis conflatam improborum manum. hic tu quã lætitia perfruere? quibus gaudijs exultabis? quanta in uoluptate bacchabere? cum in tanto numero tuorum neq; audies uirum bonum quenquam: neq; uidebis. Ad huius uitæ studium meditati illi sunt, qui feruntur, labores tui: iacere humi nonmodo ad obsidendum stuprum, uerum etiam ad facinus obeundum: uigilare non solum ad

insidiandum

insidiandum somno maritorum, uerum etiam bonis ocisorum. habes ubi ostentes tuam illam praeclaram patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium: quibus te breui tempore confectum esse senties. tantum profeci tum, cum te à Consulatu reppuli: ut exul potius tentare, quàm Consul uexare Remp. posses: atq; ut id, quod esset à te scelerate susceptum: latrocinium potius, quàm bellum nominaretur. Nunc ut à me P. C. quandam propè iustam patriae querimoniā detester: ac deprecer: percipite quaeso diligenter quae dicam: & ea penitus animis uestris mentibusq; mandate. Etenim si mecum patria, quae mihi uita mea multo est carior: si cuncta Italia, si omnis Resp. loquatur: M. Tulli quid agis? tu ne eum, quem esse hostem cō peristi: quem ducem belli futurum uides: quem expectari Imperatorem in castris hostium sentis: authorē sceleris, principem coniurationis, euocatorē seruorum, et ciuium perditorum, exire patieris? ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbē esse uideatur? non ne hunc in uincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? quid tandē impedit te? mos ne maiorum? at persaepe, etiam priuati in hac Rep. perniciosos ciues morte mulctarunt. an leges, quae de ciuium romanorum supplicio rogatae sunt? at nunquam in hac urbe hi, qui à Rep. defecerunt, ciuiū iura tenuerunt. an inuidiam posteritatis times? praeclaram uero populo Ro. refers gratiam: qui te hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum, tam mature ad summum imperiū per omnes honorū gradus extulit: si propter inuidiam, aut alicuius periculi

metum, salutem ciuium tuorum negligis. sed si quis est inuidiæ metus: non est uehementius seueritatis, ac fortitudinis inuidia, quàm inertiæ, ac nequitiæ pertimescenda. an, cum bello uastabitur Italia: uexabuntur urbes: tecta ardebunt: tum te non existimas inuidiæ incendio conflagraturum? His ego sanctissimis Reip. uocibus, & eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego si hoc optimum factu iudicarem P. C. Catilinam morte mulctari: unius usuram horæ gladiatori isti ad uiuendum non dedissem. & enim si summi uiri, & clarissimi ciues, Saturnini, & Gracchorum, & Flacci, & superiorum complurium sanguine nonmodo se non contaminarunt: sed etiam honestarunt: certe uerendum mihi non erit: ne quid hoc parricida ciuium interfecto, inuidiæ mihi in posteritatem redundaret. quod si ea mihi maxime impenderet: tamen hoc animo semper fui: ut inuidiam uirtute partam, gloriam, non inuidam putarem. Quanquam nonnulli sunt in hoc ordine: qui aut ea, quæ imminent, non uideant: aut ea quæ uideant, dissimulent: qui spem Catilinæ mollibus sententijs aluerunt: coniurationemq; nascentem non credendo corroborauerunt. quorum authoritatem secuti multi non solum improbi, uerum etiam imperiti, si in hunc animaduertissem: crudeliter, non egregie factum esse dicerent. nunc intelligo, si iste quo intendit, in Malliana castra peruenerit: neminem tam stultum fore: qui non uideat coniurationem factam esse: neminem tam improbum: qui non fateatur. hoc autem uno interfecto, intelligo hanc Reip. pestem pauli-

sper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. quod si se eiecerit: secumq; suos eduxerit: & eodem cæteros undique collectos naufragos aggregauerit: extinguetur, atque delebitur, nonmodo hæc tam adulta Reip. pestis, uerum etiam stirps, ac semen malorum omnium. etenim iam diu P. C. in his periculis coniurationis, & insidijs uersamur. sed nescio quo pacto omnium scelerum, ac ueteris furoris, & audaciæ maturitas in nostri consulatus tempus erupit. quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur: uidebimur fortasse ad breue quoddam tempus cura, & metu esse releuati: periculum autem residebit: & erit inclusum penitus in uenis, atque in uisceribus reipublicæ. ut sæpe homines ægri, morbo graui, cum æstu, febriq; iactantur: si aquam gelidam biberint: primo releuari uidentur: deinde multo grauius uehementiusq; afflictantur. sic hic morbus, qui est in republica: releuatus istius pœna, uehementius uiuis reliquis ingrauescet. Quare secedant improbi: secernant se à bonis: unũ in locũ congregentur: muro deniq;, id qđ sæpe iã dixi, secernãtur à nobis: desinant insidiari domi suæ Cõsuli: circunstare tribunal prætoris urbani: obsidere cũ gladijs curiã: malleolos ad incendendam urbem, faces q; comparare: sit deniq; inscriptum in frõte uniuscuiusq;, qd de Rep. sentiat. Polliceor hoc uobis P. C. tantã in nobis coss. fore diligentiã: tantã in uobis authoritatẽ: tantã in Eqtibus Ro. uirtutẽ: tantã in omnibus bonis cõsensionẽ: ut Catilinæ profectione oĩa patefacta, illustrata, oppressa, uindicata esse uideatis. hisce ominibus Catilina cũ sũma Reip. salute, et cũ tua peste, ac pnicie,

tumq; eorum exitio, qui se tecum omni scelere, parricidioq; iunxerunt: proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu Iuppiter, hisdē, quibus hæc urbs, auspicijs à Romulo constitutus, quem Statorem huius urbis, atq; imperij uere nominamus: hunc, & huius socios à tuis aris cæterisq; templis, à tectis urbis, ac mœnibus, à uita, fortunisq; ciuium omnium arcebis: & homines inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se ac nefaria societate coniunctos, æternis supplicijs uiuos, mortuosq; mactabis.

IN L. CATILINAM, AD QVIRITES. ORATIO II.

T Andem aliquando Quirites L. Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientem, uobis, atq; huic urbi ferro, flammáq; minitantem, ex urbe uel eiecimus: uel emisimus: uel ipsum egredientem urbe prosecuti sumus. abijt: excessit: euasit: erupit: nulla iã pnicies à mõstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atq; hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine controuersia uicimus. non enim iam inter latera nostra sica illa uersabitur: nõ in cãpo, non in foro, non in curia, non deniq; inter domesticos parietes pertimescemus. loco ille motus est: cum ẽ ex urbe depulsus: palàm iam cum hoste nullo impediente bellum iustum geremus. sine dubio perdidimus hominem. magnifice uicimus: cum illũ ex occultis insidijs in apertum latrocinium coniecimus. quod uero non cruentum mucronẽ, ut uoluit, extulit: quod uiuis nobis egressus est: quod ei ferrũ de manibus extorsimus: quod incolumes ciues, quod stantem urbẽ reliquit: quanto tandem illum mœrore afflictum esse, et profligatum putatis? iacet ille nunc prostratus Quirites: et se perculsum, atq; abiectum esse sentit: et retorquet oculos profecto sæpe ad hanc urbem: quam ex suis faucibus ereptam esse luget. Quæ quidem mihi lætari uidetur, quod tantam pestem euomuerit: forasq;

proiecerit. At si quis est talis: quales esse omnes oporte
bat: qui in hoc ipso, in quo exultat, & triumphat ora
tio mea, me uehementer accuset: quod tam capitalem ho
stem non comprehenderim potius: quàm emiserim:
non est ista mea culpa: sed temporum. interemptum
esse L. Catilinam, & grauissimo supplicio affectum
iam pridem oportebat. id à me & mos maiorum, &
huius īperij seueritas, & Resp. postulabat. sed quàm
multos fuisse putatis? qui quæ ego deferrem, non cre-
derent? quàm multos? qui propter stultitiam non puta
rent? quàm multos? qui etiam defenderent? quàm mul
tos? qui propter improbitatem fauerent? ac si sublato il
lo, depelli à uobis omne periculum iudicarem: iā pri
dem ego Catilinam nonmodo inuidiæ meæ, uerum
etiam uitæ periculo sustulissem. sed cum uiderem ne
uobis quidem omnibus re etiam probata, si illum, ut
erat meritus, morte mulctassem: fore, ut eius socios in-
uidia oppressus persequi non possem: rem huc deduxi:
ut tum palàm pugnare possetis, cum hostem aperte
uideretis. Quem quidem ego hostem Quir. quàm ue
hementer foris esse timendum putem: licet hinc intel-
ligatis: quod illud etiam moleste fero, quod ex urbe
parum comitatus exierit. utinam ille omnes secum su
as copias eduxisset. Tōgillum mihi eduxit: quem ama
re in prætexta calumnia cœperat: Publicium, & Mi
nacium: quorum æs alienum contractum in popinam
nullum Reip. motum afferre poterat. reliquit quos ui
ros? quanto alieno ære, quàm ualentes, quàm nobi-
les, uos uidetis. Itaq; ego illum exercitum ex Gallica-
nis legionibus, & cum hoc delectu, quem in agro Pi-

ceno & Gallico Q. Metellus habuit, ex his copijs,
quæ à nobis quotidie comparantur, magnopere con
temno, collectum ex senibus desperatis, agresti luxu=
ria, ex rusticis mendiculis, ex decoctoribus, ex ijs, qui
uadimonia deserere, q̃ illum exercitum maluerunt.
quibus ego nonmodo si aciem exercitus nostri, uerum
etiam si edictum Prætoris ostendero: concident. Hos,
quos uideo uolitare in foro: quos stare ad Curiã: quos
etiã in Senatum uenire: qui nitent unguentis: qui ful=
gent purpura: mallẽ secum suos milites eduxisset. qui
si hic permanent: mementote non tã exercitũ illũ esse
nobis, quàm hos, qui exercitum deseruerunt, pertime-
scendos. atq; etiam hoc magis sunt timendi: quod quid
cogitent, me scire sentiunt: neq; tñ permouentur. uideo
cui Apulia sit attributa: q̃ habeat Hetruriam: q̃ agrũ
Picenum: qui Gallicum: qui sibi has urbanas insidias
cædis, atq; incendiorum depoposcerit: omnia superio-
ris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt. patefeci
in Senatu externa die: Catilina ipse pertimuit: profu
git: hi quid expectant? ne illi uehementer errant: si il=
lam meã pristinam lenitatem perpetuam sperant fu-
turam. quod expectaui iam sum assecutus: ut uos o-
mnes factam esse aperte coniurationem cõtra Remp.
uideretis. nisi uero si quis est qui Catilinæ similes cũ
Catilina sentire non putet. Non est iam lenitati locus:
seueritatem res ipsa flagitat. unum etiam nunc conce=
dam: exeant: proficiscantur: ne patiantur desiderio sui
Catilinam miserum tabescere. demonstrabo iter. au-
relia profectus est. si accelerare uolent: ad uesperã con
sequentur. O' fortunatam Remp: siquidem hanc sen-

tinam huius urbis eiecerit. uno me hercle Catilina exhausto, releuata mihi, & recreta Resp. uidetur. quid enim mali, aut sceleris fingi, aut excogitari potest: quod non ille conceperit? quis tota Italia ueneficus? quis gladiator? quis latro? quis sicarius? quis parricida? quis testamentorum subiector? quis circunscriptor? quis ganeo? quis nepos? quis adulter? quæ mulier infamis? quis corruptor iuuentutis? quis corruptus? quis perditus inueniri potest? qui se cum Catilina nō familiarissime uixisse fateatur? quæ cædes ꝑ hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Iam uero quæ tanta in ullo unquam homine iuuentutis illecebra fuit? quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime: aliorum amori flagitiosissime seruiebat: alijs fructum libidinum, alijs mortem parentum nonmodo impellendo, uerum etiam adiuuando pollicebatur. Nunc uero q̃ subito non solum ex urbe, uerum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? nemo nonmodo Romæ, sed ne ullo in angulo totius Italiæ oppressus ære alieno fuit: quem non ad hoc incredibile sceleris fœdus asciuerit. Atq; ut eius diuersa studia in dissimili ratione perspicere possitis: nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior: q se non intimū Catilinæ esse fateatur: nemo in scœna leuior, et neqor: q se non eiusdem propè sodalem fuisse commemoret. atq; idem tamen stuprorum, & scelerum exercitatione assuefactus frigore, & fame, & siti, ac uigilijs perferendis, fortis ab ijs istis suis socijs prædicabatur: cum industriæ subsidia, atque instrumenta uirtutis, in libidi-

ne, audaciaq; consumeret. Hunc uero si sui fuerint comites secuti: si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges: O' nos beatos: O' Remp. fortunatam: O' præclaram laudem Consulatus mei. iam enim non sunt mediocres hominum libidnes: nō humanæ ac tolerandæ, audaciæ: nihil cogitant, nisi cædes, nisi incēdia, nisi rapinas: patrimonia sua profuderunt: fortunas suas obligurierunt: res eos iam pridem, fides deficere nuper cœpit. eadem tamen illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. quod si in uino & alea commessationes solum & scorta quærerent: essent illi quidem desperandi: sed tamen essent ferendi. hoc uero quis ferre possit? inertes homines fortissimis insidiari? stultissimos prudentissimis? ebriosos sobrijs? dormientes uigilantibus? qui mihi accubantes in conuiuijs, complexi mulieres impudicas, uino languidi, confecti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis cædem bonorum, atq; urbis incendia. quibus ego confido impendere fatum aliquod: & pœnam iā diu improbitati, nequitiæ, sceleri, libidini debitam aut instare iam planè: aut certe iam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest: sustulerit: nō breue nescio quod tempus, sed multa sæcula propagarit reipublicæ. nulla est enim natio, quam pertimescamus: nullus Rex, qui bellum populo ro. facere possit. omnia sunt externa, unius uirtute terra, mariq; pacata: domesticum bellum manet: intus insidiæ sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis: cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum

est. huic ego me bello ducem profiteor Quirites: susci-
pio inimicitias hominum perditorum: quæ sanari po-
terunt, quacunq; ratione sanabo: quæ resecanda erũt,
non patiar ad perniciem ciuitatis manare. Proinde aut
exeant: aut quiescant: aut si & in urbe, & in eadem
mente permanent: quæ merentur, expectent. Ac etiam
sunt Quirites, qui dicant à me in exilium eiectum
esse Catilinam. quod ego si uerbo assequi possem: ipsos
istos eijcerem: qui hæc loquuntur. homo enim uidelicet
timidus, & permodestus uocem Consulis ferre non po
tuit: simulatq; ire in exilium iussus est: paruit. Quod
hesterno die cum domi meæ penè ĩterfectus essem: Se=
natum in ædem Iouis Statoris uocaui: rem omnem ad
patres conscriptos retuli. quo cum Catilina uenisset: qs
eum Senator appellauit? quis salutauit? quis deniq; ita
aspexit: ut perditum ciuem, ac non potius importunis=
simum hostem? quin etiam principes eius ordinis par
tem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudã
atq; inanem reliquerunt. hic ego uehemens ille Consul,
qui uerbo ciues in exilium eijcio: quæsiui à Catilina
an nocturno conuẽtu apud M. Leccam fuisset, nec'ne?
cum ille homo audacissimus conscientia conuictus pri
mo reticuisset: patefeci cætera: quid ea nocte egisset: ubi
fuisset: qd in proxima constituisset: quemadmodum es
set ei ratio totius belli descripta, docui. Cum hæsita=
ret: cum teneretur: quæsiui qd dubitaret proficisci eò:
quo iam pridem pararat: cum arma, cum secures, cũ
fasces, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilã il-
lam argenteam, cui etiam sacrarium scelerum domi
suæ fecerat: scirem esse præmissam. in exilium eijcie-

bam? quem iam ingressum esse in bellum uidebam? etenim credo Manlius iste centurio, qui in agro Fesulano castra posuit: bellum Populo Ro. suo nomine indixit: & illa castra nunc non Catilinam ducem expectant: & ille eiectus in exilium, se Massiliam, ut aiunt, non in haec castra conferet. O' conditionem miseram nonmodo administrandae, uerum etiam conseruandae reipublicae. nunc si L. Catilina consilijs, laboribus, periculis meis circunclusus, ac debilitatus subito pertimuerit: sententiam mutauerit: deseruerit suos: consilium belli faciundi abiecerit: ex hoc cursu sceleris, & belli iter ad fugam, atque exilium conuerterit: non ille a' me spoliatus armis audaciae, non obstupefactus, ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuq; depulsus, sed indemnatus innocens in exilium eiectus a' Consule, ui, & minis esse dicetur: & erunt, qui illum, si hoc fecerit: non improbum, sed timidum, me non diligentissimum Consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari uelint. Est mihi tanti o' Quir. huius inuidiae falsae atque iniquae tempestatem subire: dummodo a' uobis huius horribilis belli, ac nefarij periculum depellatur. dicatur sane' eiectus esse a' me: dummodo eat in exilium. sed, mihi credite: non est iturus. nũquam ego a' dijs immortalibus optabo Quirites inuidiae meae leuandae causa: ut L. Catilinã ducere exercitum hostium, atq; in armis uolitare audiatis. sed triduo tamen audietis. multoq; magis illud timeo: ne mihi sit inuidiosum aliquando: quod illũ emiserim potius, quàm quod eiecerim. sed cũ sint ho

mines, qui illum cum profectus sit, eiectum esse dicant: ij dem, si interfectus esset: quid dicerent? Quanquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant: non tam hoc queruntur: quàm uerentur. nemo est istorum tam misericors: qui illum non ad Manlium, quàm ad Massilienses ire malit. ille autem, si me hercules hoc, quod agit, nunquam ante cogitasset: tamen latrocinantem se interfici mallet: quàm exulem uiuere. nunc uero, cũ ei nihil adhuc præter ipsius uoluntatem cogitationemq; acciderit: nisi quod uiuis nobis Roma profectus est: optemus potius, ut eat in exilium, quàm queramur. Sed cur tam diu de uno hoste loquimur? et de eo hoste, qui iã fatetur se esse hostem? & quia quod semper uolui: murus interest: non timeo. de his, qui dissimulant: qui Romæ remanent: qui nobiscum sunt: nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri posset: non tam ulcisci studeo: quàm sanare: & ipsos placare reipublicæ. neq; id quare fieri non possit, si me audire uoluerint, intelligo. Exponam enim uobis Quir. ex quibus generibus hominum istæ copiæ comparentur. deinde singulis medicinam consilij, atq; orationis meæ, si quam potero, afferam. Primum genus est eorum: qui magno ære alieno, maiores etiam possessiones habent: quarum amore adducti dissolui nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima. sunt enim locupletes. uoluntas uero & causa impudẽtissima. tu agris, tu ædificijs, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus, & copiosus sis? & dubites aliquid de possessione detrahere? ad fidem acquirere? quid enim expectas? bellum? quid? ergo in uastatio-

ne omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas nouas? errant qui istas à Catilina expectant. meo beneficio tabulæ nouæ proferentur: uerum auctionariæ. neq; enim isti qui possessiones habent, alia ratione ulla salui esse possunt. quod si maturius facere uoluissent: neque (id quod stultissimum est) certare cum usuris fructibus prædiorum: et locupletioribus his, & melioribus ciuibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos: quod aut deduci de sententia possunt: aut, si permanebunt: magis mihi uidentur uota facturi contra rempublicam: quàm arma laturi. Alterum genus est eorum: qui quanquam premuntur ære alieno: dominationem tamen expectant: rerum potiri uolunt: honores, quos quieta Rep. desperant: perturbata se consequi posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum uidetur: unum scilicet et idem, quod cæteris omnibus: ut desperent se id quod conantur consequi posse. primum omnium me ipsum uigilare: adesse: prouidere reipublicæ: deinde magnos animos esse in bonis uiris: magnam concordiam: maximam multitudinem præterea: magnas copias militum: deos deniq; immortales huic inuicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ urbi contra tantam uim sceleris præsentis auxilium esse laturos. Quod si iam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti: num illi in cinere urbis, et sanguine ciuium, quæ mente conscelerata, ac nefaria concupiuerunt: consules se, aut dictatores, aut etiam reges sperant futuros? non uident se cupere id, quod si adepti fuerint: fugitiuo alicui aut gladiatori concedi sit necesse? Tertium genus est

ætate iam confectum, exercitatione robustum: quo ex genere iste est Mallius: cui nunc Catilina successit. hi sunt homines ex his colonijs, quas Fesulis Sylla constituit: quas ego uniuersas ciuium esse optimorum, & fortissimorum uirorum sentio. sed tamen hi sunt coloni: qui se insperatis ac repentinis pecunijs sumptuosius insolentiusq; iactarunt. hi dum ædificant tanquam beati: dũ prædijs, lecticis, familijs magnis, conuiuijs apparatis, delectantur: in tantum æs alienum inciderunt: ut, si salui esse uelint: Sylla sit his ab inferis excitandus. qui etiam nonnullos agrestes homines tenues atq; egentes in eandem illam spem rapinarum ueterum impulerunt. quos ego utrosq; Quir. in eodẽ genere prædatorũ, direptorũq; pono. sed eos hoc moneo: desinant furere: & proscriptiones & dictaturas cogitare. tantus enim illorum temporum dolor inustus est ciuitati: ut iam ista nonmodo homines, sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse uideantur.

Quartum genus est sanè uariũ, & mixtum, & turbulentum: qui iam pridem premuntur: qui nunquam emergent: qui partim inertia, partim malegerendo negocio, partim etiam sumptibus in uetere ære alieno uacillant: qui uadimonijs, iudicijs, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti et ex urbe, et ex agris, se in illa castra conferre dicuntur. hosce ego non tam milites acres, quàm inficiatores lentos esse arbitror: qui homines primum si stare non possunt: corruant: sed ita, ut nonmodo ciuitas, sed ne uicini quidem proximi sentiant. nam illud non intelligo: quamobrem, si uiuere honeste non possunt: perire turpiter uelint. aut cur

minore dolore perituros se cum multis, quàm si soli pereant, arbitrentur. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, deniq; omnium facinorosorum: quos ego à Catilina non reuoco: nam neq; ab eo diuelli possunt: & pereant sanè in latrocinio: quoniã sunt ita multi: ut eos carcer capere non possit. Postremum autem genus est non solum numero, uerum etiã genere ipso, atq; uita, quod proprium est Catilinæ, de eius delectu, immo uero de complexu eius, ac sinu: quos pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos, uidetis, manicatis, & talaribus tunicis, uelis amictos, non togis: quorum omnis industria uitæ, & uigilandi labor in antelucanis cœnis expromitur. in his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri, impudiciq; uersantur. hi pueri tam lepidi, ac delicati, non solum amare, & amari, neq; cantare, & psallere, sed etiam sicas uibrare, & spargere uenena didicerunt. qui ni exeunt: ni pereunt: etiam si Catilina perierit: scitote hoc in Rep. seminarium Catilinarium futurum. ueruntamen quid sibi isti miseri uolunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodũ autem illis carere poterunt? his præsertim iam noctibus? quo autem pacto illi Appenninum, atq; illas pruinas, ac niues perferẽt? nisi idcirco se facilius hyemem toleraturos putant: quod in conuiuijs nudi saltare didicerunt. O bellum magnopere pertimescendum: cum hanc sit habiturus Catilina scortatorum cohortem Prætoriam. Instruite nunc Quir. contra has tam præclaras Catilinæ copias uestra præsidia, uestrosq; exercitus. et primũ gla

diatori illi confecto, et saucio, Consules, Imperatoresq; uestros opponite. deinde contra illam naufragorum eiectam, ac debilitatam manum florem totius Italiæ, ac robur educate. iam uero urbes coloniarum, ac municipiorum respõdebunt Catilinæ tumulis siluestribus. neque uero cæteras copias, ornamenta, præsidia, uestra, cum illius latronis inopia, atq; egestate debeo cõferre. sed si omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamur: eget ille: Senatu, Equitibus romanis, populo, urbe, ærario, uectigalibus, cuncta Italia, prouincijs omnibus, exteris nationibus, si his rebus omissis, causas ipsas, quæ inter se confligunt: contendere uelimus: ex eo ipso, quàm ualde ipsi iaceant, intelligere possumus. ex hac enim parte pudor pugnat: illinc petulantia: hinc pudicitia: illinc stuprũ: hinc fides: illinc fraudatio: hinc pietas: illinc scelus: hic constantia illinc furor: hinc honestas: illinc turpitudo: hinc continentia: illinc libido. deniq; æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, uirtutes omnes, certant cum iniquitate, cũ luxuria, cum ignauia, cum temeritate, cum uicijs omnibus. postremo copiæ cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerũ desperatione cõfligit. In huiusmodi certamine, ac prælio non'ne, etiam si hominum studia deficiant: dij ipsi immortales cogant ab his præclarissimis uirtutibus tot, & tanta uitia superari? Quæ cum ita sint Quirites: uos, quemadmodum iam antea dixi: uestra tecta custodijs, uigilijsq; defendite. mihi ut urbi sine uestro metu, ac sine ullo tumultu, satis esset præsidij consultum, atq; prouisum est. coloni omnes,

boni omnes, municipesq; uestri certiores à me facti de hac nocturna excursione Catilinæ, facile urbes suas, finesq; defendent. gladiatores, quam sibi ille maximam manum, et certissimam fore putauit: quanquam meliore animo sunt, quàm pars patriciorum: potestate tamen in uestra continebuntur. Q. Metellus, quem ego hoc prospiciens, in agrum gallicanum Picenumq; præmisi: aut opprimet hominem: aut omnes eius motus, conatusq; prohibebit. reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis, iam ad Senatum referemus: quem uocari uidetis. nunc illos qui in urbe remanserunt: atque adeo contra urbis salutem omniũq; uestrum in urbe à Catilina relicti sunt: quanquam sunt hostes: tamen quia nati sunt ciues: monitos etiam atq; etiam uolo. mea lenitas adhuc si cui solutior uisa est: hoc expectauit: ut id quod latebat: erũperet. quod reliquum est: iam non possum obliuisci: meam hanc esse patriam: meorum esse me consulem: mihi aut cum his uiuendũ: aut pro his esse moriendum. nullus est portæ custos: nullus insidiator uiæ: si qui exire uolunt: cõsulere sibi possunt. qui uero se in urbe commouerit: cuius ego nonmodo factum, sed inceptum ullum, conatumue contra patriam deprehendero: sentiet in hac urbe esse consules uigilantes: esse egregios magistratus: esse fortem Senatum: esse arma: esse carcerem: quem uindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse uoluerunt. atq; hæc omnia sic agentur Quirites: ut res maximæ minimo motu, pericula summa, nullo tumultu, bellum intestinum, ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum et

maximum, me uno togato duce, & Imperatore sedetur. quod ego sic administrabo Quirites: ut, si ullo modo fieri poterit: ne improbus quidem quisquam in hac urbe pœnam sui sceleris sufferat. sed si uis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerint: illud profecto perficiam: quod in tanto, & tam insidioso bello uix optandũ uidetur: ut nequis bonus intereat: paucorũq; pœna uos omnes iam salui esse possitis. quæ quidem ego neq; mea prudentia, neq; humanis consilijs fretus polliceor uobis Quirites: sed multis & non dubijs deorum immortalium significationibus: quibus ego ducibus in hanc spem, sententiamq; sum ingressus. qui iam non procul, ut quondam solebant, ab extero hoste, atq; longinquo, sed hic præsentes suo numine, atq; auxilio sua templa atq; urbis tecta defendunt. quos uos Quir. precari, uenerari, implorare debetis. ut quam urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamq; esse uoluerunt: hanc omnibus hostium copijs terra mariq; superatis à perditissimorum ciuium nefario scelere defendant.

IN L. CATILINAM, AD QVIRITES. ORATIO. III.

r Empublicam Quirites, uitamq; omnium uestrum, bona, fortunas, cõiuges, liberosq; uestros, atq; hoc domicilium clarissimi imperij, fortunatissimam pulcherrimamq; urbẽ, hodierno die deorum immortalium summo erga uos amore, laboribus, consilijs, periculis meis ex flamma, atq; ferro, ac penè ex faucibus fati ereptam, & uobis conseruatam, ac restitutam uidetis. Etsi non minus nobis iucundi atq; illustres sunt ij dies, quibus conseruamur: quàm illi, quibus nascimur: quod salutis certa lætitia est: nascendi incerta conditio: & quod sine sensu nascimur: cum uoluptate conseruamur: profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos immortales beniuolentia, famaq; sustulimus: esse apud uos posterosq; uestros in honore debet dies is: qui eandem hanc urbem conditam, amplificatamq; seruauit. nã totius urbis templis, delubris, tectis omnibus, subiectos propè iá ignes circundatosq; restinximus: ijdemq; gladios in Remp. districtos retudimus: mucronesq; eorum à iugulis uestris reiecimus. Quæ quoniam in Senatu illustrata, patefacta, comperta sunt per me: uobis iam exponam breuiter Quirites: ut & quanta, & quàm manifesta, & qua ratione inuestigata, & comprehensa sint: uos, qui et ignoratis: et expectatis: scire possitis. Principio ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe: cum sceleris sui so-

cios, & huiusce nefarij belli acerrimos duces Romæ reliquisset: semper uigilaui: & prouidi Quirites: quẽadmodum in tantis, & tam absconditis insidijs salui esse possemus. nam tum, cum ex urbe Catilinam eijciebam (non enim iam uereor huius uerbi inuidiam: cum illa magis sit timenda, quod uiuus egressus est) sed tum, cum illum exterminari uolebam: aut reliquam coniuratorum manum simul exituram, aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo, ac debiles fore putabam. Atq; ego ut uidi, quos maximo furore & scelere esse inflammatos sciebam: eos nobiscum esse: & Romæ remansisse: in eo omnes dies noctesq; consumpsi: ut quid agerent, quid molirentur, sentirem: ac uiderem: ut quoniam auribus uestris propter incredibilem magnitudinem sceleris minorem fidem faceret oratio mea: rem ita comprehenderem: ut tum demum animis saluti uestræ prouideretis: cum oculis maleficium ipsum uideretis. Itaq; ut comperi legatos Allobrogum belli Trãsalpini & tumultus Gallici excitandi causa, à P. Lentulo esse sollicitatos: eosque in Galliam ad suos ciues, eodemq; itinere cum literis, mandatisq; ad Catilinam esse missos: comitemq; ijs adiunctum Vulturciũ: atque huic esse ad Catilinam datas literas: facultatem mihi oblatam putaui: ut quod erat difficillimum: quodq; ego semper optabam à dijs immortalibus: tota res non solum à me, sed etiam à Senatu, & à uobis manifeste deprehenderetur. itaque hesterno die L. Flaccum, & Cn. Pontinum Prætores fortissimos, atque amantissimos Reip. uiros, ad me uocaui: rem omnem exposui: quid fieri placeret ostendi. illi autem, qui omnia

de Rep. præclara, atq; egregia sentirent: sine recusatione, ac sine ulla mora negocium susceperunt: & cũ aduesperasceret: occulte ad pontem Miluium peruenerunt: atq; ibi in proximus uillis ita bipartito fuerunt: ut Tybris inter eos, & pons interesset. eodem autem & ipsi sine cuiusquam suspitione multos fortes uiros eduxerunt: & ego ex Præfectura Reatina complures delectos adolescentes, quorũ opera utor assidue in Reip. præsidio: cum gladijs miserã. interim tertia fere uigilia exacta, cum iam pontem cum magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unaq; Vulturcius: fit in eos impetus: educuntur et ab illis gladij, & à nostris: res erat Prætoribus nota solis: ignorabatur à cæteris. Tum interuentu Põtini, atq; Flacci, pugna quæ erat commissa, sedatur: literæ, quæcunq; erant in eo comitatu: integris signis Prætoribus tradũtur: ipsi comprehensi ad me cum iam dilucesceret deducuntur. Atq; horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrũ Gabiniũ, statim ad me, nihil dum suspicantem uocaui. deinde item accersitur L. Statilius: et post eũ Cethegus: tardissime autem Lẽtulus: credo quod literis dandis, præter consuetudinem proxima nocte uigilarat. Cum uero summis ac clarissimis huius ciuitatis uiris, q audita re frequẽtes ad me mane cõuenerãt: literas à me prius aperiri, q̃ ad Senatũ referri placeret: ne si nihil esset inuẽtũ: temere à me tãtus tumultus iniectus ciuitati uideretur: negaui me esse facturũ: ut de periculo publico, nõ ad consilium publicum rem integram deferrẽ. Etenim Quir. si ea quæ erant ad me delata, reperta non essent: tamẽ

ego non arbitrabar in tantis reip. periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam. senatum frequentem celeriter, ut uidistis, coegi. Atq; interea statim admonitu Allobrogum C. Sulpicium Prætorē fortem uirum misi: qui ex ædibus Cethegi si quid telorum esset: efferret. ex quibus ille maximum sicarum numerum, & gladiorum extulit. Introduxi Vulturcium sine Gallis: fidem ei publicam iussu Senatus dedi: hortatus sum: ut ea, quæ sciret, sine timore indicaret. tum ille dixit, cū uix se ex magno timore recreasset: à P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata, et literas: ut seruorum præsidio uteretur: & ad urbem quàm primum cum exercitu accederet. Id autem eo consilio: ut cum urbem ex omnibus partibus quemadmodum descriptum, distributumq; erat: incēdissent: cædemq; infinitam ciuium fecissent: præsto esset ille: qui et fugientes exciperet: & se cum his urbanis ducibus coniungeret. Introducti autem Galli iusiurandum sibi, & literas à P. Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gētem datas esse dixerunt: atq; ita sibi ab his & à L. Cassio esse præscriptum: ut equitatum in Italiā quàm primum mitterent: pedestres sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis Sibyllinis, aruspicumq; responsis se esse tertium illum Cornelium: ad quem regnum huius urbis, atq; imperium peruenire eēt necesse: Cinnā ante se, et Syllā fuisse. eūdemq; dixisse: fatalem hunc esse annum ad interitum huius urbis, atque imperij: qui esset decimus annus post uirginum absolutionem: post Capitolij autem incensionem uigesimus. hanc autem Cethego cum

cæteris controuersiam fuisse dixerunt: quod Lentulo, atq; alijs saturnalibus cædem fieri, atq; urbem incendi placeret: Cethego nimium id longum uideri. Ac, ne longũ sit Quirites: tabellas proferri iussimus: quæ à quoq; dicebantur datæ. Primum ostendimus Cethego: signum cognouit. nos linum incidimus: legimus. erat scriptum ipsius manu, Allobrogum Senatui, & populo: sese quæ eorum legatis confirmasset: esse facturum. orare ut item illi facerent: quæ sibi eorum legati præcepissent. Tum Cethegus, qui paulo ante aliqd tamen de gladijs, ac sicis, quæ apud ipsum erant deprehensæ: respondisset: dixissetq; se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse: recitatis literis debilitatus, atq; abiectus conscientia repente conticuit. Introductus Statilius cognouit & signum & manum suam: recitatæ sunt tabellæ in eadem ferè sententia. confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo: & quæsiui cognosceret ne signum. annuit. est uero inquam notum quidem signum imago aui tui clarissimi uiri: qui amauit unice patriam, & ciues suos. quæ quidem te à tanto scelere etiam muta reuocare debuit. leguntur eadem ratione ad Senatum Allobrogum populumq; literæ. si quid de his rebus dicere uellet: feci potestatem. Atque ille primo quidem negauit. post autem aliquanto toto iam indicio exposito, atque edito, surrexit: quæsiuit à Gallis, quid sibi esset cum his? quamobrem domum suam uenissent? item à Vulturcio. Qui cum illi breuiter, constanterq; respondissent, per quem ad eum quotiensq; uenissent: quæsissentq; ab eo: nihil ne secum

esset de Fatis Sibyllinis locutus? tum ille subito scelere demens, quanta conscientiae uis esset, ostendit. nam cum id posset infitiari: repente praeter opinionem omnium confessus est. ita eum nonmodo ingenium illud, & dicendi exercitatio, qua semper ualuit: sed etiam propter uim sceleris manifesti, atq; deprehensi, impudentia, qua superabat omnes, improbitasq; defecit. Vulturcius uero subito literas proferri, atque aperiri iussit: quas sibi à Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atq; ibi uehementissime perturbatus Lentulus, tamen & signum, et manum suam cognouit. erant autẽ scriptae sine nomine: sed ita. QVI SIM, EX EO, QVEM AD TE MISI: COGNOSCES. CVRA VT VIR SIS: ET COGITA, QVEM IN LOCVM SIS PROGRESSVS: ET VIDE, QVID IAM TIBI SIT NECESSE. CVRA VT OMNIVM TIBI AVXILIA ADIVNGAS, ETIAM INFIMORVM. Gabinius deinde introductus, cum primo impudẽter respõdere coepisset: ad extremum nihil ex ijs quae Galli insimulabãt: negauit. Ac mihi qdem Quir. cũ illa certissima uisa sunt argumenta, atq; indicia sceleris: tabellae, signa, manus, deniq; uniuscuiusq; cõfessio: tũ multo certiora illa: color, oculi, uultus, taciturnitas. sic enim obstupuerãt: sic terrã intuebantur: sic furtim nõnunq̃ inter se aspiciebant: ut non iam ab alijs indicari: sed ipsi à se uiderentur. Indicijs expositis atque editis Quir. Senatum consului de summa rei publicae: quid fieri placeret. Dictae sunt à principibus acerrimae ac for-

tissimae sententiae: quas Senatus sine ulla uarietate est consecutus. & quoniam nondum est perscriptum Senatus Consultum: ex memoria uobis Quir. quid Senatus censuerit, exponam. Primum mihi gratiae uerbis amplissimis aguntur: quod uirtute, consilio, prouidentia mea Resp. maximis sit periculis liberata. deinde L. Flaccus, & C. Pontinius Praetores quod eorum opera forti fideliq; usus essem: merito, ac iure laudantur. atque etiam uiro forti Collegae meo laus impertitur: quod eos, qui huius coniurationis participes fuissent: a' suis & Reip. consilijs remouisset. Atque ita censuerunt: ut P. Lentulus, cum se Praetura abdicasset: tum in custodiam traderetur. itemq; uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes praesentes erant: in custodiam traderentur. atque idem hoc decretum est in L. Cassium: qui sibi procurationem incendendae urbis depoposcerat: in M. Ceparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam attributam esse, erat indicatum: in P. Furium, qui est ex his colonis, quos Fesulas L. Sylla deduxit: in Q. Manlium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione uersatus: in P. Vmbrenum libertinum hominem, a' quo primum Gallos ad Gabinum perductos esse constabat. atque ea lenitate Senatus est usus Quirites: ut ex tanta coniuratione, tantaq; ui, ac multitudine domesticorum hostium, nouem hominum perditissimorum poena Rep. conseruata, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio dijs immortalibus pro singulari eorum merito, meo

nomine decreta est Quirites: quod mihi primũ post urbem conditam togato contigit: & his decreta uerbis est: quod urbem incendijs, cæde ciues, Italiam bello liberaßẽ. Quæ supplicatio si cũ cæteris cõferatur Quirites: hoc interstit: quod cæteræ bene gesta, hæc una conseruata Rep. constituta est. Atq; illud quod faciendum primũ fuit: factum atq; trãsactum est. nã P. Lentulus, q̃q̃ patefactus indicijs, & confessionibus suis, iudicio Senatus, nonmodo Prætoris ius, uerũ etiã ciuis amiserat: tamen magistratu se abdicauit. ut quæ religio C. Mario clarissimo uiro nõ fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum: Prætorẽ occideret: ea nos religione in priuato P. Lẽtulo puniendo liberaremur. Nunc quoniã, Quir. sceleratissimi, periculosissimiq; belli nefarios duces captos iam, & cõprehensos tenetis: existimare debetis omnes Catilinæ copias, oẽs spes, atq; opes his depulsis urbis periculis concidisse. Quẽ quidem ego cum ex urbe pellebam: hoc prouidebã animo Quirites, remoto Catilina, non mihi esse P. Lentuli somnũ, L. Caßij adipẽ, nec C. Cethegi furiosam temeritatẽ pertimescendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus: sed tã diu, dum urbis mœnibus continebatur. oĩa norat: omniũ aditus tenebat: appellare, tentare, sollicitare poterat: audebat. erat ei consiliũ ad facinus aptũ. consilio aũt neq; lingua, neq; manus deerat. Iam ad cæteras res conficiendas certos homines delectos, ac descriptos habebat. neq; uero, cum aliquid mandauerat: confectum putabat: nihil erat: quod non ipse obiret: occurreret: uigilaret: laboraret. frigus, sitim, famem ferre poterat.

Hunc ego hominem, tam acrem, tam paratum, tam
audacem, tam callidum, tam in scelere uigilantem,
tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis
insidijs in castrense latrociniũ cõpulissem (dicã id qđ
sentio Quir.) non facile hanc tantam molem ma-
li à ceruicibus uestris depulissem. non ille nobis Sa
turnalia constituisset: neque tanto ante, exitium, ac
fati diẽ Reip. denunciauisset: neque commisisset ut si-
gnũ, ut literæ suæ, testes manifesti sceleris deprehẽde-
rentur. quæ nũc illo absente sic gesta sunt: ut nullũ
in priuata domo furtum unquam sit tam palàm in-
uentum: quàm tanta hæc in Remp. coniuratio ma-
nifesto inuẽta atq; deprehensa est. quod si Catilina in
urbe ad hanc diem remansisset: quanquam quoad
fuit: omnibus eius consilijs occurri: atque obstiti: tamen,
ut leuissime dicam: dimicandum nobis cum illo fuis
set: neq; nos unquam, dum ille in urbe hostis fuisset: tã
tis periculis Remp. tanta pace, tanto ocio, tanto silẽtio,
liberassemus. Quanq̃ hæc omnia Quir. ita sunt à
me administrata: ut deorũ immortalium nutu, atq;
consilio & gesta et prouisa esse uideantur. Idq; cũ con
iectura consequi possumus: quod uix uidetur humani
consilij tantarũ rerum gubernatio esse potuisse: tũ uero
ita præsentes his tẽporibus opem et auxiliũ nobis tu
lerunt: ut eos penè oculis uidere possemus. nam ut illa
omittam, uisas nocturno tempore ab occidẽte faces, ar
doremq; cœli, ut fulminũ iactus: ut terremotus: cæte
raq; quæ tã multa nobis Cõsulibus facta sunt: ut hæc
quæ nunc fiunt: canere dij immortales uiderentur:
hoc certe Quir. quod sum dicturus: neque permit-

tendum, neq; relinquendum est. nam profecto memo-
ria tenetis Cotta, et Torquato coss. complures in Ca
pitolio turres de cœlo esse percussas: cum & simula-
cra deorum immortalium depulsa sunt: & statuæ
ueterum hominum deiectæ, et legum æra liquefacta.
tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romu
lus: quem inauratum in Capitolio paruũ atq; lacten-
tem uberibus lupinis inhiantẽ fuisse meministis. Quo
quidem tempore, cum Aruspices ex tota Hetruria con
uenissent: cædes, atq; incendia, & legum interitum, et
bellum ciuile, ac domesticum, & totius urbis atq; Im
perij occasum appropinquare dixerũt: nisi dij immor
tales omni ratione placati suo numine propè fata ip-
sa flexissent. Itaq; illorum responsis tunc, & ludi de-
cem per dies facti sunt: neq; res ulla, quæ ad placan-
dum deos pertineret: prætermissa est. ijdemq; iusserũt
simulacrum Iouis facere maius: & in excelsum collo
care: & contra atq; ante fuerat, ad orientem conuer-
tere. ac se sperare dixerunt: si illud signum, quod ui-
detis: solis ortum, & forum curiamq; conspiceret: fo-
re, ut ea consilia, quæ clàm essent inita contra salu-
tem urbis, atq; Imperij, illustrarentur: ut à S. P. Q.
R. perspici possent. Atque illud ita collocandum con-
sules illi statuerunt: sed tanta fuit operis tarditas: ut
neque à superioribus consulibus, neque à nobis ante
hodiernum diem collocaretur. Hic quis potest esse
tam auersus à uero? tam præceps: tam mente ca-
ptus? q̃ neget hæc oĩa, quæ uidemus: præcipueq; hanc
urbem deorum immortalium nutu, atq; potestate ad-
ministrari? etenim cum esset ita responsum: cædes,

incendia, interitumq́; Reip. comparari: & ea à perditis ciuibus: quæ tum propter magnitudinem scælerum nonnullis incredibilia uidebantur: ea non modo cogitata à nefarijs ciuibus, uerum etiam suscepta esse sensistis. illud uero non'ne ita præsens est? ut nutu Iouis optimi maximi factum esse uideatur? ut cum hodierno die mane per forum meo iussu & coniurati & eorum indices in ædem concordiæ ducerentur: eo ipso tempore signum statueretur. quo collocato, atque ad uos, Senatumq́; conuerso, omnia & senatus, & uos quæ erant contra salutem omnium cogitata: illustrata, & patefacta uidistis. Quo etiam maiore sunt isti odio supplicioq́; digni: qui non solum uestris domicilijs atq; tectis, sed etiam deorum templis atq; delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati. quibus ego si me restitisse dicam: nimium mihi sumam: & non sim ferendus. Ille, ille Iupiter restitit: ille Capitolium, ille hæc templa, ille cunctam urbem, ille uos omnes saluos esse uoluit. dijs ego immortalibus ducibus hanc mentem Quirites uoluntatemq́; suscepi: atq; ad hæc tanta indicia perueni. Iam uero illa Allobrogum sollicitatio, à Lentulo, cæterisq́; domesticis hostibus tanta res tam dementer credita & ignotis & Barbaris, commissæq́; literæ nunquam essent profecto: nisi à dijs immortalibus huic tantæ audaciæ consilium esset ereptum. Quid uero? ut homines Galli ex ciuitate male pacata, quæ gens una restat: quæ bellum populo ro. facere posse, & non nolle uideatur: spem Imperij, & rerum amplissimarum ultro

sibi à patriciis hominibus oblatam negligerent: ue- stramq; salutem suis opibus anteponerent: id non'ne diuinitus factum esse putatis? præsertim qui nos non pugnando sed tacendo superare potuerunt? quam- obrem Quir. quoniam ad omnia puluinaria supplica tio decreta est: celebratote illos dies cum coniugibus, ac liberis uestris. nam multi sæpe honores diis immor talibus iusti habiti sunt, ac debiti: sed profecto iustio res nunquam. erepti enim ex crudelissimo ac miser- rimo interitu, & erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione, me uno togato duce & im- peratore uicistis. & enim recordamini Quir. omnes ciuiles dissensiones: neq; solum eas quas audistis: sed has, quas uos metipsi meministis: & uidistis. L. Sylla P. Sulpicium oppressit: eiecit ex urbe C. Marium custo- dem huius urbis: multosq; fortes uiros partim eiecit ex ciuitate: partim interemit. Cn. Octauius Cõsul ar mis ex urbe Collegam expulit. omnis hic locus acer- uis corporum, & ciuium sanguine redundauit. su- perauit postea Cinna cum Mario. Tum uero clarissi- mis uiris interfectis, lumina ciuitatis extincta sunt. Vltus est huius uictoriæ crudelitatem postea Sylla. ne dici quidem opus est quanta diminutione ciuium & quanta calamitate reipublicæ. Dissensit M. Lepi- dus à clarissimo, & fortissimo uiro Q. Catulo. attulit non tam ipsius interitus Reip. luctum, quàm cæterorum. Atque illæ dissensiones erant eiusmodi Quirites: quæ non ad delendam, sed ad commu- tandam Remp. pertinerent. non illi nullam esse Remp. sed in ea, quæ esset: se esse principes: neq;

hanc urbem conflagrare: sed se in hac urbe florere uoluerunt. Atque illæ tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium Reip. quæsiuit: eiusmodi fuerunt: ut non reconciliatione concordiæ, sed internitione ciuium diiudicatæ sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo, crudelissimoq; bello, quale bellum nulla unquam barbaria cum sua gente gessit: quo in bello lex hæc fuit à Lentulo, C. Cassio, Cethego constituta: ut omnes, qui salua urbe salui esse possent: in hostium numero ducerentur: ita me gessi Quirites: ut salui omnes conseruaremini. & cum hostes uestri tantum ciuium superfuturum putassent: quantum infinitæ cædi restitisset: tantum autem urbis: quantum flamma obire non potuisset: & urbem & ciues integros incolumesq; seruaui. Quibus pro tantis rebus Quir. nullum ego à uobis præmium uirtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis postulo: præterquam huius diei memoriam sempiternam. In animis ego uestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriæ, laudis insignia condi, et collocari uolo. nihil me mutum potest delectare: nihil tacitum: nihil deniq; huiusmodi: quod etiam minus digni assequi possint. Memoria uestra Quir. nostræ res alentur: sermonibus crescent: literarum monumentis inueterascent: & corroborabuntur: eandemq; diem intelligo, quam spero æternam fore: et ad salutem urbis, & ad memoriam Consulatus mei propagatam. unoq; tempore in hac Rep. duos ciues extitisse: quorum alter fines uestri Imperij: non

terræ sed cœli regionibus terminaret. alter eiusdem imperij domicilium, sedes'q; seruaret. Sed quoniam earum rerum, quas ego gessi, non eadem est fortuna atque conditio, & illorum, qui externa bella gesserunt: quod mihi uiuendum est cum illis, quos uici, ac subegi: illi hostes aut interfectos aut oppressos reliquerunt: uestrum est Quirites: si cæteris recta sua facta prosunt: mihi mea ne quando obsint, prouidere. mentes enim hominum audacissimorum sceleratæ ac nefariæ ne uobis nocere possent, ego prouidi: ne mihi noceant uestrum est prouidere. quanquam Quir. mihi quidem ipsi nihil iam ab istis noceri potest. magnum enim est in uobis præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in Rep. dignitas: quæ me semper tacita defendet: magna uis conscientiæ: quã qui negligent: cum me uiolare uolent: se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis is animus Quirites: ut nõ modo nullius audaciæ cædamus: sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. quod si omnes impetus domesticorum hostium depulsi à uobis, se in me unum conuerterint: uobis erit uidendum Quir. qua conditione post hac eos esse uelitis: qui se pro salute uestra obtulerint inuidiæ, periculis'q; omnibus. Mihi quidem ipsi quid est, quod iam ad uitæ fructum possit acquiri? cum præsertim neque in honore uestro, neque in gloria uirtutis, quicquam uideam altius: quo mihi libeat ascendere. Illud profecto perficiam Quirites: ut ea, quæ gessi in consulatu, priuatus tuear: atque ornem: ut si qua est inuidia in conseruanda Rep. suscepta: lædat inuidos: mihi ualeat ad gloriam.

deniq; ita me

deniq; ita me in Rep. tractabo: ut meminerim semper quæ gesserim: curemq; ut ea uirtute non casu gesta esse uideantur. Vos Quir. quoniam iam nox est: uenerati Iouem illum custodem huius urbis, ac uestrum in uestra tecta discedite: & ea, quanquam iam est periculum depulsum: tamen æque, ac priori nocte, custodijs, uigilijsq; defendite. Id ne uobis diutius faciundum sit: atq; ut in perpetua pace esse possitis: prouidebo.

IN L. CATILINAM, IN SENATV. ORATIO IIII.

u Ideo P.C. in me omnium uestrum ora, atq; oculos esse conuersos: uideo uos non solũ de uestro, ac reipublicæ, uerum etiam, si id depulsum sit: de meo periculo esse sollicitos. Est mihi iucunda in malis, & grata in dolore uestra erga me uoluntas. sed eam per deos imortales quæso deponite: atq; obliti salutis meæ, de uobis, ac de liberis uestris cogitate. mihi si hæc conditio consulatus data est: ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusq́; perferrem: feram nõ solũ fortiter, sed etiam libenter: dummodo meis laboribus uobis populoq́; Ro. dignitas, salusq́; pariatur. Ego sum ille Consul P.C. cui non forum, in quo omnis æquitas continetur: non campus, consularibus auspicijs consecratus, nõ curia, summum auxilium omnium gentium, non domus, commune perfugium, non lectus, ad quietem datus, non deniq; hæc sedes honoris sella curulis unquã uacua mortis periculo, atq; insidijs fuit. ego multa tacui: multa pertuli: multa concessi: multa meo quodam dolore in uestro timore sanaui. Nunc si hunc exitum Consulatus mei dij immortales esse uoluerunt: ut uos P.C. populũq; ro. ex cæde misera, coniuges, liberosq́; uestros, uirginesq́; uestales ex acerbissima uexatione, templa, atq; delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex fœdissima flamma, totam Italiã

ex bello, et uastitate eriperem: quæcunq; mihi uni pro ponetur fortuna, subeatur. Etenim si P. Lentulus suum nomen inductus à uatibus fatale ad perniciem Reip. fore putauit: cur ego non læter meum Consulatum ad salutem populi ro. propè fatalem extitisse? Quare P. C. consulite uobis: prospicite patriæ: conseruate uos, con iuges, liberos, fortunasq; uestras: populi ro. nomen, sa- lutemq; defendite: mihi parcere ac de me cogitare de- sinite. nam primum debeo sperare omnes deos, qui huic urbi præsident: pro eo mihi ac mereor relaturos gra- tiam esse. deinde, si quid obtigerit: æquo animo para- tóq; moriar. neque enim turpis mors forti uiro potest accidere: neque immatura consulari: nec misera, sapi- enti. nec tamen ego sum ille ferreus: qui fratris caris simi, atq; amantissimi præsentis mœrore non mouear, horumq; omnium lachrymis, à quibus me circunses- sum uidetis. neq; meam mentem non domum sæpe re uocat exanimata uxor, & abiecta metu filia, & par uulus filius: qui mihi uidetur amplecti Remp. tan- quam obsidem consulatus mei: neq; ille, qui expectans huius exitum diei stat in conspectu meo gener. moueor his rebus omnibus: sed in eam partem, ut salui sint uobiscum omnes: etiam si me uis aliqua oppresse- rit: potius quàm et illi et nos una. Reip. peste perea- mus. Quare P. C. incumbite ad salutem reipublicæ. circunspicite omnes procellas: quæ impendent: nisi pro= uidetis. nõ Ty. Gracchus, qui iterũ Tribunus pl. fieri uoluit: nõ C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est: non L. Saturninus, qui C. Memmium occidit: in discrimen aliquod, atq; in uestræ seueritatis iudicium

adducitur: sed tenentur hi, qui ad urbis incendium, ad uestrum omnium cædem, ad Catilinam accipiendum Romæ restiterunt. tenentur literæ, signa, manus, deniq; uniuscuiusq; confessio. sollicitantur Allobroges: seruitia excitantur: Catilina accersitur: id est initum consilium: ut interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem populi ro. nomen, atq; ad lamentandam tanti Imperij calamitatem relinquatur. hæc omnia indices detulerunt: rei confessi sunt: uos multis iam indicijs iudicauistis. primum, quod mihi gratias egistis singularibus uerbis: & mea uirtute, atq; diligentia perditorum hominum patefactam esse coniurationem decreuistis. deinde quod P. Lentulum, ut se abdicaret Prætura coegistis. tum quod eum & cæteros de quibus iudicauistis, in custodiam dandos censuistis: maximeq; quod meo nomine supplicationem decreuistis: qui honos togato habitus ante me est nemini. postremo hesterno die præmia legatis Allobrogum, T. q; Vulturcio dedistis amplissima. quæ sunt omnia eiusmodi: ut hi qui in custodiam nominatim dati sunt: sine ulla dubitatione à uobis damnati esse uideantur. Sed ego institui referre ad uos P. C. tanquam integrum, & de facto, quid iudicetis: & de pœna, quid censeatis. illa prædicam: quæ sunt Consulis. Ego magnum in Rep. uersari furorem, & noua quædam misceri, & concitari mala iam pridem uidebam. sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem à ciuibus nunquam putaui. Nunc quicquid est: quocunque uestræ mentes inclinant, atque sententiæ: statuendum uobis ante noctem est. Quantum facinus ad nos delatum sit, uidetis. huic si

paucos putatis affines esse: uehementer erratis. latius opinione disseminatum est hoc malum: manauit non solum per Italiam, uerum etiam transcedit alpes: & obscure serpens multas iam prouincias occupauit: id opprimi sustentando, ac prolatando nullo pacto potest. quacunq; ratione placet, celeriter uobis uindicandum est. Video duas adhuc esse sententias: unam D. Syllani: qui censet eos q hæc delere conati sunt morte esse mulctandos. Alteram C. Cæsaris qui mortis pœnam remouet: cæterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Vterq; & pro sua dignitate, & pro rerum magnitudine in summa seueritate uersatur. alter eos, qui nos omnes, qui Populū Ro. uita priuare conati sunt: qui delere Imperiū: qui Populi Ro. nomen extinguere: punctū temporis frui uita & hoc cõmuni spiritu non putat oportere. atq; hoc genus pœnæ sæpe in improbos ciues in hac Rep. esse usurpatū recordatur. Alter intelligit, mortem à dijs immortalibus nõ esse supplicij causa constitutam: sed aut necessitatem naturæ, aut laborū, aut miseriarum quietem esse. Itaq; eam sapientes nunq̃ inuiti, fortes sæpe etiā libenter oppetiuerunt. uincula uero, & ea sempiterna, certe ad singularē pœnam nefarij sceleris inuenta sunt. municipijs dispertiri iubet. habere uidetur ista res iniquitatem, si imperare uelis: difficultatem, si rogare. Decernatur tamen, si placet. ego enim suscipiam: et ut spero reperiam, qui id quod salutis omnium causa statueritis: nõ putet esse suæ dignitatis recusare. adiūgit grauem pœnam municipibus: si quis eorum uincula ruperit: horribiles custodias circundat: & digna

scelere hominum perditorum sancit: ne quis, eorum pœnam, quos condemnat: aut per Senatum, aut per populum leuare possit. eripit etiam spem: quæ sola homines in miserijs consolari solet. bona præterea publicari iubet. uitam solam relinquit nefarijs hominibus: quam si erupuisset, multas uno dolore animi ac corporis & omnes scelerum pœnas ademisset. Itaq; ut aliqua in uita formido improbis esset posita: apud inferos eiusmodi quædam illi antiqui supplicia impijs constituta esse uoluerunt: quod uidelicet intelligebant his remotis non esse mortem ipsam pertimescendam.

Nūc P.C. ego mea uideo qđ intersit. Si eritis secuti sententiam C. Cæsaris: quoniam hanc is Reip. uiam, quæ popularis habetur: secutus est: fortasse minus erunt hoc monitore, & authore, huiusce sententiæ mihi populares impetus pertimescendi. Sin illam alteram: nescio an amplius mihi negocij contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas Reip. uendicat. habemus enim etiam à C. Cæsare, sicut ipsius dignitas & maiorum eius amplitudo postulabat: sententiam tanq̃ obsidem perpetuæ in Rep. uoluntatis: intellectum est, quid interesset in leuitatem concionatorum, & animum uere popularem, saluti populi consulētem. uideo de istis, qui se populares haberi uolunt: abesse non neminem: ne de capite uidelicet ciuium Ro. sententiam ferat. is & nudiustertius in custodiam ciues Romanos dedit: & supplicationē mihi decreuit: et indices hesterno die maximis præmijs affecit. Iam hoc nemini dubium est: q̃ reo custodiam, quæsitori gratulationem, indici præmium de-

creuit: quid de tota re, & causa iudicari. At uero C. Cæsar intelligit, legem Semproniã esse de ciuibus Ro. constitutam. qui autem in Rep. sit hostis, eum ciuem esse nullo modo posse. deniq; ipsum latorem legis Semproniæ iussu populi pœnas Reip. dependisse. idem ipsum largitorem Lentulum, & prodigum, non putat, cum de pernicie Reip. & exitio huius urbis tam acerbe tamq; crudeliter cogitarit: etiam appellari posse popularem. Itaq; homo mitissimus, atq; lenissimus nõ dubitat P. Lentulum æternis tenebris uinculisq; mãdare: & sancit in posterum: ne quis huius supplicio leuando se iactare, et in pernicie Reip. post hac popularis esse possit. adiungit etiam publicationem bonorũ: ut omnes animi cruciatus, & corporis, etiam egestas, ac mendicitas consequatur. Quamobrem siue hoc statueritis: dederitis mihi comitem ad concionem, populo carum, atque iucundum. siue Syllani sententiam sequi malueritis: facile me, atque uos à crudelitatis uituperatione defendetis: atque obtinebo eam multo leuiorem fuisse. quanquam P. C. quæ potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? ego enim de meo sensu iudico. nam ita mihi salua Rep. uobiscũ perfrui liceat: ut ego quod in hac causa uehementior sum: non atrocitate animi moueor. quis enim est me mitior? sed singulari quadam humanitate & misericordia. uideor enim mihi uidere hanc urbem lucem orbis terrarum, atq; arcem omnium gentiũ, subito uno incendio concidentem: cerno animo sepultam patriam: miseros atq; insepultos aceruos ciuium: uersatur ante oculos aspectus Cethegi, & furor, in ue-

stra caede bacchantis. cum uero mihi proposui regnantem Lentulum: sicut ipse se ex fatis sperasse confessus est: purpuratum esse hinc Gabinium: cum exercitu uenisse Catilinam: tum lamentationem matrũfamilias, tum fugam uirginum, atq; puerorum, ac uexationem uirginum uestalium perhorresco. & quia mihi uehementer haec uidentur misera atq; miseranda: iccirco in eos, qui ea perficere uoluerunt: me seuerum uehementemq; praebeo. etenim quaero, si quis paterfamilias liberis suis à seruo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de seruis quàm acerbissimum sumpserit: utrum is clemens ac misericors, an inhumanus, & crudelissimus esse uidebatur? mihi uero importunus, ac ferreus: qui non dolorem cruciatu lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui coniuges, qui liberos nostros trucidare uoluerunt: qui singulas uniuscuiusq; domos & hoc uniuersum Reip. domicilium, delere conati sunt: qui id egerunt: ut gentem Allobrogum in uestigijs huius urbis atq; in cinere deflagrati imperij collocarent: si uehementissimi fuerimus: misericordes habebimur. sin remissiores esse uoluerimus: summae nobis crudelitatis in patriae ciuiumq; pernicie fama subeunda est. nisi cuipiam L. Caesar uir fortissimus, et amantissimus Reip. crudelior nudiustertius uisus est: cum sororis suae, foeminae electissimae uirum praesentem, & audientem uita priuandum esse dixit: cum auum iussu Cós. interfectum filiumq; eius impuberem ligatum à Pr. missum in carcerem necandum esse dixit. quorum quid simile factum? quod initum delendae Reip. consilium? largitionis uolun-

tas tum in Rep. uersata est, & partium quædam contentio. Atq; illo tempore huius auus Lentuli clarissimus uir, armatus Gracchum est persecutus. Ille etiam graue tum uulnus accepit: ne quid de summa Reip. dignitate minueretur. hic ad euertēda fundamēta Reip. Gallos accersiuit: seruitia concitauit: Catilinam euocauit: attribuit nos Cethego: cæteros ciues interficiendos Gabinio: urbem inflammandam Cassio: totam Italiam uastandam diripiendamq; Catilinæ. uereamini censeo ne in hoc scelere tam immani, ac nefario, nimis aliquid seuere statuisse uideamini? cum multo magis sit uerendum: ne remissione pœnæ crudeles in patriam, quàm ne seueritate animaduersionis nimis uehementes in acerbissimos hostes fuisse uideamini. Sed quæ exaudio P. C. dissimulare non possum. iactantur enim uoces: quæ perueniunt ad aures meas: eorum qui uereri uidentur, ut habeam satis præsidij ad ea: quæ uos statueritis hodierno die, transigenda. omnia prouisa, parata, & constituta sunt. P. C. cum mea summa cura, atq; diligentia, tum multo etiā maiore Populi Ro. ad summum imperium retinēdum, & ad communes fortunas conseruandas uoluntate. omnes adsunt omnium ordinum homines, denique omnium ætatum: plenum est forum: pleni aditus huius loci, ac templi. causa enim est post urbē conditam hæc inuenta sola: in qua omnes sentirent unum, atq; idē, præter eos, qui cum sibi uiderent esse pereundum: cum omnibus potius, quàm soli perire uoluerunt. hosce ego homines excipio: & secerno libenter. neq; enim improborum ciuium, sed in acerbissimorum hostium nu-

mero habendos puto. cæteri uero, dij immortales, qua frequentia, quo studio, qua uirtute ad communem dignitatem salutem'q; consentiunt. quid ego hic Equites Ro. commemorem? qui uobis ita summa ordinis consilij'q; concedunt: ut uobiscum de amore Reip. certent. quos ex multorum annorum dissensione huius ordinis, ad societatem, concordiam'q; reuocatos, hodiernus dies uobiscum, atq; hæc causa coniungit. quam coniūctionem, si in consulatu confirmatam meo, perpetuam in Rep. tenuerimus: confirmo uobis, nullum posthac malum ciuile ac domesticum ad ullam Reip. partem esse uenturum. Pari studio defendendæ Rep. conuenisse uideo Tribunos ærarios fortissimos uiros. scribas item uniuersos. quos cum casu hic dies ad ærariū frequentasset: aduocarit: uideo ab expectatione sortis, ad communem salutem esse conuersos. omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. quis est enim? cui non hæc templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux deniq; hæc ipsa, & hoc commune patriæ solum, cum sit carum, tum uero dulce atq; iucundum? Operæpretium est P. C. libertinorum hominum studia cognoscere: qui sua uirtute fortunam ciuitatis consecuti, hanc uere suam patriam esse iudicant: quam quidam hinc nati, & summo nati loco non patriam suam, sed urbem hostium esse iudicauerunt. Sed quid ego hos homines, ordines'q; commemoro? quos priuatæ fortunæ, quos communis respublica, quos deniq; libertas ea, quæ dulcissima est: ad salutem patriæ defendendam excitauit? seruus est nemo: qui modo tolerabili conditione sit seruitutis: qui non audaciam ci-

uium perhorrescat: qui non obstare cupiat: qui non tan tum, quantum audet, & quantum potest, conferat ad communem salutis uoluntatem. Quare si quem ue strũ forte commouet hoc, quod auditum est: lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, precio sperantem sollicitari posse animos egentium, atq; imperitorum: est id quidem cœptum atq; tẽtatum: sed nul li sunt inuenti tam aut fortuna miseri, aut uoluntate perditi: qui non ipsum illum sellæ, atq; operis, et quæ stus quotidiani locum, q nõ cubile, ac lectulum suũ, qui deniq; non cursum hunc ociosum uitæ suæ saluũ esse uelit. multo uero maxima pars eorum, q in taber nis sunt: nisi uero. id enim potius est dicendum. genus hoc uniuersum amicissimum est ocio. etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quæstus, frequen tia sustinetur: alitur ocio. quorũ si quæstus occlusis ta bernis minui solet: quid tandem incensis futurum est? Quæ cum ita sint P. C. uobis Populi Ro. præsidia non desunt. uos ne populo ro. deesse uideamini, prouidete. Habetis Consulem ex plurimis periculis, & insidijs, atq; ex media morte, non ad uitam suam, sed ad salutem uestram reseruatum: omnes ordines ad cõ seruandam Remp. mente, uoluntate, studio, uirtute, uo ce, consentiunt. obsessa facibus & telis impiæ coniura tionis, uobis supplex manus tendit patria cõmunis: uo bis se, uobis uitam omnium ciuium, uobis arcem, et Ca pitolium, uobis aras penatium, uobis illum ignem ue stæ perpetuum, ac sempiternum, uobis omnium deorum tẽpla, atq; delubra, uobis muros, atq; urbis tecta commendat. præterea de uestra uita, de coniugum

uestrarum, ac liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis uestris, hodierno die uobis idiudican dum est. habetis ducem memorem uestri, oblitum sui: quæ non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, uniuersum populum ro. id quod in ciuili causa hodierno die primum uidemus: unum atq; idem sentientem. cogitate quantis laboribus fundatum imperium, quanta uirtute stabilitam libertatem, quanta deorũ benignitate auctas, exaggeratasq; fortunas nox una penè delerit. id ne unquã post hac nonmodo confici, sed ne cogitari quidem possit: uobis hodierno die prouidendum est. Atq; hæc, non ut uos, qui mihi studio penè præcurritis, excitarem, locutus sum: sed ut mea uox, quæ debet esse in Rep. princeps, officio functa Consulari uideretur. Nũc antequam ad sententiam redeo: de me pauca dicam. Ego quanta manus est cõiuratorũ: quam uidetis esse permagnam: tãtam me inimicorum multitudinem suscepisse uideo. sed eam esse iudico turpem, & infirmam, contemptam, & abiectam. quod si aliquando alicuius furore, & scelere concitata manus ista plus ualuerit: quàm uestra, ac Reip. dignitas: me tamen meorum factorum, atque consiliorum P. C. nunquam pœnitebit. etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur: omnibus est parata. uitæ tantam laudem, quanta uos me uestris decretis honestastis: nemo est assecutus. cæteris enim semper bene gestæ, mihi uni conseruatæ Reip. gratulationem decreuistis. Sit Scipio clarus ille: cuius consilio, atque uirtute Annibal in Africam redire, atque Italia decedere coactus est: ornetur exi-

una laude Africanus: qui duas urbes huic Imperio infestissimas Carthaginem, Numantiamq; deleuit: habeatur uir egregius L. Paulus ille: cuius currum Rex potentissimus quondam & nobilissimus Perses honestauit: sit in æterna gloria Marius: qui bis Italiam obsidione, & metu seruitutis liberauit: anteponatur omnibus Pompeius: cuius res gestæ, atq; uirtutes iisdem quibus solis cursus regionibus ac terminis continetur. erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostræ gloriæ: nisi forte maius est patefacere nobis prouincias, quo exire possimus: quàm curare, ut etiam illi, q absunt: habeant quo uictores reuertantur. quanquam est in uno loco conditio melior externæ uictoriæ, quàm domesticæ: quod hostes alienigenæ, aut oppressi seruiunt: aut recepti, beneficio se obligatos putant. qui autem ex numero ciuiũ dementia aliqua deprauati, hostes patriæ semel esse cœperunt: eos, cum à pernicie Reip. repuleris: neq; ui coercere, neque beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis ciuibus æternum bellum susceptum esse uideo. quod ego uestro, bonorumq; omnium auxilio, memoriaq; tantorum periculorum, quæ nonmodo in hoc populo, qui seruatus est: sed in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper hærebit: à me atque à meis facile propulsari posse confido. neq; ulla profecto tanta uis reperietur: quæ coniunctionem uestram equitumq; Ro. & tantam conspirationem bonorum omnium perfringere, & labefactare possit. Quæ cum ita sint patres conscripti: pro imperio, pro exercitu, pro prouincia, quam neglexi: pro triumpho, cæterisq; laudis insignibus, quæ

sunt à me propter urbis, uestræq; salutis custodiam repudiata: pro cliẽtelis, hospitijsq; prouincialibus, quæ tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quàm comparo: pro his igitur omnibus rebus, & pro meis in uos singularibus studijs, proq; hac quam prospicitis ad conseruandam Remp. diligentia, nihil à uobis nisi huius temporis, totiusq; mei Consulatus memoriam postulo. quæ dum erit uestris mentibus infixa: firmissimo me muro septum esse arbitrabor. quod si meam spẽ uis improborum fefellerit: atq; superauerit: commendo uobis paruum meum filium: cui profecto satis erit præsidij, nó solum ad salutem, uerum etiam ad dignitatem: si eius qui hæc omnia suo solus periculo conseruauerit: illum esse filium memineritis. Qua propter de summa salute uestra populiq; ro. P. C. de uestris coniugibus, ac liberis, de aris, ac focis, de fanis, ac templis, de totius urbis tectis, ac sedibus, de Imperio, de libertate, de salute Italiæ, de uniuersa Rep. decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. habetis enim consulem: qui & parere uestris decretis non dubitet: & ea, quæ statueritis, quo ad uiuet defendere, & per se ipsum præstare possit.

PORCII LATRONIS DECLAMATIO CONTRA LVCIVM SERGIVM CATILINAM.

S I quid precibus apud deos immortales sanctissimi Iudices, uobiscum aliquando ualuissemus: iádudum et potiremur Rep. nostra florentissima, et ciues nostros haberemus, tum studiosos rerum gerendarum, tum patriæ simul, ac uirtutis amãtissimos: idq; temporis eximia lætitia frueremur, cum rationes omnes dicendi nostras, in laudem summorũ, atq; optimorum ciuium consumendas esse uideremus. Nihil enim statuimus animo dignius, nec authoritate maiorũ, nec opinione populari, quàm in eo genere uersari forensis exercitationis, quæ canere laudes egregias summorum hominum posset: atq; animos inflammare nostræ ciuitatis, ad imitandum. Verum ea dicendi uoluptas olim sapientissimo uiro M. Catoni plane contigerit: nec non et Galbæ, Scipioni, Gracchis, Porcinæ, Crasso, atq; Antonio summis, atq; ornatissimis oratoribus: quorum tempora singulari præstantia uirtutis, ac studio penè incredibili pulcherrimarum artium floruerunt. nobiscum uero sententia nostra bene ageretur, si modo tantum abessemus ab illa modestia temporum, atque hominum: nec incidissemus in atrocissimos Reip. fluctus, ac miserandam temporum calamitatem. M. siquidem Catoni, Scipioni coetaneo suo monimentis immortalibus huius urbis, & si=

ne dubio clarissimis luminibus temporum suorum, de legibus dicendum erat, de institutis maiorum, de gloria militari, persæpe de laudibus, ac uictorijs. nobis uero, qui deuenimus in hanc truculentam temporum conditionem, sublata est omnis gratia dicendi, atque interceptus locus omnis, aut iucundissimi sermonis, aut conciliandæ beneuolentiæ popularis. Nam siquando uox nostra, siue à foro, siue à curia desyderatur: dicendum est perpetuo nobis, aut de teterrimis huius patriæ calamitatibus, aut de nefarijs oppressionibus ciuium, aut de perditæ iuuentutis, nunc impudicitia flagitiosa, nunc ignauia singulari. Quare pestium quanta in dies redundatio est, uos estis testimonio iudices: quorum aures calluerunt assiduitate penè quotidiana, copiaq; incredibili ciuilium controuersiarum. Diximus equidem paucis ante diebus, ut probe meminisse potestis, de L. Glabrionis immanitate, atque audacia furiosissimi hominis, & sine dubio crudelissimi: cuius in Senatu sica pridie deprehensa est: cum qua M. Papirium, lucem omnis patritiæ dignitatis, extinguere moliebatur. nunc uero dicendum est de L. Catilinæ sceleratissima mente, atque inusitata nequitia: quam nuper in omnium ciuium perniciem, stragemq; redundaturam dij immortales in authorem sceleris, tum benignitate sua, tum consulari uigilia retorserunt. Quæso igitur iudices diligenter attendite: remq; cognoscite barbaram crudelitate, periculo uero, & calamitate Reip. perniciosissimam. Lucius siquidem Catilina non ignobili genere præditus, neq; infima uirtute, si dotes egregias, tum fortunæ, tum

corporis ad

corporis ad dignitatem urbis, non ad perniciem conferre statuisset, Remp. nuper, ex atrocissimis bellorum ciuilium uulneribus paulisper respirantem, nouis insidijs opprimere conatus est. Quid exhorruistis iudices? non modo opprimere conatus est: sed crudelissime uexare: non uexare tantum: sed inaudito quodam genere feritatis extinguere. manum ad id comparat, diuersam quidem genere, sed magnitudine sceleris, uitaéq; similitudine penè eandem. quam manum exacerbatam continuo penuria rei familiaris, & ob id desyderio prædæ mirabiliter flagrantem, illecebræ sibi facillime conciliauerunt. Consilia nefarij facinoris in amplissimi ciuis M. Leccæ domo decoquebantur. ad eam greges confluebant perditorum adolescentium: quorum hic familiaritatem eximiam consecutus fuerat, conciliatam partim assuetudine stupri, partim genere quodam nefariæ largitionis. Adhibiti sunt & cuncti barbarorum hominum, nobilitati nō solum magnitudine & summa æris alieni, uerum etiam consuetudine, ac studio turpissimarum rerum. nec alæ muliebres ab eo cœtu religioso, nocturno prorsus abfuisse iudicatæ sunt. nulla denique portenta urbis, nullæ finitimarum regionum pestes repertæ sunt, quæ non denotatæ solertissime per hunc, per magnitudinem inopiæ facillime concitatæ, repente deuolauerint in aream ipsam nefariæ, atque flagitiosæ coniurationis. Ratio consiliorum fuit, ut Saturnalibus proxime futuris uniuersi cum armis ad ipsius Leccæ domum præsto forent: ibique dato signo collaberentur omnes, partim ad diripiendam, inflam-

mandamq́; urbem, partim ad trucidandum Senatum, partim ad eos conficiendos, qui præsidium urbi ferre uoluissent. Catilinam interim omnes, & ducem, & Imperatorem appellarent. Audistis iudices satis euidenter (ut arbitror) consilium sceleratissimi hominis Catilinæ, reiq́; indignissimæ miserabilem, ac detestabilem crudelitatem. Nunc uero audienda causa est, agnoscendaéq; faces: quib. ille flagrauit ad cupiditatem huiusmodi scelerati facinoris obeundam. quas si plane comprobatas uobis (ut arbitror) planeq́; illustratas euidentibus signis attulero: nihil erit impedimento, quin hostem Reip. crudelissimum, atque infestissimum summis supplicijs, summis cruciatibus multandum, ac mactandum esse iubeatis. Tria iudices, sententia mea, scelerata, crudelia, flagitiosa, inaudita quæ mentem Catilinæ semper immoderatam, semperq́; nouis rebus studentem, ad exitium patriæ commouerunt, nunc dicenda sunt. primum ratio quædam tristis simultatis: qua ductus est, uniuersum Senatum ex memoria repulsæ consulatus capitaliter fuisse semper insectatum. secundo rabies quædam temerariæ ambitionis sitiens immodicæ gloriæ, prorsusq́; inflammata perpetua quadam, & singulari cupiditate dominandi. Postremo coetus infames turpissimorum hominum, non modo fatigati diuturno malo domesticæ necessitatis, uerum etiam imbuti flagitijs, ac consuetudine scelerũ sempiterna comite & genitrice pessimarum cupiditatum. quod genus hominum Catilinam suum etiam dormientẽ è somno facillime excitare uoluisset. His autem

ostensis breuiter, saneq; confutatis, quæ pro defensione flagitiorum suorum nostri aduersarij dicenda esse putauerunt, finem adesse uobis intelligetis.

BELLO mithridatico iudices longissimo quidem omnium, & sine dubio post Punicum periculosissimo, cum diutius in Senatu de eligendo Imperatore dubitatum fuisset: planeq; omnes ambigerent, q̃snam sagacissimo Regi sagacissimus noster imperator opponeretur: Catilinam inter omnes competitores, incredibili quadam ambitionis magnitudine deflagrantem, omnes Senatoriæ sententiæ reiecerunt. Eo telo percussus adeo Catilina fuit: ut postea nullam omiserit, neque perturbandæ curiæ, neque insectandi Senatus occasionem. uidebat nanque detestandam cupiditatem suam, illo superstite, nunquam in eum locum peruenturam fore: de quo illam pridem uniuersæ omnium uoces ej̃cīēdam esse putauissent. uoluebat item animo summas uitæ necessitates: quibus exuere se posse arbitrabatur, si qua ratione præclaris magistratibus aspirasset. nunc illas uero magis, ac magis instauratas quotidie intelligebat: quandoquidem inspicerent omnes uitæ suæ rationes, ea sententia iugulatas prorsus extitisse: ac quicquid increpuisset ulterius, metuendam esse consularem uigiliam: metuendum esse iudicium Senatoriæ authoritatis. Hanc uero speciem, ita exanguem, ita consternatam consuetudo erexit uitæ prauissimæ ad omne facinus, neque otij sui patiens, neque alieni. Qualis eius uita fuerit, & si præclare conscientia publica teneatur: huic tamen illustrandæ, seu patefaciendæ te-

ſtes indubitati uideri poſſunt ij, qui ſacrarium illud libidinum colere, atque obſeruare conſueuerunt. quæ nugæ Dij immortales? quæ portenta ſcelerum? qui libidinum gurgites? quæ ſentinæ flagitioſorum? Verum is rumor ſparſus eſt de moribus Catilinæ, eáq; gentium opinio peruagata: quatenus exiſtimẽ uoces ipſas publicas, non hominum eſſe, ſed oraculi potius nuncupandas. Famam uero popularem à maioribus noſtris ſæpenumero accepimus, neque temere unquam naſcituram eſſe: neq; temere occaſuram. decus illud egregium corporis non ad dignitatem nominis, ac gloriæ, ſicuti par erat hoi nobiliſſima familia nato, ſed uti latro perditiſſimus, ad omne genus flagitij conferendũ fuiſſe ſemper arbitratus eſt. uires ad ſtuporem hominum præclaræ, atque inuſitatæ, perpetua uoluptatum intemperantia ſunt labefactatæ. flos pueritiæ uenuſtiſſimæ ad intuentium iucunditatem, cui non libidini patuit flagitioſæ iuuentutis? aut quam turpitudinis notam non ſubeundam ultro, atq; accerſendam eſſe cogitauit? lux illa uero præclari, atq; excellentis ingenij, quam omnes diuinam ſemper & ſingularem, atque inuſitatam penitus eſſe arbitrabantur: nonne inter fœdiſſimas uoluptatum ſordes reſtincta eſt? omitto peſtis huius impuriſſimas uoces, molliciem ſcenicam, obtuitus impudicos, blanditias muliebres, & omnem deniq; copiam non mediocrium uitiorum ſub illa frontis erudita ſimul, atque inſigni pulchritudine deliteſcentem. prætereo mentem illius plus, quàm gladiatoriam, ſitim incredibilem humani cruoris, mirum inconſtantiæ genus, uultum nunc demiſſum,

nunc alacrem, nunc anhelantem ſcelus, nunc gratia meretricia floreſcentem, ſummum pecuniæ deſyderiū, ſummam ſimul prodigalitatem, contemptum incredibilem omnium bonorum, itemq; eximiā cum ſummis, atque ornatiſſimis ciuibus familiaritatem. Nihil enim fuit iſto monſtro uerſipellius, aut mutabilius hominum memoria ita ut res diuerſiſſimæ ſæpenumero uideantur in eodem ingenio, tanquam in ſentina quadam teterrima ſimul redundare. Quis igitur dubitandum eſſe putauerit hominem prædítum huiuſce inſtitutione uitæ, remotiſſimum ab omni genere humanitatis, perfacile ſeſe teterrimo cuiq;, atq; immaniſſimo facinori fuiſſe accommodaturum? Fontem aperuimus iudices omnium Catilinæ morum, atq; omnis conſuetudinis: unde illi demanauiſſe uis iſta præclara conſiliorū facillime intelligenda eſt. Nūc uidēdum eſt ſpem atrociſſimi ſceleris, unde illi ſubminiſtratam fuiſſe iudicemus. Cum hic itaq; ſecum repeteret memoriam miſerandam ignominiam comitiorū, turpeſq; anguſtias afflictæ rei familiaris: ſimulq; intueretur, uel ſibi uiuendum, ac moriendum fore cum turpitudine ſumma, uel Senatum nullū eſſe oportere, de ratione tollendi ipſius primum cogitare cœpit. Nā illo deleto ſine dubio intelligebat uiam latiſſimam libidinibus ſuis continuo patere. Vertit itaque oculos ad innumerabilem copiam iuuētutis: qua dies, ac noctes ſtipabatur in exercenda conſuetudine ſuarum cupiditatum, cum putauit manum ipſam hominum, tanquam haſtam ualidiſſimam furoris ſui facillime ſibi accommodari poſſe: quām contorqueret in omniū no-

strum ruinam, atq; interemptionem: ut quam cogno-
uerat educatam uitae prauissimae institutis, imbutam
saepenumero sanguine miserorum ciuium, ardentem
incredibili desyderio praedae, sibi uero mira familia-
ritate conciliatam. Genus est hominũ uehementer exer
citatum ferro, atque inopia duabus rebus ad omne
genus facinoris paratissimum. Quod quidem ego ci-
uitati nostrae, maxime debilitatae bellis ciuilibus, atq;
afflictae magnitudine calamitatum magnopere perti-
mescendum esse iudico. nihil enim illis praeter spem,
atque animam fortuna reseruauit: alteram ad diffe-
rendam uitae necessitatem: alteram ad liuorem suum
magnifice accommodatam. Nihil illis cõtemptibilius:
quos siquidem rudimenta uitae traducta, in hac te-
nuissima re deposita, nũc in gladiatorijs muneribus,
nũc alia facinoris atrocitate partim ad omnes scelus,
partim ad omnem patientiam erudierunt. Verum
hae pestes, sententia mea, quo fuerint abiectiores, eo
magis extimescendas esse reor, tanquam perpetuo sedi
tionum ciuilium, ac rerum nouãdarum auidissimas:
siue quia uoluptatem capiant ex moerore sociae cala-
mitatis: siue quia ciuitatum uersutiam, mutabilitatem
rerum suarum portendi quodammodo arbitrantur.
hi sunt quidem, quos in foro quotidie in oculis ciuium
calamistratos ac uestibus collucentes passim obuolita
re cernimus, fortunas omnium popularium, atq; otiũ
ciuitatis luminibus consignantes: qui non modo arre-
cti permanent ad opportunitatem cuiuspiam praesen-
tis commodi: uerũetiam gestiunt ad opinionem spera
tae utilitatis. Si feras quidem omnis generis, quo ma-

gis attenuatæ fuerint penuria edendi, eo magis præcipites, atque effrenatas ruere in perniciem uidemus. Quid hanc desperatorum colluuiem ieiunam sitientem facultatum nostrarum, quo impetu, qua ue strage ruituram esse creditis, aut debacchaturã, si se carceribus emiserint? cum illæ ratione careant, atq; intelligentia: hi uero non absint penitus ab ipsa facultate intelligendi. Grauissimi quidem sunt morsus irritatæ necessitatis. Dij mortales, quæ clades ab illa feritate hominum, quæ genera flagitiosorum emanauissent: si nocturnus iste imperator, quasi quasdam rapidissimas belluas in urbis penates immittere potuisset. Horret animus iudices, ea cogitatione complecti: quæ miseri pertulissemus: si sopor oculos consulares detinuisset. Restinguenda est itaq; flamma nobis scelerata & atrox: dum adhuc uelata cineribus, ac sopita facultas restinguendi leuissime data est: ne cum omnia comprehenderit (quod immortales Dij penitus auertant) nos frustra postmodum furibundam, atque exultantem restinguere cupiamus. Neque rectorem nauis audiendum prorsus existimo in ipso mœrore calamitosæ tempestatis, quàm illi fugere facillime licuisset consurgentem primo, sibiq;, ac rebus suis naufragium minitantem. Neque item gubernatorem urbis in ipso excidio, & calamitate ciuitatis, quam impendentem prius ipse consilio suo, suáq; prudentia sustinere quodammodo, ac propulsare potuisset. feræ sunt hominum lamentationes, prorsusq; uituperandæ, quas occupatas in his lugendis cernimus, quæ uitio suo, desidiáq; contigerunt. Callicratidi Lacedæmoniorum

Duci cum ornatissimam, cui præerat classem, funditus amisisset propter immoderatam gloriæ cupiditatem: nihil ad eam restituendam nouissima consilij ratio suffragata est. Quam ita seruare poterat, si modo in statione continuisset. Terentio Varroni sempiternum dedecus, atque immortale monimentum erunt flagitiosæ turpitudinis deletæ ad Cannas temeritate sua pulcherrimæ Romanorum legiones. quæ seruatæ periculosissimo tempore Reip. sine dubio fuissent, et robur eximium pulcherrimæ urbis, et perpetuum decus consularis prudentiæ, disciplinæq; militaris. Recte itaque maiores nostri summis laudibus efferendi sunt, qui Spu. Melium, q̃ Gracchos, qui Manlium Capitolinũ, qui Drusum, qui Saturninum fortissimos homines, & Reip. sæpenumero non mediocriter opitulatos, ꝙ deuenissent in affectatæ tyrrannidis suspitionem, morte multandos esse putauerunt. Nec Spu. Melio fauor amplissimus ciuitatis, nec Gracchis aui sui Scipionis clarissimi uiri memoria, nec Manlio celeberrima gloria Capitolij liberati, nec Druso sanctissimi sui penates, nec Saturnino ius sacrosanctæ dignitatis auxiliata est. Quid ita? quia necem paucorum, aut unius hominis, calamitati publicæ maiores nostri semper anteponendam esse putauerunt. Quid? genus crudelitatis eximium non sunt arbitrati ciues eos perimere, summisq; affligere supplicijs, quorum in Remp. persæpe clarissima beneficiorũ genera extitissent? minime. quid ita? quia nullum satis dignum supplicij genus in eos consumi posse opinabantur: quẽ patriæ suæ libertatem opprimere statuissent: nec illos

ciues esse iudicauerũt: quos abiecisse rationem patriæ charitatis intuerentur. At contra eos, qui tales intermisissent, non modo dici, atq; appellari ciues, ut essent statuebant, sed afficiendos fore immortalibus donis, ac sempiternæ hominũ memoriæ consecrandos. Quid enim potest indignius dici? quàm uitam à patria susceptam ad illius perniciem, calamitatemq; conferre? quid fingi scæleratius? quàm eorum pœnas, ac crudelissimam seruitutem excogitare: quos ijsdem mœnibus ac tectis constitutos, eædem leges, atque eadem uiuendi ratio continuisset? quid denique potest intolerabilius existimari? quam inferre delubris Deorum immortaliũ, ac facultatibus nostris illinc scæleratas faces, hinc acerbissimas expilationes? Hæc qui curauerunt iudices, aut qui tentauerunt, nunquam ego alienos ab hostibus, aut dissimiles feritati bestiarũ existimabo. Vidimus de spe perficiendi nefarij facinoris. uidendum est de loco. quam latebram commodissimam & tutissimam egregius artifex delegit cum contegendæ conspirationi suæ, tum armis omnibus eius artificij comprehendendis? ne forsan temere domum nobilissimi ciuis, atque opulẽtissimi M. Leccæ delectam esse iudicetis: primum homo delectus est huiusmodi nefarijs cupiditatib. affinis: quo participe semper usus fuerat consiliorum suorum, adiutore teterrimarum libidinum, socio maximorum periculorum: cui spectato frequenter in difficillimis rebus summam huiusmodi atrocissimi mali tuto committi posse, facillime sibi pollicebatur. Præterea domum sibi deligendam esse iudicabat solitudine locorum desertam, & ab omni frequentia

populari remotiſſimã: quæ ſcilicet uoces coniurationis
tutiſſime continere poſſet. Cõtulit igitur ſeſe in ipſam
M. Leccæ domũ, remotam ab omni celebritate, cõſtipa
tam multitudine arbuſcularum, et ab omni ſuſpitione
prodendi facinoris nõ mediocriter abhorrentẽ. Quos
uero tetenderit ibi coniurationis laqueos, aut quas ca-
thenas ſcelerum conflauerit nobis, ac facultatibus no
ſtris, Saturnaliũ dies patefactura fuerat: niſi primũ
benignitate Deorum immortalium, deinde uigilãtia
conſulari, nefariæ ſicæ de manibus latronum excidiſ
ſent. nullas amplius tẽdiculas pertimeſcamus ab exe
crabili monſtro, nullas inſidias ab hoſte teterrimo: te
netur fera: nec ſi uiri eſtis, declinatura eſt telum ipſum
ſacroſanctæ ueſtræ authoritatis. Neúe Catilina neſci-
as, uigilãtiſſimos conſules habere Rempublicã: te quo-
cũq; ueneris, quocunq; abieris diligentia noſtra circun
ſpectũ teneri: quid externa nocte conciũculis tuis agi-
tatum ſit, licet mecum recognoſcas. cum ad M. Leccã
ueniſſes, unum ex fideliſſimis commilitonibus tuis ad
multam noctem: teq́; in interiorem unà cum illo, cu-
biculi partem recepiſſes, tanquam in ſacrarium me-
morabile cupiditatum ueſtrarum: repente de Lecca ſci
ſcitari cœpiſti, num quis ex coniuratis adueniſſet. cum
ſubito Lentulus, ac Cethegus teterrima capita malefi-
ciorum omnium, furibundi, atq; alacres irruperunt:
moxq́; ingreſſi uociferare cœperunt. quid agis Ca-
tilina? cur uoluptates noſtras diutius remoraris? præ
ſto ſunt Saturnalia nobis otioſis, atque oſcitantibus:
quem unum diem ſæpenumero nuncupare ſolitus es,
euerſorem ſuperbiſſimi ordinis, fugatorem erumna-

rum nostrarum, lucem ac principem uniuersæ no-
stræ dignitatis. Num in gerendis negotijs ignoras se-
quendas esse temporum opportunitates? & in occasio-
ne rerum desidiam, ac tarditatem omnem, quã diligẽ
tissime fugiendam? Mutabilissimæ quidem sunt Deo-
rum uoluntates: & fortunam, cum abire permiseris,
frustra postmodũ discedentem, ac fugientem sis implo
raturus. Talia uero conquerentem, tu paucis pro re sub
secutus, aquilam argenteam proferri continuo iussisti,
præclaram auspicem, ac gubernatricem furoris tui
futuram. Testor noctem ipsam impiarum molitionũ
tuarum consciam, ac testem, nihil ex ijs me fugisse:
quæ clandestini uestri conatus agitauerunt. perpau-
ca satis attigisse fuerit: ne solitudine in ipsa latibulorũ
tuorum, cum ora uulgi plane deuitauisses, fefellis-
se te crederes diligentiam pariter, atque industriam
consularem. Linquo telorum innumerabilem, atque
inexcogitatam copiã: quam in ijsdem furialibus antris
constipandam, atque occultandam fore curauisti. mit-
to literas manu tua scriptas, diuersis mancipijs red-
dendas, quæ furori tuo succurrere, atque opitularẽ
uellent. transeo rem illam simillimam prodigio: cum
mane isto iam coacto Senatu, redundantibusq; sub-
sellijs, serius in Senatum, præter consuetudinem ue-
nisses: quod nulli non oculi te Senatorum statim consi-
gnarunt ingredientem, demisso uultu, pallore terri-
bili, luminibus errantibus, ac facie præseferente ne-
scio quid inusitatæ crudelitatis. Præterea saturnali-
bus proxime futuris rem adoriri placuit. quo die ci-
uitas omnis feriata publico edicto, cõferre sese in mõ-

tem Auentinum, ac rusticari quodam modo solita est: cum tu manum furoris tui diligenter armatam, atque instructam primum ad cædem Senatus, ac consulum, deinde ad occupandam Capitolij arcem munitissimam fueras immissurus, atq; his perfectis daturus operam, cum direptioni publicæ, tum inflammandis ædibus, atq; his trucidandis, qui Rempub. defendere uoluissent. Videtis iudices lucem clarissimam rationum: quã ego profecto censeo. nullis inuolucris tenebrarum suarum obruituros esse nec M. Leccam præclaram sedem, atq; officinam teterrimæ coniurationis, nec ipsum detestabile caput, atq; obscœnum artificem Catilinam. Cumq; hæc omnia constent: animaduertendũ est pariter uno maleficij genere Catilinam non modo Deos, ac patriam, uerum etiam mores, leges, consuetudinem urbis, atque instituta maiorum uiolasse. Primum XII tabulis cautum esse cognoscimus, nequis in urbe cœtus nocturnos agitarit: deinde lege Gabinia promulgatum qui conciones ullas clandestinas in urbe conflauisset, more maiorum, capitali supplicio multaretur. De te itaque Catilina sciscitator, tum cœtus istos commilitonum tuorum contra præcepta. XII. tabu. cõtra leges nostras, contra uero Senatus, ac plebis authoritatem noctu cogendos esse putauisti. Deinde quero, siquando in lucem sepulchrales istæ conciunculæ tuæ prodijssent, quid responsurus fuisses Senatui, quid consulibus? aut quid uiris optimis, atq; amantissimis patriæ? Quid leges igitur nostras uiolas Catilina? quid Senatus authoritati contradicis? æquum enim est instituta maiorum, atque edicta grauissimi, sanctissimiq;

ordinis, quia perstringere uesania tua non es ueritus, ea restituas, ac sarcias supplicij tui memorabili animaduersione. Manlius Torquatus filium suum summa & singulari uirtute adolescentem, quod is in hostem contra mandatum patrium dimicasset: uictorem acriter percuti securi iussit. nos uero te tam temerario ausu tendentem contra mandata Senatus, contra uniersæ Romanæ Reip. maiestatem Catilinam perferemus? Maiores olim nostri sapientissimi homines, & sine dubio grauissimi, num leges è Græcia per legatos suos accersendas esse putauerunt, quibus hanc imperij magnitudinem perpetuo stabilirent, ut tu homo recens, seueritate illarum, cum barbatulis tuis abutereris? Non ita uisum Carthaginensibus accepimus in Hannone suo morti condemnando, fortissimo, ac triumphali uiro: quod is edicto Senatus minus obtemperauisse putaretur. Nō ita placuit Atheniensibus, urbi sine dubio doctissimæ, atque eruditissimæ: cum è Sicilia, belloq; grauissimo reuocandū esse Alcibiadem statuerunt, summū & singularem imperatorem: quem iuberent expiare supplicio suo leges uiolatæ religionis. Non ita deniq; maioribus nostris iudicatum est, cohortibus exoletorum tuorum, sententia mea longe anteponendis: cum L. Sulpiciū consulari familia, summoq; ingenio uirum, propter exiguam notam libidinosæ suspitionis, censuerunt remouendum è Senatu: multosq; dies in uinculis habēdum esse putauerunt. Vos uero iudices Catilinam, nō modo leges nostras, atque authoritatem Senatus crudeliter labefactantem, uerum etiam uniuersos ciues ad perniciem ferro, flammaq; deuocantē impune perfe-

retis? Iacet homo prostratus euentu maximarum molitionum: ut qui conatus suos conscientia uestra patefactos, atque illustratos cernat: neque contentos fuisse, seu superstitione cruenti sacramenti, seu tenebris nocturnis, seu solitudine locorum maxima & singulari. Contundite igitur, contundite iudices, genus istud inauditi furoris: comprimite hominem gestientem effrenata temeritate, flagrantem inusitatis cupiditatib. furentem incredili superbia, spe nouandarum rerum mirabiliter inflammatum: quinetiam rem ipsam publicam non modo euentu crudelissimæ calamitatis, uerum etiã metu, ac suspitione liberate. Diximus equidem sufficienter de Senatoria simultate Lucij Catilinæ, capite, ac fonte sceleratæ coniurationis, resq; omneis complexi sumus, quas aluisse furorem illum, ac primum excitauisse indicauimus. nunc uidendum est de ratione ambitionis teterrima, atq; exitiabili, qua deflagrauisse perpetuo Catilinam superiori diuisione demonstrauimus. Cupiditates equidem plurimas in illo monstro, calamitosas, ac nefarias omnes persæpe iudices animaduerti: libidinem unam pernitiosissimam in primis conspicere uisus sum, temerariæ cuiusdam, atq; inconsyderatæ ambitionis. qua duce properasse nec ullo studio unquam consciscendarum opum, nec ullo desyderio dignitatum abstinuisse reputatus est. putabat enim se frustra nobilissimo genere natum, frustra uirtutes eximias corporis, atque animi consecutũ fuisse, ni omnia diuina, atq; humana truculentissimo genere cupiditatis inquinauisset: quosq; cernebat excellere Romæ præstantia quadam dignitatis, beatissi-

mos eos esse, & sine dubio Dijs æquiparandos fore arbitratur. Id genus uesanæ cogitationis hominem, suapte natura præcipitem, atque inconsyderatum compulit in abhominandas, ac nefarias uitæ cupiditates. isq; nuper comitijs consularibus, quandoquidem suffragia curiæ, propter impendentem metum Parthici belli, diligenter enucleata sunt: quas non adijt Senatorum uoces? aut quos ciuium consessus, partim pecunia, partim obsecrationibus non obeundos suppliciter, ac contaminandos esse iudicauit? nulli tamen ad dignitatem gradus, neque insanienti, neque anhelanti bono candidato patuerunt. eadem ratio sceleratæ libidinis illũ ad maiorem uim scelerum pauloante concitauerat. Pisonem meministis, egregia uirtute adolescentem, nisi & idem cupiditatibus obtemperare consueuisset, calamitosam sibi, ac multis in urbe seditionem excitasse. cuius insigni familiaritate, atque amicitia, Catilinam usum fuisse nemo est, qui nesciat: nec modo coniũxisse se temerario iuueni, uerum etiam illum de successu rerum suarum non mediocriter trepidantem, in audacia simul, ac sententia confirmasse: cum se illi uigilantissimum socium, ac satellitem fidissimum regendæ, gubernandæq; coniurationis fore polliceretur. Quod si uotis sceleratorum hominum successus aspirassent, quanta strage ciuium creditis, aut quanto diluuio facultatum urbanarum ruituram fuisse detestabilem horum, atque execrandam impietatem? uerum ij coelites, quorum auspicijs princeps, ac parens huius urbis Romulus, pulcherrimi imperij Romani fundamenta iecit, tristissimam cladem, ac conatus perditos

neceadolescentis intercœperunt. Pisone mortuo conquieuisse Catilinam dicemus? aut incœpti temerarij pœnituisse? Non modo non pœnituit: nec requiescendum fuisse arbitratus est: sed rursus alio furori accessit, non consueuerat animus perpetuis cupiditatum flagitijs exercitatus prima destitutione fortunæ refrigescere, ac consternari: sed uix sepulta memoria Pisonianæ coniurationis L. adeptus est Sidicinum, potentissimum quidem hominem, ac tunc furentem singulari studio rerum nouandarum. Verum ea fax incendij, rursum benignitate Deorum immortalium, summáq; uirtute consulum restincta est. Non obdormiscit tamen Catilina, his destitutus euentis uigiliarum suarum: sed rursus sæuit immanior: & quam Remp. Seruitio non potuerat obruere: destrangulandam penitus, ac tollendam cogitauit. Sceleratus in omnem urbem: quam toties insidijs appetiuisset. Sceleratissimus uero in patriam: cuius extant in illum summa, & commemoranda monimenta beneficiorum. Reminiscere quæso Catilina, reminiscere ferrum illud scelestum, atq; illas nefarias faces, quas istis sanctissimis pœnatibus, atque isti pulcherrimæ patriæ minitaris, non ad oppugnandam urbem, neque ad eam concremandam tibi datas fuisse, sed potius ad salutem ciuium, dignitatem imperij, libertatisq; nostræ defensionem. Per Deos immortales oro te Catilina: si patria tecum his uocibus uteretur: quid esses illi quæso responsurus? Ego te paruulum Catilina, cum in primis ornatissimo genere gentis nasci uoluissem: deinde summis dotibus exornassem, tum corporis, tum animi: tum duabus rebus in=

sti tuendum

stituendum putaui, ferro, ac flamma: quibus esset parata tibi facultas, tum amplificandi imperij mei, tum defedendæ publicæ libertatis. quid eam uim armorum in uiscera nostra torques? aut quid conuertis in exitiũ ciuium meorum, institutam diligentia mea, meis'q; rationibus eruditam, dimicandi facultatem? Maiores contra tui summis à me beneficijs, atq; honoribus aucti, pro magnitudine susceptarum dignitatum, pulcherrimas in urbe sæpenumero leges, pro præstantia beneficiorum, clarissimas ex hostibus uictorias referre consueuerunt. tu mihi luctus acerbissimos paras, pro summa copia beneficiorum meorum: tu cædes ciuiũ, tu domorum incendia, tu uexationes uirginum, tu uastitatem urbis, tu genus atrocissimæ seruitutis. O crudelissimum hominum genus, & ab omni penitus humanitate derelictum, tu studio flagras eius urbis euertendæ: quam nec Carthaginensium astutissimi doli, nec Numantinorum eximiæ uires, nec Græcorum erudita, & præclara ingenia labefactare, obscurare'q; potuerunt. Quod si citentur hi populi rursum diuinitus: atq; istæ urbes redeant in statum uetustissimæ dignitatis: certe non ipso scelere tuo quicq̃ in me crudelius, nec quicquam maius extimescendũ molituras fuisse prædicabunt. Sed ad te redeo. Temperarem ego memet mihi: cursum'q; istum uiolentæ orationis forsitan reuocandum esse iudicarem, tum ab odio tuo, tũ ab ipsa dicendi acerbitate: si quẽ in te sensum patriæ caritatis aspicerem: aut ullo te puncto posse arbitrarer sceleratam istam mentem relinquere. Sed id genus est cupiditatum tuarum: ut restinguendarum for-

t

ſan rationem aliquam conſequi poſſis: ſanandarum nullam. nec te prius amiſſurum peruerſitatem iſtam animi puto: quàm uitam amiſeris. Vellem reuiuiſce res Hala Seruili: non expectaremus ſententiam iudicum: neque abuti maieſtate Senatus, atque authoritate populi Ro. ſi magnitudinem tanti flagitij ſanguine tuo ſtatim expiauiſſes. Nam de Senatus uoluntate nihil ambigimus: modo non impediretur legibus: repente profecto fueras pœnas impietatis tuæ digniſſimas laturus. Vtinam deorum immortalium munere Iudices, mentem, atq; animum huius introſpiceremus: ne qua uobis fieret puniendi dubitatio: qui tantum ſcelerum ingenio conflauiſſet. Videretis enim mentem anhelantem triſtiſſimum genus minarum, mentem debacchantem inaudita feritate, furentem incredibili ueſania, ſitientem cruoris urbani, prædæ auidiſſimam, uobis, atque omnibus ferro, flammáq; minitantem, Catilinam uobis demonſtrauimus, Iudices, irritatum per ſæpe repulſis comitialibus, nullas uocum, aut ſuffragiorum corruptelas fuiſſe prætergreſſum, deinde nullis rationibus infractum, ac perterritum. De perſeuerantia ſcelerum ſuorum extitiſſe, quibus animaduertere ſanè poteſtis, quanta ſemper immanitate laborauerit ambitionis. Supereſt nouiſſima pars diuiſionis. Grex ipſe ſodalium Catilinæ truculentus, atque amens, cuius in manu non exiguam rationem fuiſſe diximus excitandæ coniurationis. Lentulus ſiquidē & Cethegus terribilia portenta noſtræ ciuitatis, furiæq; uel certiſſimæ populi Ro. multa de magnitudine ſua in ipſis concionibus, multa de dignitate impe=

rũ sui futuri palàm prædicare consueuerunt: tanquam si Deorum immortalium concilio interfuissent. Primum Lentulus in libris Sibyllinis, nescio qđ perspexisse se prædicabat: quod uiri acutissimi, atq; peritissimi L. Cornelius, ac Gn. Piso custodes publicarum cerimoniarum, nequaquam prospicere potuerunt. Lucem nanq; ait nescio quam de domo Cornelia quondam prodituram fore, quæ gloria nominis sui Romanum Imperium simul: & complexura sit, & illustratura: eoq; genere uaticinij dignitatem suam portendi fataliter putauit: planeq; opinatur fati sui rationem in ipsa latebra Sibyllinæ diuinationis, tanquam in equo Troiano delitescentem. Ego uero Sibyllam sine dubio sapientissimam mulierem fuisse iudico: uisamq; idoneam Dijs immortalibus, cui singularem quandam uim diuinandi concederent, uerum illam deliram penitus, ac prorsus cæcam fuisse affirmarem: si quam spem dignitatis in hac crudelissima peste reposuisset. Siquid tamen cecinisse uisa est, quod ad Corneliam gentẽ pertinere uideretur: uim omnem illius diuinationis in uno L. Sylla consumptam fuisse iudicemus: cuius pauloante Resp. sensit & crudelissimam simul, & amplissimam potestatem. Nec ego Deos immortales huic imperio tam infestos esse reor, neq; à salute populi Ro. tam abhorrentes: ut homini dementissimo regnum concederent, huius sanctissimæ, atq; optimæ ciuitatis. Syllam profecto crudelitas uicit, at ipse maximarum laudem uirtutum, & rei militaris summã, ac singularem gloriã consecutus est. Lentulũ uero nullæ uictoriæ nostræ ciuitati, nullum studium armo

rum, nulla præstantia uirtutis, aut ingenij commendauit. Quæ uero non tabernæ potius, aut qui non greges infamum hominum, Sibyllinum istum principem concelebrarunt? nam uitam eius commemorare non est necesse, uersatam semper in obeundis libidinibus, ac societate turpissimorum hominum nobilitatã. nihil in eo sanguinis auiti, nihil industriæ Romanæ, nihil splendoris domestici, nihil auitæ frugalitatis. Fingite uobis iudices, fingite dignitatem huius hominis, tum florentem amplissimo magistratu, tum omnibus populi Ro. muneribus exornatam. quantum quæso sanguinis ciuilis in foro, in curia redundaturum esse creditis? aut quantam uim libidinis, atque impudicitiæ per omnium ciuium cubicula demanaturam? profecto dignitate fretus ea, quæ priuatus concupiuisset, sine dubio consequeretur. Ferreretur amens in omnia: nec ullæ rationes consiliorum, aut pudoris, nec ulla studia humanitatis refrenarent præcipitem, atq; incitatũ cursum uetustæ crudelitatis. Cethegus inferior nobilitate, atque ingenio, uehementia furoris longe immanior, parum à Lentuli somnio discedere uisus est. uerum insaniam leuissimæ opinionis, modestiore loquendi ratione contegere uelle uideretur. Genus est idem tamen furoris, eademq; ratio concelebratæ diuinationis. Tales hi scelerum artifices, amboq; concitati ad euertendam Remp. partim à uesana spe uaticinij commemorati, partim à nefaria scelerum assiduitate Catilinam offenderunt, nouis rebus studẽtem: cuius præsidio, consilioq; cupiditates suas, ita iuuari posse facillime crediderunt, si uiro sociorum co-

pioſiſſimo ſeſe coniunxiſſent. Eſt enim in illo monſtro, ſicuti paulo ante tetigimus, uis eximia facetiarum, & ratio quædam adumbrata uirtutum, facilis ad comprehendendum omniũ hominum familiaritates. Hũc igitur Catilinam adepti Cethegus ac Lẽtulus, & ipſi lenocinijs ſuis inſignes, ad omne genus beneuolentiæ ſubeundũ, deflagrare cœperunt admirabili quadam cupiditate, ſeu diripiendæ urbis, ſeu potiundæ dominationis. Hæ ſunt iudices huius nefarij facinoris abhominandæ faces: hi ſunt crudeles igniculi: quibus exarſiſſe Catilinæ ferocem animum facillime credendum eſt. Talibus initijs conſociati principes nefandæ coniurationis, manum exiguam deſperatorum hominum, atq; obſcœnæ iuuentutis, pedetentim coegerunt: coactam, quid uellent, edocuerunt: edoctam pari cupiditate ſceleris inflammauerunt: inflammatam denique pepulerunt, ut in omnium noſtrum facultates, ac uitam facillime conſpirarent. Furias iſtas audiſtis iudices commodiſſimas ac paratas, non modo ad uiuos commouendos in omne facinus, uerum etiam ad mortuos ex ipſo herebo, medijſq; buſtis excitandos. Reperti ſunt tum atrociſſimi ſceleris patroni, quiq; immanitatem deteſtandæ rei, tum contegere uerbis, tum excuſare conati ſunt. L. Hortẽſius uir eximia caritate Reipub. ſummiſq; ornamentis præditus, & ſcientiæ, & moderationis, nequaquam omnia credenda eſſe dicit: iubetq; grauiſſimis hominibus facilitatem iudiciorum diligenter eſſe continendam. Primum affirmat Catilinam in perpetua cuſtodia Senatus extitiſſe: deniq; nũquã fermè diſceſſiſſe à latere Publij Cepionis nobi-

lissimi ciuis, atq; integerrimi uiri: ita ut lepide dicat, disseparationi eorum, neq; solem orientem unquam, neq; occidentem interuenisse. Credo equidem sapientissimum hominem Hortensium, ut est innocentia singulari, summáq; uirtute: cuncta ipsa, quæ grauissime simul, atque ornatissime complexus est, ita uera esse, sicuti dixerit, existimare. sed longe graditur à sententia mea. Quæro igitur de te L. Hortensi, teq; obtestor, atque obsecro per ipsum ius uetustissimæ nostræ familiaritatis: si L. Catilinam constat dies omnes, omnium ciuium conscientia, siue in foro, siue in turmis agere, nunc stipatum cateruis exoletorũ suorum, nunc uero gladiatorijs agminibus per ora uulgi palàm obuolitare, si manifestum est noctes omnes, aut in lustris scortorũ, aut in antris M. Leccæ ducere, uiri, tuo iudicio, non abhorrentis à Reip. caritate: quid est, ꝙ illum obuersatum dicas in perpetua custodia, atq; oculis Senatorum? nisi forte custodiam Senotoriam uocas, uel, exiguam morã in ipsius curiæ concilijs obeundis. Quod uero pertinet ad ipsius Cepionis familiaritatem assiduam, beneuolentiamq; singularem: nihil est quod insimulationi nostræ derogandum esse iudicetis. Diximus enim superius ingenij Catilinæ miros, atq; occultissimos esse recessus: nec qui cognosci, seu perlustrari facillime possent. Viget enim in illa clade res diuersissimæ pariter, continentia, & libido. nihil illo persæpe affixius ad tollenda bonorum consortia: nihil solertius ad illis insidiandum: nihil illius munificentia insignius: nihil auidius rapacitate: nihil acutius consilio: nihil temeritate contẽptibilius. quæ cum ita sint:

Cepionem admirabimur in tantis uiarum ambagibus errauiſſe? Me, me inquã fateor Iudices, uetuſtiſſima quadam familiaritate Catilinæ coniunctum perſæpe delirauiſſe miris perplexionibus illius: neque unq̃ certi quicq̃ in illo ingenio cõprehendere potuiſſe. Nihil igitur erit miri: ſi uirum integerrimũ Cepionem uerſutiſſimi hominis doli, atq; inconſtantiſſimi mores fefellerũt. Non erit itaq;, neq; prudentiæ tuæ, neq; grauitatis Hortenſi, candidiſſimã opem humanitatis tuæ, ſummamq́; dicendi copiam ſontibus ipſis polliceri: aut quam beſtiam irretitam iudicio tenemus, diſſolutam atque exultantem Reip. immittere. Quod te nunquã commiſſurũ fuiſſe arbitrarer, niſi qui me mores, ĩdẽ te Catilinæ ſine dubio fefellerunt. Satis oſtentatas uobis putamus iudices, tũ rationes periculi noſtri, tum huius immaniſſimi ſceleris atrocitatem. Nam ſi odio Senatus pro maximo Catilinã arſiſſe demõſtrauimus: ſi rationes uitæ ſuæ ueteres, ac nouas in exercitatione teterrimarũ libidinum collocatas, ſi ſpem perficiendi ſceleris homini proſequentiſſimo inimicitiarũ, ſi deniq; locorum ac temporis opportunitates extitiſſe, præterea ſi rabiem quandam ambitionis in illo fuiſſe diximus: ſi nullam poteſtatem refrenandarum libidinũ, aut ullũ pœnitentiæ locũ, poſtremo, ſi copiam innumerabilem deſperatæ iuuentutis cum illo coniunctam fuiſſe patefecimus: et eam ſimul oſtendimus ſuopte ingenio furentem, incredibili audacia, ſummaq; cupiditate prodendæ, ac uexandæ urbis inflammatã: q̃d erit iudices, quod dubitetis de liberanda patria, deq; ulaſcenda crudeliſſimi ſceleris immanitate?

Nouistis enim facinus inauditum omnium hominum memoria, facinus atrox, superbum, nefarium, perniciosum, remotissimum ab omni humanitate, lege, consuetudine: cuius acerbitatem, si minus animo bene perspexistis: quaeso mecum diligenter attendite scelus illud iudices. Euersionem nefariam moliebatur amplissimae nostrae dignitatis, interitum crudelissimum Senatorij ordinis, caedem communem omnium bonorum: huius sceleris libido reposita erat in diripiendis omnium ciuium facultatibus, atque opprimenda urbis libertate: huic sceleri parabantur teterrimae coniugum, ac liberorum nostrorum uexationes: in hoc scelere uersabantur denique faces inferendae penatibus nostris, expilationes aediū, stupra uirginū Vestaliū, luctus ac moeror miserabilis uniuersae ciuitatis. Quae si uobis, ut sunt, indigna atque intolerabilia uidentur: nō iniquum erit, authores horum malorum multare teterrimis supplicijs: cladem'que omniū crudelissimam euisceribus Reip. propulsare. Tenetis exempla maiorum, atque omnium gentium authoritatem: qui semper summas & singulares poenas in eo genere hominum cōsumendas esse putauerunt: qui rationes habuissent, aut prodendae patriae, aut opprimendae publicae libertatis. Nihil igitur erit impedimento, quin audaciam crudelissimi hominis Catilinae, crudelissimo genere suppliciorum expietis: & ultionem ex illorum cruciatibus ac poenis capiat Respublica: quorū erat conflagratura manibus: nisi sanctissimi imperij Romani custodes ac uindices Dij immortales nefarijs uotis obstitissent. Credite iudices hodierno die consurrexisse uni-

uersam urbem conspecturam ex iudicio uestro, planéq; animaduersurã, quid in posterum de salute sua, deq; facultatibus suis sperandum sit. Credite itẽ uim uniuersam flagitiosæ iuuentutis, aut hodierno Catilinæ supplicio simul conficiendam fore: aut illius liberatione lætam, atque exultantẽ, non multopost in omnium nostrũ perniciem unà cum illo celerrime cõsurrecturã. Agitur siquidem hodierna uestra sententia de salute huius pulcherrimæ, atque optimæ ciuitatis, de stabilitate imperij Romani, de legum incolumitate, de libertate ciuium, de pudicitia liberorum ac coniugum uestrarum. Huius enim pestis idem scelus erat, ut non crassaturum per capita paucorum, sed tanquam atrocissima uis ueneni per omne corpus urbis demanaturum. quod scelus, aut quam pestem si uindicandum esse censebitis ut reor: & Resp. desyderat: putate profecto Deos immortales, & in primis Capitolinum Iouem sempiternum custodem, ac uindicem huius imperij, pro liberatis eorum templis, ac cerimonijs, gratias nobis amplissimas esse reddituros: putate pariter idem facturam esse curiam pro defensa consulum uita, seruatáq; Senatorij ordinis dignitate: putate matronas urbis, ac liberos nostros ob seruatam pudicitiam, supplices ac congratulantes uniuersos ad genua uestra sese obuersaturos fore: putate uirgines uestales, atque ipsam maiestatem amplissimi numinis, ob liberationem suam, summa uobis lætitia congratulaturam: putate deniq; ciues omnes, ob retentam uitã, ac libertatẽ suam, penates publicos pro conseruatis focis, atq; aris, parietes urbis pro teterrimo genere uasti-

tatis propulſato, fermè incredibili gaudio exultaturos? putate tandem hodierno iudicio paratum eſſe uobis, aut immortale dedecus, aut memoriam nominis ſempiternā. Multa ſunt equidē in hac uita, quæ turpiter, ac calamitoſe neglecta, reſtitutionem tamen quandam quodammodo patiantur. huius uero uindicandi ſceleris, ſi præſentē facultatem neglexeritis, fruſtra poſtea recuperandæ copiā quæretis. aut hodie uobis propulſanda eſt, è uiſceribus Reip. peſtifera uis calamitatis: aut ipſa patriæ ſine dubio concidendū. utrum eligendū ſit, uos uideritis. Quid? eſtis iudices humanitate tanta, ne ſecordia dicam: ut eorum uitam, ac ſpiritū diutius in Repub. commorari patiamini? qui uitæ, ſalutiq; ciuium crudeliter inſidiati ſunt. proponite uobis ante oculos, ac meditatione crebra reuoluite diem illum nefarium, quo ſalus omnium ciuium, quo facultates noſtræ, quo ipſa Reſp. peritura fuerat. Quādo ſcilicet aſpexiſſemus beſtias iſtas emiſſas arceribus per urbē omnem, per domos noſtras furialiter exultantes, ipſumq; in primis miſerandi facinoris ducem ac principem Catilinam, confirmatum hoc iudicio, ſpe plenum, lætitia geſtientē, nunc hos ad cædem noſtrā, nunc illos ad rapinam, atque inflammationem ædium deuocantem. coniuges è complexibus noſtris ad libidinem uictorum raptæ fuiſſent: liberi ad ſtupra de gremijs parentum extorti: prætioſa ſuppellex aſportata: tecta conflagraſſent ignibus: corpora cæſa paſſim iacuiſſent: omnia deniq; gemitu, fletuq; redundaſſent. Hæc fuiſſet imago miſerrimæ urbis: quam urbem à maioribus noſtris florentiſſimam accepimus:

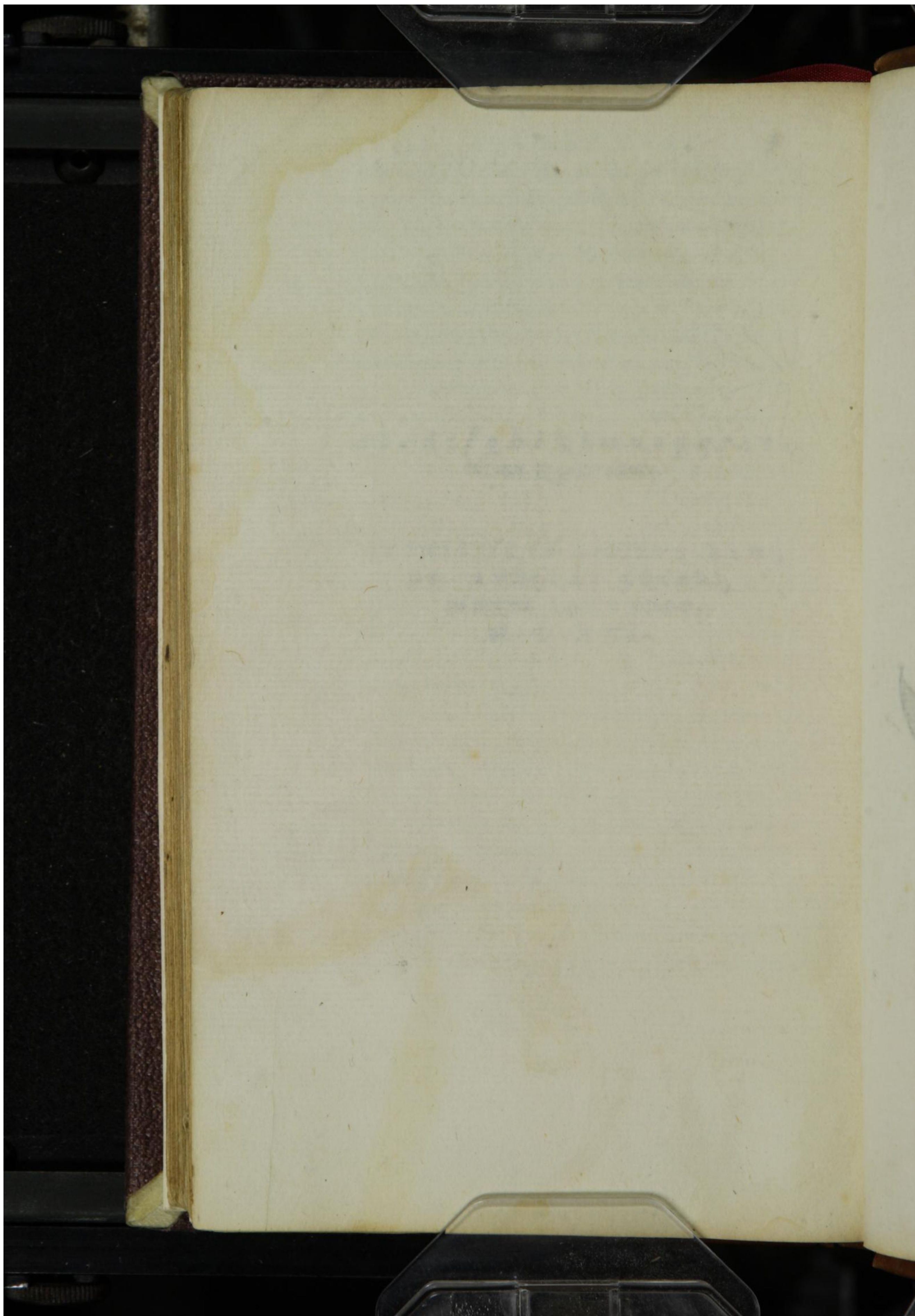
& si prohibueritis, claram, atque excellentem posteris nostris tradituri sumus. per humanitatem deniqueue uestram uos obtestor, atque obsecro iudices, per amorem huius pulcherrimæ, atque inuictissimæ urbis, per omnia quæ uobis iucundissima sunt in uita, prouidete iterum atque iterum: ne liberati quondam tot amplissimus bellorum periculis, tot imminentibus malis erepti, nunc per ignauiam nostram, ac desidiã periclitemur. eripite uitam ciuium à miseranda crudelitate: prohibite penates uestros à nefarijs ignibus: seruate pudicitiam, necessitudinum uestrarum à teterrimis uexationibus: liberate templa Deorum à tristibus rapinis: subtrahite fortunas publicas ab indigna direptione: protegite magistratus uestros ab inaudita feritate: defendite denique uniuersam urbem ab hoc usitato prorsus & tristissimo genere calamitatis.

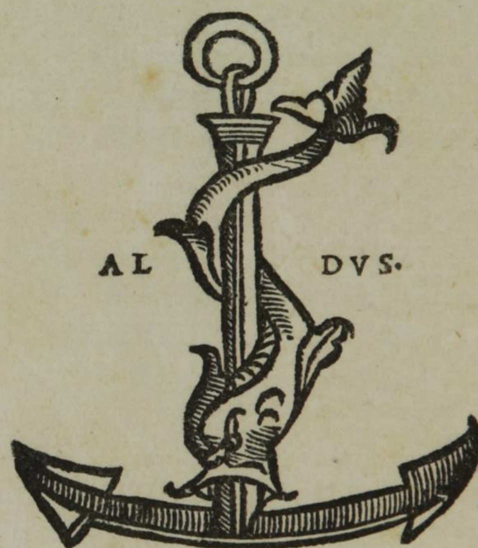
FINIS.

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t

Omnes Quaterniones.

VENETIIS IN AEDIBVS ALDI,
ET ANDREAE SOCERI,
MENSE IANVARIO.
M. D. XXI.

AL DVS.

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE
FIRENZE

